

**DIŞ TİCARETİN İSTİHDAMA ETKİSİ:
OECD ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA**

Elifnur TİĞTEPE

**Yüksek Lisans Tezi
İktisat Anabilim Dalı
Dr. Öğr. Üyesi Ş. Mustafa ERSUNGUR
2020
Her Hakkı Saklıdır**

**T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

Elifnur TIĞTEPE

**DIŞ TİCARETİN İSTİHDAMA ETKİSİ: OECD ÜLKELERİ
ÜZERİNE BİR UYGULAMA**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Ş. Mustafa ERSUNGUR**

ERZURUM-2020

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "Dış Ticaretin İstihdama Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanması için verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☒ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

[29.07.2020]

[Elifnur TIGTEPE]

*** LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi **MADDE 6– (1)** Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dr. Öğr. Üyesi Ş. Mustafa ERSUNGUR danışmanlığında, Elifnur TIĞTEPE tarafından hazırlanan bu çalışma 29 / 07 / 2020 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından. İktisat Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Dilek ÖZDEMİR

İmza:

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Ş. Mustafa ERSUNGUR

İmza:

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi E. Demet Ekinci Hamamcı

İmza:

Prof. Dr. Sait UYLAŞ

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR DİZİNİ	VI
TABLolar DİZİNİ	VII
GRAFİKLER DİZİNİ	VIII
ÖNSÖZ.....	IX
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
DIŞ TİCARET	4
1.1. DIŞ TİCARET KAVRAMI.....	4
1.1.1. Ülke Bazında Dış Ticaret	6
1.1.2. Mal Bazında Dış Ticaret	7
1.1.3. Sektörel Bazda Dış Ticaret.....	8
1.2. DIŞ TİCARET TEORİLERİ	8
1.2.1. Klasik Dönem Öncesi Dış Ticaret Teorileri.....	9
1.2.1.1. Merkantilizm	10
1.2.1.2. Fizyokrasi	12
1.2.2. Klasik ve Neoklasik Dış Ticaret Teorileri.....	13
1.2.2.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi	16
1.2.2.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi	18
1.2.2.3. Fırsat Maliyeti Teorisi	21
1.2.2.4. Faktör Donatımı Teorisi	22
1.2.3. Yeni Dış Ticaret Teorileri	24
1.2.3.1. Nitelikli İş Gücü Teorisi	25
1.2.3.2. Tercihlerde Benzerlik Teorisi	26
1.2.3.3. Teknoloji Açığı Teorisi	27
1.2.3.4. Ürün Dönemleri Teorisi.....	28
1.2.3.5. Ölçek Ekonomileri Teorisi	30
1.2.3.6. Monopolcü Rekabet Teorisi	31
1.2.3.7. Endüstri İçi Ticaret	32

1.3. DIŞ ÖDEMELER BİLANÇOSU	33
1.3.1. Cari İşlemler Hesabı.....	35
1.3.1.1. Mal Hesabı.....	36
1.3.1.2. Hizmetler Hesabı	37
1.3.1.3. Uluslararası Faktör Gelirleri	37
1.3.1.4. Tek Yanlı Transferler	38
1.3.2. Sermaye ve Finans Hesabı	38
1.3.3. Resmi Rezervler Hesabı	39
1.3.4. İstatistikî Farklar Hesabı	40
1.4. DIŞ TİCARET DENGESİ, DIŞ FAZLA ve DIŞ AÇIK.....	41
1.5. CARİ İŞLEMLER DENGESİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER.....	42
İKİNCİ BÖLÜM	46
İSTİHDAM ve İŞSİZLİK.....	46
2.1. İSTİHDAM	46
2.1.1. İstihdamın Tanımı ve Kapsamı	46
2.1.2. İstihdamı Belirleyen Faktörler	49
2.1.2.1. Yatırımlar	49
2.1.2.2. GSYİH	50
2.1.2.3. Teknoloji.....	50
2.1.2.4. Verimlilik	51
2.1.2.5. Ücretler	51
2.1.2.6. Nüfus	52
2.1.2.7. Göç	52
2.1.2.8. Cinsiyet.....	52
2.1.2.9. Eğitim	53
2.1.3. İstihdam Teorileri	53
2.1.3.1. Klasik İstihdam Teorileri.....	54
2.1.3.1.1. Mahreçler (Say Kanunu).....	55
2.1.3.1.2. Faiz Teorisi	56
2.1.3.1.3. Ücret Teorisi	56
2.1.3.2. Modern İstihdam Teorisi	57
2.1.3.3. Monetarist (Parasalıcı) İstihdam Teorisi	57

2.2. İŞSİZLİK	58
2.2.1. İşsizlik Türleri	60
2.2.1.1. Arızı (Friksiyonel/Geçici) İşsizlik	60
2.2.1.2. Yapısal İşsizlik	61
2.2.1.3. Açık İşsizlik.....	62
2.2.1.4. Gizli İşsizlik.....	62
2.2.1.5. İrادی İşsizlik	62
2.2.1.6. Gayri İrادی İşsizlik	63
2.2.1.7. Konjonktürel İşsizlik	63
2.2.1.8. Mevsimsel İşsizlik	63
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	65
DIŞ TİCARETİN İSTİHDAMA ETKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ	65
3.1. TEORİK ÇERÇEVE ve LİTERATÜR ARAŞTIRMASI	65
3.2. AMAÇ ve KAPSAM	72
3.3. MODEL ve VERİ SETİ.....	72
3.4. ÇALIŞMANIN METODOLOJİSİ: PANEL VERİ ANALİZİ	73
3.4.1. Panel Veri Yatay Kesit Bağımlılık Testi.....	74
3.4.2. Panel Birim Kök Testi.....	76
3.4.3. Swamy Homojenite Testi	78
3.4.4. Uzun Dönem Katsayıları Tahmini	78
3.5. BULGULAR.....	79
SONUÇ.....	89
KAYNAKÇA	92
ÖZGEÇMİŞ.....	121

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****DIŞ TİCARETİN İSTİHDAMA ETKİSİ: OECD ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA****Elifnur TİĞTEPE****Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Ş. Mustafa ERSUNGUR****2020, 121 Sayfa****Jüri: Doç. Dr. Dilek ÖZDEMİR****Dr. Öğr. Üyesi Ş. Mustafa ERSUNGUR****Dr. Öğr. Üyesi Emine Demet EKİNCİ HAMAMCI**

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan birçok ülkenin en temel problemlerinden birisi işsizliktir. Her ülke uyguladığı farklı ekonomik politikalarla işsizliği azaltmayı ve dolayısıyla istihdamı artırmayı amaçlar. Bazı ülkeler bu süreci başarıyla tamamlarken bazı ülkeler hedeflenen seviyeye ulaşamaz. İstihdamı artırmak amacıyla çeşitli politikalar uygulayan ülkeler, teoride kabul gören dış ticaretin istihdamı artırdığı yönündeki varsayımdan hareketle çeşitli dış ticaret faaliyetlerinde bulunur ve istihdamının artması yönünde bir beklenti içine girerler.

Bu çalışma, 20 OECD ülkesi üzerinde gerçekleştirilmektedir. Çalışmada, ülkelerde dış ticaretin istihdamı etkileyip etkilemediği araştırılmaktadır. Analiz, 1980-2018 yılları için gerçekleştirilmiştir. İthalat, ihracat, ihracatın karesi, istihdam ve sabit sermaye yatırımları çalışmada kullanılan değişkenlerdir. Dış ticaret ve istihdam arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla panel veri analizi yapılmıştır.

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi ortaya koymak için CCEMG tahmincisi kullanılmıştır. Test sonuçlarına göre, ihracat ve istihdam arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki yoktur. İthalat ise anlamlı ve pozitif bir etkiye sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret, İstihdam, OECD Ülkeleri

ABSTRACT**MASTER THESIS****THE IMPACT OF FOREIGN TRADE ON EMPLOYMENT: AN ANALYSIS ON
OECD COUNTRIES****Elifnur TIĞTEPE****Advisor: Asst. Prof. Ş. Mustafa ERSUNGUR****2020, 121 Sayfa****Jury: Assoc. Prof. Dr. Dilek ÖZDEMİR****Asst. Prof. Ş. Mustafa ERSUNGUR****Asst. Prof. Emine Demet EKİNCİ HAMAMCI**

One of the main problems of both many developed and developing countries is unemployment. Each country aims to reduce unemployment and thus increase employment with different economic policies it applies. While some countries have successfully completed this process, some countries cannot reach the targeted level. Countries which are applying policies to increase employment, based on the assumption that foreign trade increases employment in theory, engage in various foreign trade activities and expect an increase in their employment.

This study is carried out on 20 OECD countries. It is being researched whether foreign trade affect employment in the countries. The analysis was done for the years 1980-2018. Import, export, square of exports, employment and fixed capital investments are the variables used in the study. Panel data analysis was done to examine the relationship between foreign trade and employment.

CCEMG estimator was used to reveal the long-term relationship between variables. According to the test results, there is no statistically significant relationship between exports and employment. Import has a significant and positive effect also.

Keywords: Foreign Trade, Employment, OECD Countries

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AR-GE	: Araştırma Geliştirme
CADF	: Yatay Kesit Bağımlılığı Genişletilmiş Dickey-Fuller Testi
CCE	: Ortak İlişkili Etkiler
CCEMG	: Ortak İlişkili Etkiler Ortalama Grup
CCEP	: Ortak İlişkili Etkiler Havuzlanmış
CDLM	: Yatay Kesit Bağımlılığı Lagrange Çarpanı
CIPS	: Yatay Kesit Bağımlılığı Genişletilmiş Im, Pesaran ve Shin Testi
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
EKK	: En Küçük Kareler
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	: Uluslararası Para fonu
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TMMOB	: Türkiye Makine Mühendisleri Odası
TÜFE	: Tüketici Fiyat Endeksi
VAR	: Vektör Otoregresyon Modeli

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 1.1. Mutlak üstünlükle uzmanlaşarak elde edilen kazanç	17
Tablo 1.2. Karşılaştırmalı Üstünlükle Elde Edilen Kazanç.....	20
Tablo 3.1. Konuya Ait Literatür Özeti	67
Tablo 3.2. Ekonometrik Uygulamalarda Kullanılan Değişkenler	73
Tablo 3.3. Yatay Kesit Bağımlılık Sonuçları	80
Tablo 3.4. Modelde Yatay Kesit Bağımlılık Sonuçları	80
Tablo 3.5. CADF Birim Kök Test Sonuçları (Düzey Değerler).....	81
Tablo 3.6. CIPS Test İstatistiği Sonuçları	85
Tablo 3.7. Swamy Homojenite Sonuçları.....	86
Tablo 3.8. MG Tahmin Sonuçları.....	86
Tablo 3.9. CCE Ülke Ayrıntıları	87

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 1. Ürün Dönem Aşamaları.....	29
--	----

ÖNSÖZ

Tez çalışmamda benden emeklerini esirgemeyen, akademik bilgisiyle ve tez yazım sürecinde gösterdiği yüksek hoşgörüsü ile yanımda olan sayın danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ş. Mustafa ERSUNGUR' a ve bilgi birikimi ve tecrübesiyle akademik gelişimime katkıda bulunan, özellikle ekonometrik uygulama bölümünde yardımcı olan çok kıymetli hocam Doç. Dr. Dilek Özdemir' e şükran ve teşekkürlerimi sunuyorum.

Tez çalışmam boyunca yanımda olan, desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen ve tükenmez sabır gösteren canım aileme ve hayatımın en zor anlarında daima yanımda olan en yakın arkadaşım Merve Karabulut' a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

Bugün ihtiyaçlarda görülen artış ve çeşitlilik dış ticareti modern zamanın bir gerekliliği olarak karşımıza çıkarmaktadır. Dış ticaret ithalat ve ihracat faaliyetleri ile ülkeler arasında gerçekleştirilen mal, hizmet ve sermaye akışı olarak bilinmektedir. Dış ticarete ülkeler mevcut kaynaklarını dışa aktarırlar ve ihtiyaçlarını da dışarıdan karşıırlar.  lke içindeki arz fazlalıkları, düşük kar marjları, yerli üretimdeki yetersizlikler, ülkeler arasındaki fiyat-ürün farklılıkları, yerel ve tek bir pazara bağlılığın çeşitlilik sağlamamasından kaynaklanan gelecek riskleri gibi sebepler dış ticareti ülkeler için cazip hale getirmektedir.  lkeler saydığımız bu sebeplerden dolayı dış ticaret yapma arzusundadır. Fakat her ülke dış ticareti aynı sebeplerden yapar demek doğru değildir. Bu noktada ülkelerin gelişmişlik düzeyleriyle, toplumsal ve ekonomik yapılarıyla paralellik gösteren ihtiyaçlarına bakmak dış ticareti gerektiren sebepleri ortaya koymaya yardımcı olacaktır. Mesela gelişmiş bir ekonomi olan Japon ekonomisi üretim odaklı olup toplumda tüketim oldukça düşük seviyededir. Bu da Japonya' yı ülkedeki arz fazlasını dışa transfer ederek çeşitli pazarlara girmeye teşvik eder. Bu süreç diğer ülkelerde de benzer şekillerde işler. Yani  lkeler kendi ihtiyaçlarına göre hareket ederler. Sonuçta ticarete taraf olan ülkelerden birisi ihtiyaçlarını karşııarken, diğer tarafta bu ülkeye pazarladığı mal, hizmet ya da sermayeden bir gelir elde eder. Ayrıca uluslararası ticaretle ülkeler üretim ve kaynaklarda görülen açıkları giderebilir, ülkedeki arz fazlasını satabilecekleri yeni pazarlara ulaştırabilir ve rekabet seviyesini artırabilir.

Her  lke, kendi ihtiyaını karşıılayacak yeterliliğe sahip değildir. Bu sebeple ülkeler iş bölümüne gider, etkin olduğu alanlarda üretim yaparak verimliliği artırabilir ve uzmanlaşmayı sağlayabilir. İş bölümü ve uzmanlaşmaya giden ülkeler düşük maliyetle ürettikleri ürünleri, kendilerinin üretmesi halinde katlanmaları gereken yüksek maliyetli ürünlere karşılık ihraç etme imk nına kavuşurlar (Seyidoğlu, 2009: 4). Yani uluslararası uzmanlık, dünyanın farklı ülkelerinin farklı ürünler üretiminde  ne çıktığı ve bu ürünleri satabileceği farklı pazarlar bulabildiği anlamına gelir. Böylece uluslararası ekonominin bir parçası haline gelen ülkeler, ihraç edebilmek için yeni istihdam alanları yaratabilir; bir ihtiyaç karşıılamak amacıyla ithal ettiği mal ve hizmetlerle ekonomilerine canlılık kazandırabilir ve sahip olmadıkları teknolojik yeniliklerle tanışarak nihai amaç olarak gösterebileceğimiz kalkınma hızını artırma girişimlerinde bulunabilirler. Ülkelerin dış

ticareti yaparken gözettiği bu nihai amaç, refah düzeyi artan kişilerden meydana gelen toplumların da refah düzeyini yukarıya çekecek ve ülkelerin daha iyi standartlara sahip olmasına neden olacaktır.

Ekonomilerde dış ticaretle ortaya çıkan canlılık birçok ekonomik unsuru farklı şekillerde etkilemektedir. Etkilenen unsurlardan birisi tartışma götürmez ki işsizliktir. İşsizlikte meydana gelen bir azalma istihdama pozitif bir etki yaparken; işsizlikteki artış istihdamı olumsuz yönde etkilemektedir. İstihdamda meydana gelen herhangi bir değişiklikte işsizliği doğrudan etkiler. İstihdamdaki olumlu değişiklikler işsizliği azaltırken; olumsuz değişiklikler işsizliğin artmasına neden olmaktadır. Yani işsizlik ve istihdam birbirleriyle sıkı sıkıya bağlıdır. Nihayetinde her ülke tam istihdam düzeyine ulaşmak ister. Fakat bu gerçekleştirmesi kolay bir hedef değildir. İstihdam olanaklarını genişleterek çeşitlendiren ülkelerde işsizliğin azalmasıyla ekonomik ve sosyal anlamda iyileşmeler görülmektedir.

Dış ticaret, ülkelere geniş bir pazar sunar. Global pazardan alınan payı artırır, ülkelerin gelirini ve kârını artırır. Gelirdeki artış beraberinde büyümeyi getirir ve ihracatla beraber yeni iş imkânları ortaya çıkar. Bu yüzden işsizliğin azalması beklenir.

İstihdam üzerinde ortaya çıkan etkinin incelenmesi ve dış ticaret istihdam ilişkisini değerlendirmek adına birçok çalışma yapılmıştır. Çalışmalarda çoğunlukla kabul gören görüş ihracat ve istihdam arasında pozitif ve anlamlı, ithalat ve istihdam arasında negatif bir ilişkinin var olduğu yönündedir. Üretim miktarlarında meydana gelen artışlar işgücü talebini de artırmaktadır. Çalışmanın amacı, 20 OECD ülkesinde gerçekleştirilen dış ticaretin istihdamı etkileyip etkilemediğini araştırmaktır. Çalışmada OECD ülkelerinde dış ticaret ve istihdam arasındaki ilişkiyi tespit edebilmek amacıyla toplanmış veriler, analiz edilmekte ve ülkeler açısından değerlendirilmektedir. Analizlerde kullanılan veriler, Dünya Bankası'ndan alınmıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde dış ticaret kavramı, dış ticaret teorileri, dış ödemeler bilançosu, dış ticaret dengesi, dış fazla ve dış açık durumları, cari işlemler dengesini etkileyen faktörler açıklanmaktadır.

İkinci bölümde istihdam ve işsizlik kavramları üzerinde durulmakta; istihdamı belirleyen faktörler ve istihdam teorileri sayıldıktan sonra işsizlik türleri açıklanmaktadır.

Üçüncü bölümde konuyla ilgili literatür sunulmakta, çalışmanın amaç ve kapsamı, kullanılan veri seti, modeli ve metodolojisi açıklanmaktadır. Sonuç bölümünde, uygulama sonuçlarından elde edilen bulgular paylaşılarak değerlendirilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET

Çalışmamızın birinci bölümünde dış ticaret kavramı, dış ticaret teorileri, dış ödemeler bilançosu, dış ticaret cari işlem dengesi, dış fazla ve dış açık durumları ile cari işlem dengesini etkileyen faktörler açıklanmaktadır.

1.1. DIŞ TİCARET KAVRAMI

Son yıllarda en önemli ve etkileyici dünya trendi, uluslararası ticaretin büyümesi olmuştur. Dünya uluslararası bir pazar halini almıştır. Özellikle finansal pazarlar uluslararası düzeyde daha büyük bir büyüme göstermektedir. Amerika, Japonya, Almanya, Fransa gibi birçok dünya ülkesi uluslararası ticaretten uzun zamandır kazanç elde etmektedir. İşgücü hareketliliği, teknoloji ve sermaye; ekonomileri birbirine bağlamaktadır. Dış ticaret ülkelerin gelişimi için gerekli temel unsurlardan birisidir. Bu gelişim olmadıkça bir ulusun refahının sağlanması mümkün değildir. Dış ticaret basitçe ülkeler arasında kazanç elde etmek amacıyla yapılan ticaret olarak tanımlanabilir. Ülkeler arasındaki mal ve hizmet değişimini, yani ithalat ve ihracatı içerir.

Ayrıca her ülke istihdam yaratarak ve kaliteli mallar sunarak vatandaşlarının refahını arttırmayı ister. Ancak ülkeler sahip olduğu kaynaklarla tüm insan ihtiyaçlarını karşılayamazlar çünkü her ülke sınırlı kaynaklara sahiptir. Ülkeler bu durumu fırsata çevirerek kaynakların uygun kullanımı ve transferi amacıyla dış ticarete başvururlar (Mir, Bhat ve Buttan, 2017: 66-67). Ticaretteki serbestlikle ellerindeki mal ve hizmeti diğer ülkelere taşıma fırsatı yakalayan ülkeler, uluslararası ticaret aracılığıyla arz fazlalarından kazanç elde ederek, yeni rekabetçi pazarlarda yerlerini alırlar. Bu durum verimli üretimin gereklerinden olan daha kaliteli ve daha düşük fiyatlı ürünleri dünyadaki tüm insanlara ulaştırma imkânı sunar. Alıcılar, satıcılar ve gelişmiş ülkeler, ekonomik gelişimlerini hızlandırma şansına sahip olabilirler. Mesela, makine ithalatı yaparak dış teknolojiye uyum sağlayabilirler. Daha güçlü bir ekonomiye sahip olabilmek için akademisyenlerini

ve teknokratlarını¹ ihtiyaç duydukları alanlarda daha donanımlı ve beceri sahibi olabilmeleri için daha yenilikçi ve gelişmiş ülkelere gönderebilirler. En zengin ülkeler bile endüstrileri için gerekli hammaddeleri en fakir ülkelere alabilmektedir. Sadece kendi ihtiyaçlarını karşılamak için üretim yapan ülkeler, mal ve hizmetlerin üretim ve tüketim seviyelerinde azalmaya yol açacaktır. Böyle bir durumun varlığı da ekonomilerin gelişmemesine ya da küçülmesine neden olacaktır. Ayrıca dünyadaki tüm insanların yaşam standartlarının gelişme şansı yoktur ve herkes aynı gelire sahip değildir. Sadece iç ticaret yoluyla ihtiyaçlarını karşılayan ülkelere, belirli bir gelir düzeyinin üstünde olan kişiler kendi ülkelerinde üretimi olmayan ürün ya da hizmeti satın alabilir. Oysa dış ticaret yoluyla bu problem ortadan kaldırılarak tüketicilerin memnuniyeti maksimize edilebilir (Vijayasri, 2013: 112-113).

Dış ticaret farklı işlemler yoluyla yapılır. Bu işlemler; ithalat, ihracat ve transit ticarettir. İthalat, mal ve hizmetlerin yabancı ülke ya da ülkelere tahsis edilmesi demektir. İhracat, kişi ya da kuruluşların ürettiği mal ve hizmetlerin yabancı ülke veya ülkelere satılmasıdır. Dış ticaretin başka bir şekli ise transit ticarettir. Bu ticaret türü; ülkede bulunmayan işletmelerden ya da serbest bölgelerde faaliyet gösteren bir firma veya antrepodan alınan ürünlerin, farklı yerlere transit bir şekilde satılması ya da dış ülkelere veya serbest bölgelere doğrudan doğruya satılmasıdır (TMMOB, 2014: 4-5).

Dış ticaret bazı prensiplere dayandırılır. Bunlar (Litvin ve Petrascu, 2014: 155):

- 1) Teşvikler ve karşılıklı fayda
- 2) Serbest girişim
- 3) Mülkiyete bakılmaksızın tüm ekonomik konularda yasal eşitlik
- 4) Dış ekonomik faaliyete ait konuların çıkarlarını savunmak
- 5) Yabancı ekonomik faaliyet nedeniyle bireyin haklarının yasadışı sınırlandırılmasının önlenmesi

Dış ticaret bu prensipler doğrultusunda farklı şekillerde gerçekleştirilir. Bu şekiller doğrudan, dolaylı ve ortak yatırım (joint venture) olmak üzere üç çeşittir. Doğrudan dış ticaret yöntemi, malların ihracat ve ithalatının organize edilmesini ve yürütülmesini,

¹ Teknokrat: Devleti bilim insanları, mühendisler ve teknik uzmanların yönetmesi gerektiğini savunan kimse yahut teknik yönü ağır basan bürokrat (Tureng Sözlük, <https://tureng.com/tr/turkce-ingilizce/technocrat>, Erişim Tarihi: 03.01.2020)

imalat birimlerinin kendi hesaplarına ve risklerine göre iş performans hizmetlerinin oluşturulmasını içerir. Dolaylı dış ticaret yöntemi, ithalat ve ihracatı dış ticaret birimleri aracılığıyla düzenlemeyi ve yönetmeyi öngörmektedir (Litvin ve Petrascu, 2014: 155). Ortak yatırım (joint venture) ise firmaların kaynaklarını ve yeteneklerini birleştirmek amacıyla ittifak oluşturduğu bir çeşit işbirliği stratejisidir. Bu yöntemle daha güçlü, rekabetçi bir yapının oluşturulması hedeflenir. Ortak girişimde bulunan firmalar, bulundukları pazarlardaki rekabeti azaltarak bir endüstrideki karlılığı artırır (Channon ve Sammut-Bonnici, 2015: 1).

Dış ticaret bir ulusun gelişiminde önemli bir rol oynar. Günümüzde ülkeler istihdam fırsatları yaratmak, döviz kazançlarını artırmak vb. sebeplerden dış ticarete katılırlar (Kafle, 2017: 1). Bunlar ülkeleri dış ticaret yapmaya iten sebeplerden yalnızca birkaçıdır. Diğer sebepleri şu şekilde sıralamak mümkündür (Çelik, 2008: 3-5-6; Başar ve Künü, 2012: 193):

- Ülkelerdeki arz-talep eşitsizlikleri,
- Üretilen malların farklılık göstermesi,
- Üretilen mal ve hizmetlerin fiyatlarının farklılık göstermesi,
- Tüketicilerin zevk ve tercihlerinin farklılık göstermesi,
- Ülkedeki üretim ve kaynak açıklarını gidermek,
- Dünya pazarlarına girerek geniş bir ticaret hacminin parçası olmak ve ticaretten alınan payı artırmak,
- Rekabet seviyesini yukarılara çekmek,
- İç piyasa talebini artırmak

Ülkeler yukarıda saydığımız sebeplerden kendisinde bol olan kaynakları ihraç ederken, kıt olan kaynakları da dışardan talep edip, alarak dış ticaret yaparlar. Dış ticarete bulunan ülkelerden birisi ihtiyacını giderir ve diğeri de ticaretten kazanç elde eder. Bu dış ticareti tüm ülkeler için çekici hale getirir.

1.1.1. Ülke Bazında Dış Ticaret

Ticari yoğunlaşma, iki ülkenin birbirleriyle olan ilişkisinin diğer ülkelerle kıyaslanmasına dayanır. Yani X ülkesinin Y ülkesine yaptığı ihracatın ithalata bölünmesiyle elde edilen oran, farklı ülkeler tarafından Y ülkesine yapılan ihracatın

ithalata bölünmesiyle elde edilen oranın üstündeyse X ülkesi Y ülkesiyle dış ticaret yoğunlaşması içerisinde (Altay vd., 2010: 162). Yoğunlaşma, belirli sayıdaki firmaların dış ticareti kontrol altına alması şeklinde tanımlanabilir. Fakat dış ticaretin belirli ülkelerde, mallarda veya fasıllarda yoğunlaşması da önem arz ettiğinden, sayılan bu değişkenlerin hepsine ait yoğunlaşma değerleri hesaplanmaktadır (Yağlı ve Albayrak, 2017: 1722). Hesaplanan yoğunlaşma değerleri, ihracatta sektörel düzeyde ve ülke düzeyinde çeşitlenmenin varlığını ya da yokluğunu göstermesi yönüyle, dış ticaret analizlerinde önemli bir gösterge olarak kabul edilir (Eşiyok ve Kafalı, 2013: 34).

Bir ülke, uzun bir süre sınırlı sayıda ülkeyle ticarete bulunursa ticarete bulunduğu bu ülkelerde meydana gelen ekonomik dalgalanmalara karşı savunmasız olacaktır. Öte yandan ülke, ihracat pazarlarını çeşitlendirebilir ve aynı zamanda ithalat için alternatif kaynaklara sahip olabilirse bu durumda diğer ülkelerdeki değişimlere ve dalgalanmalara karşı kendini daha fazla koruyabilecektir (Erlat ve Akyüz, 2001: 1). Ülkenin ihracatta bulunduğu ülke sayısında artışlar görülürken; ülkenin girdiği bu yeni pazarlara gerçekleştirdiği ihracat, ülke için ciddi bir kaynak olmayabilir. Bu sebeple ülkeler, ticaret yapılabilecek öneme sahip ülkeleri araştırılmalı ve bunlarla ticarete bulunmalıdır (Konya Ticaret Borsası, 2012: 19).

1.1.2. Mal Bazında Dış Ticaret

OECD üyesi ülkeler ve diğerleri tarafından yaygın olarak kullanılmakta olan sınıflandırmaya göre ürünler, araştırma-geliştirme üzerine yapılan harcamaların toplam katma değere etkileri ve ara malların teknolojik düzeyleri göz önünde bulundurularak yüksek, orta ve düşük teknoloji ürünleri olarak üç temel kısma ayrılır (Hatzichronoglou, 1997: 4).

Yüksek teknolojinin kullanılması, üretilen ürünlerin yüksek katma değerli olması demektir. Yüksek katma değerli ürünlerin ihraç edilmesi ülkelerde ihracat gelirlerini artırırken, büyüme ve kalkınma için bir finansman kaynağı olur (Yıldız, 2017: 27). Ülkelerde ihracatın sanayi mallarına yönelen bir seyir izlemesi halinde, dış ticaret hadleri ülkeler lehine bir değişim gösterebilir. Öte yandan hammaddeyi, ara malını, yatırım ve tüketim mallarını içine alan mal grubu bazında ithalat; ülkelerin ithalat yapısı hakkında bilgi veren bir göstergedir. İthalattaki mal grubu yapısı ve nitelikleri; ülkelere ait üretimi,

yatırım kapasitelerini, enflasyon oranlarını ve büyüme değerlerini etkilemektedir. Dış ticaret yapısının mal bazında değerlendirmesi, dış ticaretin yoğunlaştığı mal gruplarının neler olduğu ve dış ticarete mal çeşitlendirmesinin gerçekleştirilip gerçekleştirilmediği konusunda bilgi sunacaktır (Utkulu, 2008: 8).

1.1.3. Sektörel Bazda Dış Ticaret

Ülkeler, milli gelirlerini ve milli gelirlerindeki sanayi sektörüne ait payı artırarak ekonomik gelişmişliklerini ileri seviyelere taşımak isterler (Ersungur ve Kızıltan, 2007: 267). Fakat bu istek çoğu ülke tarafından gerçekleştirilemez. Bu yüzden gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülke, ticaretten elde edecekleri payları artırmak için yatırımlarının büyük bir kısmını hizmetler sektörüne aktarır. Sektör, ülkelerin gelişmişlik düzeylerini ve refahlarını artırıcı bir etkide bulunur (Özsağır ve Akın, 2012: 312).

Ülkelerin dış ticaret yapılarını anlamak için ülkenin toplam ihracat ve ithalat değerlerine bakılması gerekli olmakla beraber yeterli değildir. Ülkeler sektörel açıdan ve mal grupları bazında ele alınmalıdır. Çünkü her ülke dış ticarete kendine özgü mal ve sektör yapısına sahiptir (Şerefli, 2019: 34).

Sektörler mal yoğunluklarına göre ele alındığında; ara mal ve yatırım malı üretiminin sanayi sektöründeki payının artırılması, ülkenin ihraç ettiği malların katma değerinde ve teknolojik yapısında değişimlere neden olarak dış ticaret hadlerinde ülke lehinde değişimler yaratır. Ayrıca ihracat yapısının sektör ve alt sektör bazında değerlendirilmesi; ülkelerin ihracat bileşenlerini, bu bileşenlerin büyüklüklerini ve mal çeşitlendirmelerinin yapıp yapılmadığını gösteren bilgiler sunmaktadır (Aslan, 2017: 7).

Benzer şekilde ülkelerin ithalat yapıları ve ithalattaki sektör yoğunluklarının (hammadde, ara mal-mamül, yatırım malları, nihai mallar) analizi ülkenin dış ticaret yapısının daha anlaşılır olması için gereklidir (Utkulu, 2005: 8).

1.2. DIŞ TİCARET TEORİLERİ

Uluslararası iktisat teorisinin alt dallarından birisi, dış ticaret teorisidir. Teoride amaç, ülkelerin neden dış ticaret yaptıklarını anlamak, dış ticaret yapan ülkelerin dış ticareten sağladığı kazançları araştırmak ve ticaretin bileşenleri, yönü ve hacmini

belirlemek amacıyla öngörülerde bulunabilme imkânı sunabilecek bir temel meydana getirmektir (Engin, 2000: 141).

Uluslararası iktisat teorisinin işlevi, kesin sonuçları varsayılan belirli önermelerden ortaya çıkarmaktır. Önermeler, uygulamalı teoride ele alınanlarla ilgili gerçeklere mümkün olduğu kadar yakın olmalıdır. Fakat teoride kullanılan terimler, tam olarak yorumlanabilmeli ve dayandığı hipotezler basit, kolaylıkla ele alınabilir olmalıdır.

Dış ticaret teorisi bu şartları yerine getiren bir teoridir. Bu teori iki ülkenin birbirleriyle yalnızca ticarete bulunduğu kabulüne dayanır. Ticaretten kaynaklananlar dışında, dış ödeme yapma yükümlülüğü olmadığı varsayılır. Böylece ticarete bulunan iki ülke, ihracat ve ithalat yoluyla değiş tokuş yaparak dengede kalırlar (Marshall, 1879: 1).

Dünyada farklı nitelikte birçok ülke ve mal grubunun oluşu, basit bir ticari yapının olmadığını ve sadece bir teoriyle bu yapının ve dış ticaret sürecinin açıklanmasının mümkün olmadığını işaret etmektedir. Uluslararası ticaret teorileri incelendiğinde görülmektedir ki, teoriler birbirlerindeki eksikliklerden hareketle tamamlayıcı bir nitelik taşımaktadır (Yüksel ve Sarıdoğan, 2011:199).

Klasik iktisadın temsilcisi Adam Smith, dış ticarete kazancın ticarete bulunan ülkeler arasındaki farklılıklardan kaynaklandığını belirtmiştir. Smith'ten sonraki birçok iktisatçı da bu görüşü benimsemiş ve geliştirmiştir. Fakat ülkelerin farklılıklarından beslenen bu görüş 1960'lar da geçerliliğini kaybetmeye başlamıştır. 1960 yılıyla birlikte dış ticarete bulunan ülkelerin benzerliklerinden doğan, bilgiye önem veren ve benzer endüstrilerde gerçekleştirilen dış ticaret teorileri ortaya çıkmaya başlamıştır (Özel, 2012: 5).

1.2.1. Klasik Dönem Öncesi Dış Ticaret Teorileri

Feodal Avrupa, coğrafi keşiflerle birlikte denizaşırı ülkelere çeşitli tarım ürünleri ve değerli madenler getirmiş, bunun neticesinde gelişen ticaret ise Avrupa'nın zenginleşmesine neden olmuştur. Bu durum mevcut sistemi tehdit ederken, yeni bir sistemin kurulmasına olanak sağlamıştır (Şentürk, 2007: 36).

18. yüzyılda klasik iktisatla, ekonomi bir bilim dalına dönüşmüştür. Fakat klasik dönem temelleri fizyokrasiye dayandırılmış, fizyokrasi merkantilizme tepki niteliğiyle

ortaya atılmıştır. Merkantilizm, coğrafi keşifler sonucunda dış ticarete ihracatın önemine dayanan bir sistemi kabul etmiştir. Böylece korumacı politikalar uygulanmaya başlanmış ve yoğun devlet müdahalesi baş göstermiştir (Arslan ve Sönmez, 2019: 1757).

1.2.1.1. Merkantilizm

Merkantilizm, feodal yapının çöküşüyle güçlenen yeni merkezi yapıdaki Batı Avrupa ülkelerinin Ortaçağ ve Sanayi Devrimi arasında ortaya çıkardığı politik iktisadi bir sistemdir (Özkök, 2010: 30).

Merkantilistler, mevcut Orta Çağ düşüncelerinden sıyrılarak rasyonel düşünce ve ilkeler benimsemişlerdir. Bu sebepten kendilerinden sonra gelen ve gerçek politik iktisadın temellerini atan ekonomistler olarak kabul görmüş Fizyokratlara, öncülük etmişlerdir. Ulusların Zenginliği kitabıyla döneme ait düşünce ve ilkeleri eleştiren Adam Smith, bu döneme merkantilizm adını vermiştir (Güngör, 2006: 3).

Geleneksel olarak merkantilizm, güçlü bir devlet olabilmek için kıymetli madenlerin vazgeçilmez olduğunu ve bunun, araçlar vasıtasıyla elde edilebilir elverişli bir ticaret dengesine imkân verdiğini söyler (Hettne, 1993: 235). Ülkelerin servet edinme amacıyla oldukları merkantilist düşünce üç temel üzerine kuruludur. Bunlardan birincisi, milliyetçiliğe önem veren güçlü bir devlet olma gerekliliği; ikincisi, değerli madenlerle edinilen güç ve daha fazla kazanma arzusu; üçüncüsü ise dış ticaretin zorunluluğudur (Atik, 2012: 2).

Merkantilizmin yine de genel kabul gören bir tanımı yoktur. Fakat merkantilizm, ekonomik düzenlemelerle devleti refah tutmak için tasarlanmış bir dizi politika olarak düşünülebilir. Merkantilizmin yapı taşları ve tanımlayıcısı şeklinde kabul edilen fikirler şunlardır (Rempel, 1998):

- Merkantilizmde bir devletin ekonomik sağlığının devletin sahip olduğu değerli metal, altın ya da gümüşle ölçülebileceğine inanılır. Para ekonomisinin yükselişi, Amerikan külçeciliğinin girişiyle üretilen uyarılar, vergilerin para olarak toplanması gerçeği peşin paranın refah, prestij ve güç kaynağı olduğu fikirlerini destekliyor gibiydi.
- Merkantilizm, avantajlı bir dış ticaret dengesi oluşturdu. Yani bir ulusun yılsonunda elinde altın olabilmesi için ithal ettiğinden daha fazlasını ihraç etmesi

gerekmektedir. İhracat daha sonra navlun, sigorta veya seyahat için harcanan parayı içerecek şekilde tanımlandı.

- Her devlet, ekonomisinde kendine yetmeyi denemelidir. Yeni kurulan endüstriler, devlet tarafından ödüllendirilmelidir fikri kabul gördü.
- Gelişen tarım özenle teşvik edilmelidir. Yerli üretimle sadece gıda ithalatı azaltılmadı ayrıca çiftçilerin vergilendirilmesi konusunda bir temel oluşturuldu.
- Düzenlenmiş bir ticaret yapısı, dış ticaret dengesinde lehte bir durum oluşturabilir. Tarifeler, ithal edilen mallar üzerinde yüksek ve hammaddelerde düşük olmalıdır.
- Dış pazarları kontrol edebilmek için deniz gücü gerekmektedir. Güçlü bir ticaret filosu başka bir devletin gemilerini kullanma ve yardımına bağımlı olma zorunluluğunu ortadan kaldıracaktır. Ayrıca bir filonun varlığı, devletin prestijine ve askeri gücüne katkı sağlayacaktır.
- Koloniler, üretilen mallar ve hammadde kaynakları için baskı altında tutulabilen pazar imkânı sunabilirler.
- Kolonilerin işgücü olarak kullanılabilmesi için büyük bir ülke nüfusuna ihtiyaç vardır.
- Lüks eşya alımları gereksizdir ve bundan kaçınılmalıdır.
- Yukarıdaki politikaları düzenlemek ve uygulamak için devlet harekete geçmelidir.

Sayılan bu politikalar bir bütünün parçalarını oluşturmaktaydı. Merkantilist ekonomik düzen, özellikle uluslararası ekonomik işlemlerde ekonomilere yapılan sistematik hükümet müdahalesine dayanıyordu. Ülkeler arasında ve zaman içinde farklılıklar olmasına rağmen temel merkantilist hedefler ve politikalar benzerdi. Merkantilist hükümetler, yerli üreticilere ulusal ticari ve finansal hizmetler içinde yer alan nakliye ve ticaret gibi faaliyetlerinde destek vererek talebi canlandırmaya çalışmıştır. Hükümetler bunu genellikle, kolonilerine belirli malları yalnızca ana ülkeye satmaları ve belirli malları da yalnızca ana ülkeden satın almalarını dayatarak yapmıştır. Ticaret üzerindeki kısıtlamalar sömürgelere karşı ticaret koşullarını değiştirmiş; sömürge ihracat fiyatları düşerken, sömürge ithalat fiyatları artmıştır. Bu durum girdilerini (hammadde, tarım ürünleri) baştan düşük fiyatlara alan ve ürettiklerini (mamul malları) yüksek fiyatlardan satan büyük ülke üreticilerine fayda sağlamıştır (Frieden, 2012: 18).

Merkantilizm, ülkeler açısından ele alındığında ise farklılık göstermekteydi. Örneğin, İngiltere ticaret yoğun politikalar benimsemiş, sermaye birikimini artırmış ve ilk kez sanayi devrimine zemin oluşturmuştur. Fransa, sanayiye yoğunlaşmış; İspanya ülkenin değerli maden rezervlerini artırmak amacıyla çeşitli politikalar uygulamıştır. Almanya ise merkantilizm politikalarını başarılı bir şekilde yönetmiş, İngiltere ve Fransa'nın aksine ekonomik problemlerle tüccar ve iktisatçılar yerine, genelde derebeyliklerin maliye görevlileri aracılığıyla ilgilenmeyi tercih etmiştir. (Aydemir ve Güneş, 2006: 147-149).

Merkantilizm, ülkelerde çeşitli şekillerde uygulanmakla kalmayıp farklı şekillerde de adlandırılmıştır. İngiltere’de ticari merkantilizm, Fransa’da “Colbertisim”, İspanya’da “Bullionism”, Almanya’da ise “Cameratism” şeklinde farklı isimler almıştır (Barış ve Şahin, 2018: 306).

Merkantilizm uzun yıllar kabul görmüşse de sonunda yıkımı Adam Smith tarafından ilan edilmiştir. Ayrıca Smith sanayi devrimiyle üretimde hedeflenen yüksek karlı bir dönem içinde teorisini ilerletmeyi başarmıştır. Bu dönem kar için değerli madenlerin elde tutulması gerekliliğinin bulunmadığı yeni bir dönemdir. Elde tutulan değerli madenlerin miktarı, artık bir zenginlik ölçütü değildir. Kar, hem Batı Avrupa’da hem de sömürü ülkelerinde talebi fazla olan ürünlerin verimliliğinin de yüksek olduğu bir üretim sürecinde ortaya çıkmıştır. Bu yüzden ekonomik ve siyasi gücün, zenginlik dışında yeni bir olguyla tespit edilmesinin önemi anlaşılmıştır. Smith, dönemin gerektirdiği olguyu bulmuştur: Emek (Gençoğlu, 2013: 86-87).

1.2.1.2. Fizyokrasi

1750’li yıllarda merkantilizme bir tepki olarak ortaya atılan fizyokrasi, doğanın gücü demektir. Fizyokratlar, iktisat biliminin ilk liberalleri olarak kabul edilir. Bu liberallik, tabii düzen üzerine şekillendirilmiştir. Merkantilistlerin zenginliğin kaynağı olarak değerli madenleri kabul edişlerine karşı çıkmış, zenginliğin esas kaynağının doğa ve tarım olduğunu ileri sürmüşlerdir. Tarım sektörü, sanayi sektöründen üstün ve avantajlıdır (Berber, 2017: 70). Ayrıca serbest rekabet koşulları, ekonomi ve insan doğasıyla uyudur; merkantilizmin ekonomiye müdahalesi doğru değildir. Bu fikirler, “

Bırakınız yapsınlar, Bırakınız geçsinler (La issez Faire, La issez Passe)” sloganıyla kısa bir dönemde büyük bir etki meydana getirmiştir (Doğan: 2011, 44).

1756 ve 1758 yıllarında François Quesnay tarafından yayınlanan bir eserle fiziğe ait bilimsel yöntemler iktisat üzerinde kullanılmaya çalışılmıştır. Quesnay’ın “Ekonomik Tablo” adlı eseri modern sayısal tekniklerin, sermaye teorisinin ve genel denge teorisinin öncüsü olarak kabul edilmiş ve fizyokrasinin merkezini teşkil etmiştir. Fizyokrazi, fizik ve biyolojiden esinlenerek ortaya çıkarılmış ve geliştirilmiş bir doktrindir (Günay, Türkmen ve Özbek, 2018: 51; Gudeman: 1980, 240).

Hiçbir ülke merkantilist politikaları İngiltere’den daha uzun veya daha ısrarlı bir şekilde izlememiş olsa da, buna ilk teorik tepki, Fransa’da 1763-70 ve 1774-76 olmak üzere iki kısa dönemde etkili olan bir fizyokrat Fransız ekonomi okulu tarafından verilmiştir.

Fizyokratlar büyüme, devlet iktidarı ve medeniyet sanatlarının sonucu olan karmaşık metaların, merkantilist çerçevenin aksine tarım ve tarım dışı olmak üzere iki sektörden oluştukları ekonomiyi basit bir bakış açısıyla ele almıştır. Fizyokratlara göre tek başına tarım üretkendir çünkü bu sektörde istihdam edilen emek ve sermaye, maliyetlerinin üzerinde bir fazlalık yaratmaktadır. Esnaf ve tüccarlar ise sadece tükettiklerini yeniden ürettikleri için verimsiz bir sınıf olarak kabul edilmektedir (Alam, 2016: 7).

1.2.2. Klasik ve Neoklasik Dış Ticaret Teorileri

Adam Smith’in kaleme aldığı Ulusların Zenginliği isimli kitapla başlayan ve aslında İngiliz politik iktisat olarak anılan Klasik dönem yaklaşımında, iktisat ilk defa bir bilim olarak kabul edilmiş ve iktisata ait yeni analiz teknikleri geliştirilmiştir. Bu yaklaşımda amaç, servetin ya da toplam ürünün oluşumunu ve dağılımını şekillendiren yasaları belirlemektir (Özel, 2002: 147). Ayrıca, evrensel olarak geçerli olabilecek genel bir teori oluşturmak değil, aksine dâhil oldukları sistemin işleyişini açıklamaya çalışmak hedeflenmektedir (De Vroey, 2016: 422). Bunun için çabalayan ve yaklaşımda başı çeken temsilciler; Adam Smith, David Ricardo, John Stuart Mill, Edgeworth ve Marshall’dır. Öte yandan yaklaşımı eleştirel bir şekilde ele alarak; onu daha etkili, güçlü ve geçerli

yapmak için çalışan bir grup vardır. Bu grubun başlıca temsilcileri ise James Mill, Graham, Pennington, Torrens ve Longfield'dır (Yılmaz, 1985: 5).

Klasikler, müdahale edilmeyen bir fiyat mekanizmasının piyasaları temizleyeceğini ve tam istihdam dengesinin oluşmasına imkân vereceğini savunur. Üretim süreci boyunca üretim faktörlerinin tamamının kullanılmasını ifade eden tam istihdam dengesi durumunda, işsizlikle karşılaşılmayacak ve üretim maksimum seviyeye çıkacaktır.

Ekonomide fiyat mekanizmasının çalışmasına yardımcı olan rekabet, denge koşulunda aranan temel unsurdur. Rekabetle, denge kendiliğinden sağlanır. Smith, ekonomideki her şeyin rekabetçi koşullar altında kendi kendine dengeye gelmesini “görünmez el” olarak adlandırmıştır. Mekanizma, bireyin çıkarlarının toplumsal faydaya katkı sağladığı serbest piyasa ekonomisinde devlet müdahalesinin gereksizliğini ifade eder (Doğangün Yasa, 2017: 284-285).

Klasikler zenginliğin kaynağını, devletin çabası yerine bireyin çabasına bağlı tutmuştur. Zenginlik; üretken, refah seviyesi yüksek, yatırım yapmaktan korkmayan, tasarruf yapabilen ve neticesinde mal ve hizmetleri değiştiren bireylerin birlikte elde ettikleri kazançlardan; dolayısıyla serbest piyasa sisteminin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Butler, 2018: 16).

Klasik iktisat teorisi iki paralel durum önermektedir: bir tarafta ekonominin reel ve parasal kesimleri, diğer tarafta ise göreceli ve mutlak fiyatları vardır. Reel sektörde tüm ekonomik davranışlar yalnızca göreceli fiyatlara bağlıdır; diğer taraftan, reel sektörün davranışı (talep ve arz fonksiyonları şeklinde) tespit edildikten sonra, göreceli fiyatlar benzersiz bir şekilde belirlenir. Benzer şekilde, mutlak fiyatlar da sadece para sektöründe rol oynar ve belirlenir (Patinkin, 2013: 1).

Klasiklere göre para yalnızca bir mübadele aracıdır ve iktisadi faaliyetlerde doğrudan bir etkiye sahip değildir. Yaklaşım, malların mallarla değişimi üzerine temellendirilmiştir (Sekmen, 2017: 16).

1850' li yıllara kadar var olan ve kabul gören Klasik yaklaşım, zamanla karşılaşılan problemleri çözemeyen ve mevcut durumları açıklayamayan bir hal almıştır. Ortaya çıkan sosyal ve siyasi problemlere çözüm üretemeyen Klasik yaklaşım, farklı bir teorinin ortaya çıkmasını gerekli kılmıştır (Akkaya, 2017: 24). Gerekliliklerden türetilen bu yeni teori, Neoklasik teoridir.

Neoklasik teori, karşılaştırmalı üstünlük kavramını ilk kez ortaya koyan David Ricardo'nun klasik görüşü geliştirerek sunduğu yeni bir versiyondur. Karşılaştırmalı üstünlük teorisi, iki ülke ticaretinin sonucu olarak iki malın üretiminde kullanılan emeğin fırsat maliyetlerine dayanarak fayda sağlayabileceğini söyler. Neo-klasik model bu önemli genel kabulü içerir. Ayrıca artan fırsat maliyetlerini (üretim imkânları eğrisi), ek bir üretim faktörünü (örneğin sermaye ve emek gibi) ve açık talep hususlarını dâhil ederek (söz konusu ülkenin tercihlerini dikkate alarak) klasik selefini geliştirir (Dellipriscoli, 2013: 4).

Neoklasik teori bazı temeller üzerine kurulmuştur. Bunlar (Eren, 2009: 5):

1. Kaynakların veri zamanda dağılımı,
2. Mill'in hissedilen haz, elde edilen fayda veya maksimum mutluluk ilkesini ahlakın temeli şeklinde ortaya koyduğu faydacılık² (Aydın, 2017: 240),
1. 3.Mal ve hizmetlerin değeri bireylerde meydana getirdiği tatmin duygusu ile ölçülür ve sayısal bir yöntemle ölçülemeyen tatmin düzeyi, bireyler ihtiyaçlarını giderdikçe artarken belirli bir seviyeden sonra (doyum noktasıyla beraber) azalmaya başlar. Bu durumun azalan marjinal kanunu olarak karşımıza çıktığı marjinalizm (Aktan ve Yolal Eroğlu, 2018: 117),
2. 4.Bireyin aldığı zevkte ve duyduğu acıda, tükettiği değişik ürünlerin kendisinde meydana getirdiği faydayı ölçerken ve ihtiyaçlarını gelecekte nasıl şekillendireceğini düşündüğünde ortaya çıkan rasyonellik (Küçükkalay, 2008: 230),
3. 5.Sosyal ve ekonomik meseleleri, toplumun temel yapı taşı olan bireylerin tercihlerine dayandırarak açıklamayı ve yorumlamayı öneren metodolojik bireycilik (Benicourt ve Guerrien, 2017: 15),
4. 6.Teknoloji ve zevk faktörleri sabit kabul edildiğinde; fiyatların bilinen kaynakları en kıymetli kullanımlara ayırdığı, genel dengedir (Cengiz, 2018: 20).

Davranışı en üst düzeye çıkaran ve mekanik dengeye odaklanan neoklasik teori, halen önemini koruyan baskın bir ekonomik düşünce geleneğidir. Her ne kadar neoklasik

² Bu teori hareketleri, mutluluk var ettiği sürece doğru; acı ortaya çıkardığı ölçüde yanlış bulur (Aydın, 2017:240).

teori hakkında çok sayıda eleştiri yapılmış olsa da, uygulanabilir yeni veya alternatif bir ekonominin ana hatları üzerinde hala anlaşmazlıklar vardır (Hodgson, 1992: 749).

1.2.2.1. Mutlak Üstünlükler Teorisi

Adam Smith, 1776’ da yayınladığı “Ulusların Zenginliği” eseriyle, dış ticaretin yapılma sebeplerini ortaya koyabilmek adına ileri sürdüğü modern dış ticaret teorisini, belirli temeller üzerine kurmuştur. Bunlardan birisi emek değer teorisidir. Bu, klasik iktisatçıların başlıca temsilcilerinden Adam Smith, David Ricardo ve Karl Marx tarafından geliştirilen ürün ve hizmetlerin değer ve fiyat teorisidir. Varsayıma göre, mal ve hizmetlerin değerini anlayabilmek için bu mal ve hizmetlerin üretiminde kullanılan emeğe bakılmalıdır. Bir diğeri ise mutlak üstünlükler teorisidir. Klasik dönem öncesinde Fizyokrasi dışarda tutulduğunda görülmektedir ki dünya serveti sabittir ve birbirleri ile ticarete bulunan iki ülkeden birinin kazancı diğérinin kaybıdır ki bu da dış ticareti “sıfır toplamı bir oyun” yapar. Mutlak üstünlükler teorisiyle bu bakış açısı değişmiştir (Palacıoğlu, 2018: 3; Rössel, 2017: 1).

Smith’e göre birbirleri ile ticarete bulunan iki ülke de ticaretten kazançlı çıkar. Smith, diğér ülkelerle kıyaslandığında bir malı ucuza üreterek uzmanlaşma yoluna giden ülkeler bu malları ihraç etmeli; öte yandan diğér ülkelerle kıyaslandığında bir malı daha pahalıya üreten ülkeler ise bu malları ithal etmelidir, der. Bu yol izlendiğinde uzmanlaşan ülkeler üretimde artış sağlayacak ve elde edilen artış da ticaret ortakları tarafından bölüşülecektir. Bu yüzden uluslararası ticarete katılanların tamamı, ticaretten fayda sağlayacaktır (Dinler, 2010: 536). Ülke içindeki fazlalıkların yurtdışına transfer edilmemesi durumunda ise üretim faktörleri eksik istihdam ile karşı karşıya kalacaktır. Smith, ihracatın bir tür “dışarıya atma kapağı” rolü üstlendiğini savunmaktadır (Kibritçioğlu, 1994: 57).

Teoriyi Amerika (A) ve Britanya (B) mallarından oluşan bir dış ticaret senaryosu üzerinden incelersek;

Tablo 1, belirli bir kaynak birimiyle Amerika'nın 10 birim buğday (b) veya 6 birim kumaş (k); Britanya'nın ise aynı miktarda kaynakla 5 birim buğday (b) veya 10 birim kumaş (k) üretebileceği varsayımına basit bir örnek vermektedir. Bu durumda Amerika'nın buğday ve Britanya'nın kumaşta mutlak bir avantajı vardır.

Tablo 1.1. Mutlak üstünlükle uzmanlaşarak elde edilen kazanç

ÜRETİM			
(i)	Amerika (ii)	Britanya (iii)	Dünya (ii)+(iii) = (iv)
*Kendi kendine yeterlilik (Kaynakların yarısı buğday diğer yarısı kumaş için kullanılmakta)	50 br buğday + 30 br kumaş	25 br buğday + 50 br kumaş	75 br buğday + 80 br kumaş
*Uzmanlaşma Amerika sadece buğday üretir. Britanya sadece kumaş üretir.	100 br buğday + 0 br kumaş	0 br buğday + 100 br kumaş	100 br buğday + 100 br kumaş
*Uzmanlaşmayla elde edilen kazanç			25 br buğday + 20 br kumaş

Her ülkenin 10 birimlik kaynağı olduğunu ve hem Amerika'nın hem de Britanya'nın kaynaklarının yarısını buğday diğer yarısını kumaş üretiminde kullandığını varsayalım. Bu nedenle uzmanlıktan elde edilen kazanç $25b + 20k$ dir. A ve B uzmanlaştıkça dünya tüketimi için daha fazla buğday ve daha fazla kumaş söz konusudur ve her iki ülke için de ticaretten potansiyel bir kazanç vardır.

Tabloda ilk satır sabitine bakıldığında A ülkesine ait çıktının $50b + 30k$, B ülkesine ait çıktının $25b + 50k$, dünya çıktısının ise (iv de yer alan) $A+B$ 'nin değeri $75b + 80k$ olduğu görülmektedir. İkinci satırda her iki ülkenin de mutlak üstünlüğe sahip oldukları malın üretiminde uzmanlaşması durumu ortaya konulmuştur. A ülkesi 100 br buğday üretirken hiç kumaş üretmez ve buğday üretiminde uzmanlaşır; B ülkesi 100 br kumaş üretirken hiç buğday üretmez ve kumaş üretiminde uzmanlaşır. Bu durumda dünyadaki toplam çıktı $100b + 100k$ olur. Üçüncü satırda ise her iki ülkenin toplam uzmanlaşma değerleriyle toplam kendine yeterlilik değerleri arasındaki fark bulunmuştur. Bu değer $(100b + 100k) - (75k + 80b) = 25b + 20k$ dir.

Gerçekleştirilen ticaret, ülkelerin uzmanlaşmasına ve dünyanın uzmanlaşmadan kazanç elde etmesine izin verir. Bu yüzden ekonomistler bu durum için ticaretten kazançlar ve uzmanlıktan kazançlar terimlerini kullanırlar (Lipsey ve Harbury, 1992: 209). Teori bu faydalarının yanı sıra bazı eksiklikleri sebebiyle eleştirilere maruz kalmaktadır.

Mutlak üstünlükler teoremi şu yönleriyle eleştirilmektedir (Van Marrewijk, 2008: 4-5):

- 1) Mutlak üstünlüğün olmaması: Gelişmekte olan ülkelerin, herhangi bir malın üretiminde mutlak bir avantaj elde edebilmelerini sağlayacak teknolojiden yoksun oldukları, küresel pazarda rekabet edemeyecekleri ve serbest ticaretten yararlanamayacakları sıklıkla tartışılmaktadır. Ricardo modeliyle, teknolojik olarak dezavantajlı ülkelerin daha düşük ücretler ödeyerek küresel pazarda rekabet edebilecekleri ortaya konulmuştur. Buradan mutlak üstünlüğün, belirli bir malı ihraç edilebilmek ve uluslararası ticaretten kazanç sağlayabilmek için tek başına yeterli olmadığı ortaya çıkmaktadır.
- 2) Daha fazla üretim faktörünün kullanılması: Gerçekte mallar sermaye, toprak ve çeşitli emek türleri gibi farklı üretim faktörlerinin eş zamanlı olarak kullanılmasıyla üretilir. Bu halde, mallar genelde mutlak üstünlüğe göre değerlendirilemez. Çünkü ürünlerin herhangi bir ülkedeki üretimi bir girdiden fazlasını ve eş zamanlı olarak başka bir ülkedeki diğer girdiden daha az olmasını gerektirmektedir. Bu konular Heckscher-Ohlin (faktör bolluğu) uluslararası ticaret teorisinde analiz edilmektedir.
- 3) Sektörler arası ticaret: Bir tür malın (otomobil) başka bir tür malla (gıda) değişimi olan endüstriler arası ticareti tartışmaktadır. Birçok ülke endüstri içi ticarete, benzer malların değişimiyle (örneğin, eşzamanlı olarak araba parçalarının ihraç ve ithal edilmesi) girmektedir. Bu tür ticaret giderek önem kazanmaktadır. Yeni ticaret teorisinde analiz edildiği gibi, piyasa gücüne ve ölçek ekonomilerine dayanabilir.

1.2.2.2. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi

Karşılaştırmalı üstünlükler kavramını ilk defa 19. yüzyılın başlarında Robert Torrens ileriye sürmüştür, ancak teori bugün ünlü Prensipler³ kitabının 4. bölümünde klasik formülasyona yer veren Ricardo ile bağlantılıdır (Haberler, 1936: 122).

Ricardo ve onunla aynı düşünen klasik iktisatçılar, savundukları teorileri iki mal ve iki ülke ticaretine dayanan basitleştirilmiş bir model ile açıklamışlardır. Smith'e göre bir ülke ürettiği iki malda da mutlak üstünlük taşıyorsa dış ticaret, iki ülke içinde avantajlı

³ David Ricardo, On The Principles Of Political Economy And Taxation (1817) kitabıyla, teoriye açıklık getirmiştir.

olmayacağından gerçekleşmeyecektir. Fakat Ricardo, Smith'le aynı görüşte değildir. Bir ülke iki malda da mutlak üstünlüğü sağlamış olabilir, önemli olan ülkelerin iç reel maliyetlerinin ve mevcut teknolojilerinin farklılık göstermesidir. Sonuçta dış ticaret, her iki ülke içinde avantajlı olabilmektedir.

Ülkede tam hareketli olmasına rağmen ülkeler arasında tam hareketsiz kabul edilen homojen emek maliyetleri oluşturan en temel faktörlerden birisidir. Klasikler diğer üretim faktörlerini yok saymamakla beraber; sermayeyi biriktirilmiş emek şeklinde tanımlar ve doğal kaynakları da tanrının bir armağanı olarak kabul ederler. (Utkulu, 2005: 10; Davis, 2001: 24; Bayraktutan, 2003: 177).

Uluslararası ticaret teorilerinde karşılaştırmalı üstünlük, ticaret modelini açıklamak için önemli bir kavramdır. David Ricardo (1817) öncelikle karşılaştırmalı üstünlük kavramını çok katı varsayımlarla ortaya koymaktadır. Sonrasında bu varsayımlar Ricardian modeli olarak tanınır. Modern uluslararası ticaret teorilerinde bu tür katı varsayımlar daha gerçekçi olanlarla değiştirilir (Widodo, 2009: 57-58).

Söz konusu varsayımlar şu şekildedir (Ukwandu, 2015: 19-20):

- 1) İki ülke ve iki mal vardır.
- 2) Hem mal hem faktör piyasalarında mükemmel bir rekabet olmalıdır.
- 3) Üretim maliyeti işgücü yönüyle ölçülür ve bir malın değeri onu üretmek için gereken çalışma saatleri/gün cinsinden ölçülür.
- 4) Emek tek üretim faktörüdür ve doğal kaynaklar gibi diğer faktörler göz ardı edilir.
- 5) Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde işgücü maliyeti benzerdir.
- 6) Emek, bir ülkede tamamen hareketlidir, ancak ülkeler arasında hareketsizdir.
- 7) Ülkeler arasındaki uluslararası ticaret, herhangi bir engel veya tarife ile sınırlandırılmamıştır.
- 8) Üretim ölçeğe göre sabit getirilere tabidir.
- 9) Üretim faktörlerini değiştiren teknoloji değişimi olasılığı yoktur.
- 10) Takas ekonomisi ülkeler arasındaki tek ticaret aracıdır.
- 11) Her iki ülkede de tam istihdam vardır. Afrika gibi fakirlik, işsizlik ve eksik istihdam problemleri yaşayan gelişmekte olan birçok ülkeyi göz ardı etmektedir.

12) Taşıma bir üretim faktörü olarak görülmemektedir.

Teori, dış ticaret için bir ülkenin bir malı daha ucuza üreterek elde ettiği mutlak üstünlüğü gerekli görmez. Dış ticarete önemli olan husus, bir ülkenin diğer ülkeyle kıyaslandığında üretimde sağladığı üstünlük derecesidir. Kıyaslandığı ülkeye göre üstünlüğü elinde bulunduran ülke, bu mal üretiminde uzmanlaşma yoluna gitmeli, bu malı ihraç etmeli; üstünlüğü elinde bulundurmadığı malı ise o mal üretiminde uzmanlaşan diğer ülkeden ithal etmelidir. Böylece, Ricardo teoride mutlak üstünlüğün imkân vermeyeceği bazı koşullarda karşılaştırmalı üstünlükler ile dış ticaretin ülkeler açısından kazançlı olabileceğini savunur (Seyidoğlu, 2009: 26).

Karşılaştırmalı üstünlük teorisi iki kısımdan oluşur. Birincisi pozitif ya da tanımlayıcı; ikincisi, normatif veya kuralcı bir teoridir. İkisi arasındaki farkı açıkça görebilmek çok önemlidir.

Pozitif teori, belirli malların üretiminin neden bir yerde diğerinden daha ucuz (diğer mallara göre) olduğunu ve bu sebepten, bazı mal sınıflarının neden belirli bir yerden ihraç edildiğini ve diğerlerinin ithal edildiğini açıklamaya çalışır.

Normatif teori, uluslararası maliyet farklılıklarından kaynaklanan üretim ve uzmanlık modelinin ekonomik olarak verimli ve sosyal olarak arzu edilebilir olup olmadığını sorar ve uluslararası ticarete yönelik en uygun hükümet politikalarının neler olduğunu araştırır (Hindley ve Smith, 2007: 370).

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisini Ricardo'nun verdiği bir örnekle açıklayalım. İngiltere ve Portekiz' de kumaş ve şarap üretimi yapılmaktadır. Ülkelerde üretim miktarları farklıdır ve yalnızca bir ülke için mutlak üstünlük söz konusudur. Bu da ülkeler arasında karşılaştırmalı üstünlüklerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Tablo 1.2. Karşılaştırmalı Üstünlükle Elde Edilen Kazanç

<i>Erkek İşgücü</i>	<i>İngiltere</i>	<i>Portekiz</i>
Kumaş	100	90
Şarap	120	80

İngiltere yıllık kumaş üretimi için 100 erkek işçiye, şarap üretimi için de 120 erkek işçiye ihtiyaç duymaktadır. Bu yüzden İngiltere üretimde daha fazla emek kullandığı şarabı ithal edip kazanç sağlamak için de kumaşı ihraç etmelidir. Portekiz ise yıllık kumaş

üretimi için 90, şarap üretimi için 80 erkek işçi emeğine ihtiyaç duyar. Portekiz iki malın üretiminde de mutlak bir üstünlüğe sahiptir. Fakat ülkenin şaraptaki üstünlüğü kumaş üretimindeki üstünlüğünden nicelik olarak daha büyüktür. Bu sebeple, İngiltere'yle gerçekleştireceği ticarette kumaşa karşılık şarap ihracatı yapması ülkenin ticaretten kazançlı çıkmasını sağlayacaktır. İki ülke arasındaki ticaret, Portekiz' in ithal ettiği malın aslında İngiltere'de daha fazla emek kullanılarak üretilmesine rağmen gerçekleşmektedir. Portekiz 90 kişilik bir emekle kumaş üretimi yapabilecekken, daha az üstünlük sağladığı bu ürünü İngiltere'den ithal eder ve kaynaklarını şarap üretiminde kullanarak uzmanlaşma yoluna gider. Bu durum iki ülkeye de ticaret yapabilme imkânı tanır ve ülkeler için kazanç sağlar (Ricardo, 1817: 91).

Bir ülke tam olarak uzmanlaşmamışsa, o zaman ülkedeki tüm hane halkı aynı fayda düzeyinde kalır; ticaretten elde edilen kazanç küçük ülkedeki bireylere gider. Dolayısıyla, ticaretin sonucu olarak her iki ülkede de hiç kimse kaybetmezken, en az bir ülkede herkesin kazanacağı bir durum oluşur (Findlay, 2008: 2). Teorinin, uluslararası ticaretteki kaynak tahsisi probleminin çözümüne katkıda bulunacağı ve ülkelerin her birinin ticaretten fayda sağlayacağı iddia edilmektedir (Öziş ve Dönmez Atbaşı, 2020: 133).

1.2.2.3. Fırsat Maliyeti Teorisi

Fırsat maliyeti terimi, ekonomide oldukça önemli bir yere sahiptir. Ekonomide maliyet kavramı, çoğunlukla fırsat maliyetinde karşılık bulmaktadır (Yaylalı, 2003: 202).

Fırsat maliyeti, bir sonraki en iyi alternatifin değeri veya bir sonraki en iyi alternatifin yararadır (Ferraro and Taylor, 2005:10). Daha geniş bir şekilde açıklayacak olursak bireyler kazançlarını mal ve hizmetler sektörleri arasında nasıl paylaştıracakları üzerine karar vermelidir. Firmalar da hangi mal ya da hizmeti üreteceklerine, üretim miktar ve fiyatının ne olacağına, üretimin gerçekleştirileceği tesislerinin yerlerine karar vermelidir. İktisadi aktörlerin alması gereken birçok kararın oluşu, genelde onları ikileme sokar. Bu sebeple yapılan bir tercihin maliyeti, o seçimin yerini alabilecekken tercih edilmeyen alternatif seçeneğin kaybı olur. Bu durumda bir karar aldığımızda vazgeçtiğimiz en iyi alternatife, bu seçimin fırsat maliyeti denir (Balmumcu, 2017: 9). Vazgeçilen en iyi seçenekle yapılan seçim arasındaki gelir ve maliyet durumlarının karşılaştırılması neticesinde ortaya çıkan gerçek dışı ve kayıt altına alınamayan bir

maliyet türüdür. Tamamlanmamış bir fiile dayanmasından ötürü bünyesinde olasılıklar barındırır. Bu yüzden fırsat maliyetinin varlığı ve değerinin tespiti oldukça zor olmakla beraber, fırsat maliyeti büyük ölçüde öznelliğe dayanır (Yıldıztekin, 2005: 410).

Kişiler ve firmalar, mevcut kıt kaynakların en etkin şekilde kullanılmasıyla ihtiyaçlarını gidermek ve hedeflerini gerçekleştirmek için çalışırlar (Yüksel, 2019; 106). Sahip oldukları servetle yaptıkları harcamalardaki seçimlerin bir fırsat maliyetinin olmasına ek olarak, kıt kaynaklarla yaptıkları üretim faaliyetinin de farklı seçenekler sunmasından kaynaklanan bir fırsat maliyeti vardır (Uras, 2019: 29). Teoriye göre, üretimde mevcut kaynaklar tam istihdam seviyesinde kullanılır. Bu sayede, gerekli kaynaklar temin edilerek bir maldan daha fazla üretebilmek amacıyla diğer malların miktarları azaltılır. Bu koşulun olmadığı bir ortamda üretilen malların artışı tam kapasite olmayan, atıl kaynaklarla yapılır ki bu durumda da üretiminde artış yapılan malın fırsat maliyeti sıfırdır (Majidov, 2010: 16).

Üretimde ortaya çıkan fırsat maliyeti dönüşüm eğrileri kullanılarak açıklanmaya çalışılır. Üretim olanakları eğrisi olarak da bilinen eğriler, mevcut kaynak ve teknolojinin kullanılmasıyla belirli bir zaman diliminde üretilebilecek nihai mal ve hizmetlere ait bileşimleri göstermektedir (Çelik, 2008: 22).

1.2.2.4. Faktör Donatımı Teorisi

İsveçli iki iktisatçı olan Eli Hecksher ve Bertil Ohlin' in ortaya attığı faktör donatımı teorisinde, birbirleriyle ticarete bulunan ülkelere ait göreceli faktör donanımları ile faktör fiyatları üzerindeki farklar ele alınmaktadır (Arıç, 2013: 85).

Teorinin temeli, hem bir ekonomist hem de bir tarihçi olan Eli F. Heckscher' in kaleme alıp 1919 yılı itibarıyla yayınladığı “ Gelir Dağılımı Üzerine Dış Ticaretin Etkisi” makalesiyle oluşturulmuştur. Ortaya atılan bu yeni görüş Heckscher' in öğrencisi Bertil Ohlin tarafından geliştirilmek istenmiştir. Ohlin, bu amaçla 1933 yılında yayınladığı ve “Bölgesel ve Uluslararası Ticaret” adını verdiği kitabıyla klasik teorinin zayıflıklarını tespit etmiş ve bu zayıflıkların ortadan kaldırması için çabalamıştır. Yeni bir teoremi meydana getiren bu iki isme sonrasında Amerikalı iktisatçı Paul Samuelson katılarak teoremi geliştirmiştir (Türkeş, 2010: 22).

Teoreme göre, dış ticarete bulunan ülkelerden birisi üretim faktörlerinden yoğun olarak sahip olduğu faktörü bünyesinde bolca bulunduran malların üretiminde kullanırsa diğer ülkeye karşılaştırmalı bir üstünlük sağlar ve yoğun olan faktörü kullanarak düşük maliyetlerle gerçekleştirilen üretim neticesinde uzmanlaşma yoluna girer. Yani, ülkeler fazlaca sahip oldukları faktörü kullanarak yaptıkları üretim neticesinde ortaya çıkan malları ihraç ederken; kendilerinde az miktarda bulunan (kıt) faktörün kullanılmasıyla üretilen malları ithal eder (Bedir, 2009: 128).

Teoremin genel anlayışı, ticareti yapılan malların aslında faktörler (toprak, emek ve sermaye) yığını olduğudur. Bu nedenle uluslararası alanda malların değişimi dolaylı faktör arbitrajıdır, hizmetler sabit üretim faktörlerinin bol olduğu yerden kıt olduğu yere transferi sağlamaktadır. Bazı durumlarda bu dolaylı tahkim, faktör-fiyat farklılıklarını tamamen ortadan kaldırabilir. Teoremin belki de en önemli yanı, dışsal olarak (metaların değişimi yoluyla) faktör hizmetlerini satma seçeneğinin, yerel bir pazarı faktör hizmetleri için küresel bir pazara dönüştürmesidir. Sonuç olarak girdiler için türetilen talep, ülkeler arasında çok daha esnek ve daha benzer hale gelmektedir (Leamer, 1975: 1).

Teorem ticarete bulunan ülkelerin aynı zevk ve tercihlerinin olduğunu, kullandıkları teknolojinin benzerlik gösterdiğini, üretimde ölçeğe göre sabit getirinin söz konusu olduğunu ve ülkelerin çoğunlukla farklı faktör donanımlarına sahip olduğunu varsayar. Aynı zevk ve tercihlere sahip olan ülkelerde benzer talep koşullarının ortaya çıkması halinde, faktör yoğunluğunda görülen farklılıkların ülkelerdeki göreceli faktör ve mal fiyatlarında değişimlere yol açması ticaret hacmini artırır. Yani teorem, ülkelerin arz yapılarındaki çeşitliliğin ticaretin belirleyicisi olduğunu savunur (Öztürk, 2003: 113).

Faktör donatımı teorisini bünyesinde barındıran Heckscher-Ohlin Modeli, faktör fiyatları eşitliği, Stolper-Samuelson gelir dağılımı teoremi, Rybczynski teoremini ve Leontief paradoksunu da kapsamaktadır.

Faktör fiyatlarının eşitliği teoreminde birbirleriyle ticarete bulunan ülkelerin üretim faktörlerine ait fiyatların eşitleneceği söylenir (Çor, 2016: 4). Yani serbest ticaret ve beraberinde gelen uluslararası pazarlarda uzmanlaşma, ülkelerin elinde bulunan bol faktör fiyatlarını artırırken; yetersiz faktör fiyatlarını da aşağıya çekerek ülkelerdeki fiyatların dengeye gelmesine ve eşitlenmesine sebep olur (Seyidoğlu, 2009: 89).

Stolper-Samuelson gelir dağılımı teoremi, ülkelerin dış ticaret hacminin büyümesiyle karşılaştırmalı üstünlüklerin elde edildiği ihracat sektörlerindeki bol faktör talebinin artarken, ithalata rakip sektörlerdeki kıt faktör talebinin düşeceğini öngörür. Büyüyen dış ticaretle beraber, gelişmekte olan ülkelerde bol olan emeğin fiyatının (ücretinin) artması beklenmektedir. Bununla birlikte, fonksiyonel gelir dağılımına atıfta bulunur ve dışa daha fazla açık bir ekonominin etkilerinin kişisel gelir dağılımıyla doğrudan bir ilişkisinin olup olmadığının belirsizliğinden bahseder. (Litwin, 1998: 2).

Rybczynski teoremine göre, Heckscher-Ohlin modeli varsayımları altında yani iki malın, iki faktörün ve tam istihdam koşullarının olduğu bir ekonomide; üretimde kullanılan faktör arzının artması durumunda bu faktörün bol miktarda kullanıldığı malın üretim hacmi artarken, arzı değişmeyen faktörlerin kullanıldığı sektörlerdeki malların üretim hacminde, sektörler arasında gerçekleşen faktör akışı sebebiyle azalma olacaktır (Karibayeva, 2006: 16).

Leontief paradoksu, Amerika Birleşik Devletlerinin dış ticaret yapısını incelemek üzere Leontief tarafından yapılan çalışmanın bir sonucudur. Çalışma, faktör donatımı teorisinin savunduğu gelişmiş ülkeler ürettikleri sermaye yoğun malları diğer ülkelere satarken, emek yoğun malları diğer ülkelere satın alır kabulünün tersi yönde bir sonuç elde etmesi sebebiyle literatürde bir paradoks olarak yerini almaktadır (Leontief, 1953: 343).

1.2.3. Yeni Dış Ticaret Teorileri

1970’li yılların sonlarında oluşmaya başlayan yeni ticaret teorilerine ait temeller, uluslararası ticaret için farklı bakış açılarının oluşmasına imkân tanımıştır. Yeni dış ticaret teorilerinde, geleneksel dış ticaret teorilerine ait temel kabuller değişmektedir. Geleneksel teorilerin dayandırıldığı tam rekabet ve ölçeğe göre sabit getiri kabulleri yerini, yeni dış ticaret anlayışıyla piyasada eksik rekabet ve ölçeğe göre artan getiri kabullerine bırakmıştır.

Teori, matematiksel formülasyona dayanmayan eski teorilerin önemsiz olduğuna vurgu yaparak; eksik rekabet koşullarına ve ölçek ekonomilerine dayanan, piyasada kabul gören teorilerin matematikle tamamlandığı düşüncesinden dolayı “yeni” olarak adlandırılmıştır (Yılmaz, 2015: 509-510).

Yeni dış ticaret teorileriyle dış ticaretin neden yapıldığı, dış ticarete kazanç elde etmenin yolları, uluslararası uzmanlaşmada temel belirleyicilerin tespit edilmesi, korumacılığın ne tür etkiler doğurduğu vb. birçok konu yeniden sorgulanmaya ve cevaplanmaya çalışılmıştır. Eksik rekabet ve ölçüğe göre artan getiri kabulleri, sorgulanan bu hususlara yeni bir bakış açısıyla bakma imkânı sunmuştur.

Yeni dış ticaret teorileri faydacı bir bakış açısıyla ortaya çıkmıştır. Bu bakış açısı geleneksel dış ticaret teorilerinde gerçekleştirilemeyen dünya ticaretindeki belirsizlikleri gidermeye ve bazı teorilerde ortaya çıkan çelişkileri yok etmeye çalışır (Akkoyunlu, 1996: 71).

1.2.3.1. Nitelikli İş Gücü Teorisi

Nitelikli iş gücü teorisi, Keen (1965 ve 1968) ve Keesing' in (1968) çalışmalarına dayanır. Bazı ülkeler göreceli olarak nitelikli işgücüne sahipken, bazılarında da bol miktarda vasıfsız işgücü kaynağı bulunmaktadır. Buna paralel olarak, bazı endüstriler nitelikli işgücü için nispeten yüksek gereksinimlere sahipken, bazıları da vasıfsız işgücünde nispeten yoğun olmaktadır. Bu durum göz önüne alındığında teori, kalifiye emek yönünden nispeten zayıf bir ülkenin vasıflı emek yoğun ürünleri diğer ülkelerden alacağını ve vasıfsız emek yoğun ürünleri de diğer ülkelere satacağını varsaymaktadır (Katrak, 1982: 38-39).

Teori, faktör donatımı teorisiyle benzerlik göstermektedir. Geliştirilen işgücü ve fiziki sermayenin oluşturulması, tasarrufu zorunlu kılmakta, bu yüzden vasıflı emek yoğun mallarla sermaye yoğun malların çoğu zaman birbirleriyle örtüştüğü kabul edilmektedir. Buradan hareketle bazı ekonomistler, bahsedilen bu iki mal grubunun “türetilmiş kaynaklar” içerisinde bir araya getirilmesi gerektiğini savunur. Hecksher-Ohlin teorisiyle benzerlikleri olmasına rağmen farklılıklara da sahip olan bu yeni teoriye ayrıca Neo- Faktör Donatımı Teorisi de denir.

Keesing farklı yıllarda yaptığı analitik ve ampirik çalışmalarla işgücünün dış ticareti etkileme gücünü belirlemeyi denemiştir. Keesing nitelikli işgücünü iki sebepten diğer üretim faktörlerinin içinden çeker. Birincisi gelişmiş, vasıflı işgücü hem ticareti hem de endüstrinin kurulacağı yeri etkiler. İkincisi ekonomik büyümeyi açıklama ve inceleme imkânı sunar (Deviren, 2004: 1).

Nitelikli işgücü teorisi meydana getirilirken belirli varsayımlardan faydalanılmıştır. Varsayımlarının bir kısmı, Hecksher-Ohlin model varsayımları ile benzerlik gösterirken; diğer kısmı da farklılık göstermektedir.

Kabul gören ortak varsayımlar şöyledir (İlkay, 2013: 51):

- Ulaşım maliyetleri sıfırdır.
- Tam rekabet koşullarının geçerli olduğu bir mal-faktör piyasası vardır.
- Tüm ülkelerin üretim fonksiyonu aynıdır.
- Üretimde sabit maliyet koşullarının kabul görmesi sebebiyle ölçek ekonomilerinin varlığından bahsedilmez.
- Ülkelere ait tüketici zevk ve tercihleri benzerlik gösterir.

Farklılık gösteren varsayımlar da şu şekilde sıralanabilir (İlkay, 52-53-54):

- Emek homojen değildir. (Emeğin ülkelerde farklılık gösterme sebepleri; ülkelerin sahip olduğu emek nitelikleri farkı devamlıdır, ülkeler fiziki ve kültürel açıdan birbirlerinden farklıdır, ülkelerin gelirleri değişiklik gösterir ve son olarak ülkelerde seçici bir şekilde göç politikaları uygulanmaktadır.)
- Ülkeler arasında üretim faktörlerinin dolaşımı mümkündür.
- Üretim birincil ve ikincil faaliyetleri şeklinde iki gruba ayrılmıştır.

Nitelikli işgücü teorisi; beşeri sermaye yatırımları, kaliteli işgücüne ulaşmak adına yapılan eğitim planlamaları, sermaye ile desteklenmiş işgücünün oluşturulması yönünde atılan adımlarla, ülkelerin mevcut beşeri sermaye yapılarında iyileşmelere ve bununla beraber uluslararası ticarete bir avantajın elde edilmesine sebep olmaktadır (Kurt: 2011: 12).

1.2.3.2. Tercihlerde Benzerlik Teorisi

Bu teori, 1961 yılında İsveçli Ekonomist Staffan Burenstam Linder tarafından küresel ticaret kalıplarını tanımlamak için öne sürülmüştür. Linder, Leontief hipotezinden sonra ampirik bir analiz gerçekleştirmiştir. Elde ettiği sonuçlar, Hecksher-Ohlin modelinin varsaydığı gibi, üretim faktörlerinin arz yapılarındaki çeşitlilik yerine, ürünlerin çoğunlukla ülkelerdeki benzer talep yapılarına dayalı olarak işlem gördüğünü ortaya koymaktadır. Linder, benzer mal talepleri olan ülkelerin ilgili endüstrileri iyi bir

şekilde kurabileceğini, böylece ülkelerin birbirleri ile ticarete bulunabileceğini söyler (Verter, 2015: 212).

Linder, birlikleriyle benzerlik gösteren kişi başına gelir ve kalkınma düzeylerine sahip olan ülkelerde yaşayan tüketicilerin aynı zevklere sahip olabileceğini ve bununla birlikte aynı kalitede ürünleri tüketebileceğini varsayar. Yani, ülkelerin tercihleri çoğunlukla gelir ve kültürel yakınlıklar ya da benzerlikler doğrultusunda şekillenir. Bu nedenle, bu ülkelerin aynı miktarda ve kalitede mal ve hizmet ticareti yapması ve tüketmesi muhtemeldir (Bergstrand, 1990: 1228; Şahin: 2016, 338).

Teori şu varsayımlara dayanır (Atik, 2006):

- Gelir düzeyleri ele alındığında benzerlik gösteren ülkelere ait zevk ve tercihler genelde aynıdır.
- Mallar homojen bir nitelik taşımamakla beraber, farklılaştırılmıştır.
- Ölçeğe göre sabit getiri yerini ölçeğe göre artan getiriye bırakmıştır.

Tercihlerde benzerlik teorisinde, yalnızca homojen olmayan aynı mamul mallar üzerinde durulmuş ve endüstri içi ticaretin neden yapıldığı, uluslararası ticarete neden gitgide daha önemli hale geldiği izah edilmiştir. Aynı malın karşılıklı ticaretini yapan ülkeler, ürün çeşitliliğine giderek tüketicilerin memnuniyetini artırmaktadır (Tan, 2019: 9).

1.2.3.3. Teknoloji Açığı Teorisi

Teknoloji Açığı Teorisinin temelinde belirli bir süreçte ortaya çıkan yenilik ve taklit kavramları yer almaktadır. Teori, 1960'lı yılların başlarında M.V. Posner tarafından ileriye sürülmüş ve devamında ampirik çalışmalarla desteklenmiştir (Tekgül, 1996: 198).

Teoriye göre ürün geliştirmek amacıyla yapılan birçok çalışma sonucunda ortaya çıkarılan yeni mallar, uluslararası ticarete icatçı ülke için bir avantaj oluşturur. Üretilen yeni malla üretici ülke, piyasada monopolcü konumuna gelir. Patenti alınan ve üretimi hala sır olan yeni mal, diğer ülkelere ihraç edilir. Zamanla patent süresi dolmaya başlayan mal, diğer ülkeler tarafından kopyalanarak üretilmeye başlanır. Taklitçi ülke üretimlerinin, icatçı ülkenin üretim maliyetlerinin altında olması ve ucuz işgücüyle gerçekleştirilmesi malın üretimindeki avantajı taklitçi ülkelere çevirir. Zaman içerisinde

üstünlüğü eline geçiren taklitçi ülkeler, böylece malı ihraç etmeye başlar ve icatçı ülke ithalatçı konumuna geçer (Ararat, 2006, 5).

Bu süreçle doğan yeni mallar, uluslararası ticarete hız katmaktadır. Teoride ülkelerin mevcut teknolojik yapılarındaki farklılıklar üzerinde durulduğu için teori, faktör donatımları teorisinden ziyade karşılaştırmalı üstünlükler teorisine yakınlık gösterir. Bir zamanlar dünyanın önde gelen tekstil ihracatçılarından birisi olan İngiltere' nin günümüzde tekstil ürünlerini ithal eder hale gelmesi ve diğer ülkelerin tekstil üretimine başlamasıyla kendisini dış ticarete tekstilden alması, teknoloji açığı teorisini desteklemektedir (Alper, 2014: 21).

Aynı faktör donanımına sahip ülkeler, farklı üretimler yapabilir. Eğer üretime ait bilgi transferi serbestçe yapılırsa bir öğrenme döneminin ardından faktörler yeni kullanımlara uyarlanarak ülke ekonomilerini benzer hale getirir. Teoride; tarife engelleri sıfırdır, tüketici zevk ve tercihleri aynıdır ve yeni değişiklikler sunulması halinde oluşan değişimlerde istikrarlıdır; yani yapılan herhangi bir değişiklik tüm ülkelerde aynıdır, uluslararası döviz kurları sabittir, ticaret öncesinde tam istihdam koşulları mevcuttur ve yurtiçinde tam istihdamı sürdürmek için hareket eden kuvvetler vardır, aksi belirtilmedikçe taşıma giderleri sıfırdır (Posner, 1961; 325-326).

Teoride, teknolojinin dış ticareti etkileyen bir unsur olduğu ortaya konulmuşsa da teknoloji açıklarının neden oluştuğu ve büyüklükleri üzerine yapılan çalışmalar oldukça yetersiz kalmıştır. Sonrasında R. Vernon tarafından ileri sürülen “Ürün Dönemleri Teorisi” ile teorinin eksiklikleri üzerinde durulmuş ve bu eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır (Küçükkefe, 2009: 33-34).

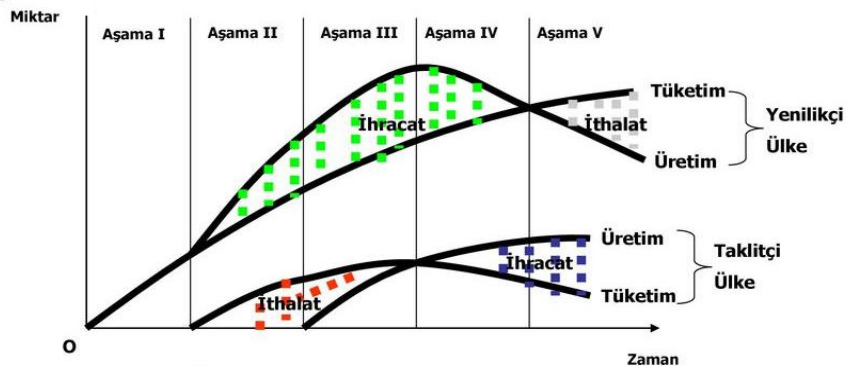
1.2.3.4. Ürün Dönemleri Teorisi

Vernon [1963, 1966] tarafından ortaya atılan teori inovasyon, ölçek ekonomileri, cehalet ve belirsizlik kavramlarının dış ticaretteki rolünü vurgular ve bilginin özgür bir mal olduğu klasik varsayımını terk eder (Mullor-Sebastian, 1983: 95).

Teori, dış ticareti teknolojik açık teorisine benzer bir şekilde açıklar. Buna göre, vasıflı işgücü ve Ar-Ge harcamalarının fazla olduğu özellikle gelişmiş sanayi ülkelerinde dış ticaret, icat edilen ya da geliştirilen yeni ürünün meydana geldiği ilk safha ve bunu izleyen diğer safhalar aracılığıyla açıklanır (Perçin vd., 2017:86). Yeni mal ya da

gelişimin sanayi ülkeleri tarafından yapıldığını söyleyen teori, bu ülkelerdeki hızlı büyümenin giderek diğer ülkelerde de görüleceğine vurgu yapar (Akıncı ve Sevinç, 2013: 9).

Dış ticareti malın pazara girişi ve değer kaybetmesi sürecine kadar açıklayan teorinin ilk aşamasında, yenilikçi ülke ürünü geliştirmek gayesinde olduğundan ve ürün tam donanımlı olmadığından üretim kısıtlıdır ve yalnızca iç pazarda ticarete konu olur. İkinci aşamada, yeni ürün olgunlaşmaya başlar ve artan üretim hacmiyle dışa pazarlanır. Üçüncü aşamada, üretim hacmi ulaşabileceği maksimum seviyeye gelir ve ihracat da paralel olarak artar. Dördüncü aşamada, ürüne ait teknik bilgiye ulaşan ve taklit ederek pazara giren diğer ülkelerin üretimleriyle yenilikçi ülke maliyetleri artar ve ülke ihracatı azaltmaya başlar. Beşinci aşamada ise artan maliyetler yüzünden ihracatı azaltma yoluna gitmiş olan yenilikçi ülke artık ihracatı tamamen durdurur, ürünü taklit etme yoluyla üreten diğer ülkelerden ithal etmeye başlar. Bu süreç, yenilik yapan ve taklit eden ülkeler arasında kısırlaşan bir döngüdür (Albayrak ve Ağazade, 2017: 13).

Grafik 1. Ürün Dönem Aşamaları

Döngüdeki ürünler farklı hareketlere sahiptir. Bu yüzden ürünlere ait yaşam döngüsünün aşamalarını kesin ve kolay bir biçimde sınırlandırılmaz. Bazı ürünler aşamaları atlar; bazıları bir aşamada dolanırlar, bazıları ise hızla hareket ederler. Çoğu zaman bir ürün, taşlaşma potansiyelinin⁴ farkına varılmadan önce ürün hattından çıkarılır.

⁴ Taşlaşma potansiyeli, azalan ürün için sadık müşterilerin * küçük ama kalıcı * talebini tanımlamak için kullanılan bir terimdir (Oxford Reference, Erişim Tarihi: 03.04.2020). Ürün taşlaşma aşamasında satışlardaki düşüş oranı gerileme aşamasından daha sabit veya daha yavaştır ve daha önemli kar marjları daha yüksektir (Michael, 1971: 88).

Yine de teori üretimde aşamaların olduğunu ve birçok ürün için karlı fırsatların sunulduğunu gösterir (Michael, 1971: 88).

1.2.3.5. Ölçek Ekonomileri Teorisi

Heckscher-Ohlin modelinin ölçeğe göre sabit getiri kabulünün, gerçek hayatta ölçeğe göre artan getiri koşullarında meydana gelen karları açıklamada yetersiz kaldığı gözlenmiştir. Bu yüzden Krugman (1979) ve Lancaster (1980) artan-azalan getirilerin olduğu bir ekonomide dış ticaretin neden yapıldığını açıklamaya çalışmışlardır (Bayar, 2012: 60).

Ölçek ekonomileri, farklılaşmış ürün endüstrilerinin tekelci-rekabet modellerinin gerekli bir parçasıdır ve bu nedenle yeni geliştirilen ticaret modellerinde önemli bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte, tek başına ölçek ekonomileri, ticaretin ayrı bir nedeni olduğu kadar ticaret modelinin de belirleyicisi olarak kabul edilmektedir (Deardorff, 1984: 510).

Ölçek ekonomisi, üretim tesisleri ölçeğiyle üretilen malın ortalama maliyeti arasındaki ilişkiyi ifade eder. Üretimde ölçeği artıran bir firma, parça başına maliyetleri aşağıya çeker. Maliyetlerdeki bu düşüşün sebebi, ölçekte yapılan artışın sabit üretim faktörlerine ait giderlerdeki artıştan büyük olmasıdır. Firmalar maliyetleri aşağıya çekerken ileri teknolojiyi kullanabilirler. Ayrıca firmalar, ölçeği artırdığında maliyetleri düşürmekle kalmaz, piyasadaki talebin neredeyse tamamını karşılayabilecek üretim yapar ve pazara girmek niyetinde olan birçok firmanın girişini engelleyebilir (Dinler, 206; Temel ve Karagöz, 2018:123).

Ölçek ekonomileri içsel veya dışsal nitelik taşıyabilirler. Firmaların üretim ölçeklerindeki değişim içsel ekonomik nitelik taşır. İçsel ölçek ekonomileri de kendi içinde, gerçek ve ihtiyari şeklinde iki gruba ayrılabilir. Üretim, satış, ürün pazarlama, yönetim, taşıma ve depolama, teknolojik üstünlük, iş bölümü ve beraberinde kazanılan uzmanlaşma, gerçek ekonominin getirileriyken; alınan hammadde fiyatlarının ve talep edilen kredilerde faiz oranlarının düşürülmesi, daha ucuz reklam yapabilme ve uygun tarifeli taşıma seçeneklerinin sunulması da ihtiyari ekonominin getirileri şeklinde sıralanabilir. Dışsal ölçek ekonomilerinde ise firmaların maliyetleri bağlı oldukları endüstriyi hem etkileyen hem de endüstriden etkilenen bir nitelik taşır. Dışsal ölçek

ekonomileri de kendi içinde pozitif ve negatif şeklinde iki gruba ayrılır. Pozitif dışsal ekonomilerde üretim hacmi genişledikçe maliyetler azalabilirken; negatif dışsal ekonomilerde endüstrilerin büyümesi maliyetlerin artmasına yol açabilir (Yıldıztekin, 2010: 197-198).

Ölçek ekonomileri, etkin ölçek işlemlerini gerçekleştirmek için tüm ülke firmalarını sınırlı bir ürün alt kümesinde uzmanlaşmaya zorlamaktadır. Bu model, farklılaştırılmış ürünler üreten firmalarla kendi kendine yeterlilik gösteren bir dengeye sahiptir (Clark, 2010: 190).

1.2.3.6. Monopolcü Rekabet Teorisi

Joan Robinson (1933) ve Edward Chamberlain (1933) sırasıyla kusurlu rekabet ve monopolcü rekabet hakkındaki monograflarını yayınladılar. Sonrasında özellikle Chamberlain ve farklı kişiler bu konuda daha geniş çalışmalar yaparak teoriyi geliştirdiler (Salerno, 2004: 72).

Heckscher-Ohlin-Samuelson modelinde faktör donatımındaki farklılıklar ve karşılaştırmalı üstünlüğe dayandırılmış uluslararası bir ticaret söz konusuyken; monopolcü rekabet teorisi bu varsayımları göz ardı eder ve üç temel üzerine kurulur. Bunlar: Endüstri içi ticaret, malların farklılaştırılması ve ölçek ekonomileridir (Dura, 2000: 12).

Monopol piyasa, ekonomide çok fazla sayıda alıcının ve ürün miktarını ve fiyatını belirleme hakkını elinde bulunduran yalnızca bir satıcının olduğu piyasa türüdür. Teoriye göre, diğer firmaların bu piyasaya girişi kolay değildir. Piyasalarda tam rekabet koşullarının varlığı, malların homojenliği ve şeffaflık kabulleri yoktur. Piyasada eksik rekabet söz konusudur, ürünler homojen değildir, yani mallar farklılaştırılmıştır ve üretilen bir mal hem ihraç hem ithal edilebilmektedir (Dönmez, 2019: 3-4).

Piyasada az farklılaştırılmış ürünlerin satışı, hem fiyatla hem de malın değeriyle ve reklam olanaklarının olmasıyla yakından ilişkilidir. Firmalar, tam rekabet piyasasına benzer olarak normal kar payı bırakır. Farklılık ise malın fiyatının marjinal maliyetlerin üstünde belirlenirken, fiyatın belirlediği üretim hacminin ise tam rekabet düzeyinden daha düşük bir seviyede belirlenmesidir (Sichel, 1970: 77-78).

Chamberlain tarafından geliştirilen teorinin varsayımları şu şekildedir (Koutsoyiannis, 1979: 184):

1. Piyasada çok sayıda satıcı ve alıcı vardır.
2. Satıcıların ürünleri farklıdır, ancak birbirlerinin yakın ikameleridir.
3. Piyasadaki firmalara giriş ve çıkış ücretsizdir.
4. Firmanın amacı hem kısa hem de uzun vadede kâr maksimizasyonu sağlamaktır.
5. Faktör ve teknoloji fiyatları verilmiştir.
6. Firmanın, talep ve maliyet eğrilerini kesin olarak biliyormuş gibi davrandığı varsayılır.
7. Uzun dönem, bir dönemdeki kararların gelecek dönemleri etkilememesi ve geçmiş faaliyetlerin etkisi altında kalmaması bakımından, birbirinden bağımsız olduğu varsayılan birkaç özdeş kısa dönemden oluşur. Herhangi bir dönem için en uygun olan karar, diğer bir dönem için de en uygun karardır. Dolayısıyla, kısa vadeli kârların maksimize edilmesi, uzun vadeli kârların maksimize edilmesini ifade eder.

Son olarak Chamberlin, tüm ürünler için hem talep hem de maliyet eğrilerinin grup genelinde tekdüze olduğu varsayımını yapar. Bu, tüketicilerin tercihlerinin farklı satıcılar arasında eşit olarak dağıtılmasını ve ürünler arasındaki farklılıkların maliyet farklılıklarına yol açmayacak şekilde olmasını gerektirir.

Varsayımları bu şekilde sıralanan monopolcü rekabet teorisi, iktisadi düşünce tarihindeki statüsüne rağmen, birçok yönden tatmin edici olmayan bir teoridir. Orijinal haliyle ampirik bir analoğu olmayan bir dünyayı tanımlayan varsayımlara dayanır (Rothschild, 1987: 34).

1.2.3.7. Endüstri İçi Ticaret

Ekonomi, Sanayi Devrimi'nden sonra başlayan, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla son bulan ve II. Dünya Savaşının ardından yeniden başlayan, iki güçlü ekonomik çalkantının olduğu süreci içinde barındırır. Bu dönemlerde ticarete özgürleşme çabaları verilmiş fakat çok başarılı olunamamıştır. Bir süre sonra ekonomik engellerin ortadan kaldırılmasıyla uluslararası ticaret artmaya başlamıştır. Artan uluslararası ticaret, beraberinde ticari yapıda değişiklikler ortaya çıkarmıştır. Farklı malların ticaretinin

yapıldığı endüstriler arası ticaret, yerini benzer ya da aynı malların ticaretinin yapıldığı bir dış ticaret yapısına bırakmaya başlamıştır (Değer vd., 2015: 423).

Zamanla dış ticaret yapıları, ülkelerin gelişmişlik seviyelerinde de farklılık göstermiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde genelde endüstriler arası bir dış ticaret yapısı söz konusu olurken, gelişmiş ülkelerin birbirleriyle ticaretinde endüstri içi ticaret söz konusu olmaktadır (Altay vd., 2009: 159).

Endüstri içi ticaret, aynı endüstrinin bir parçası olan veya birbirleri yerine ikame edilebilen; fakat ambalaj, tasarım, boyut, özellikler ve kalite yönüyle birbirlerinden ayrılan malların aynı zamanda ihracatının ve ithalatının gerçekleştirildiği bir dış ticaret yapısıdır. Bu ticari yapı, ülkelere daha büyük bir pazar sunması, ölçeğe göre artan getiri koşullarına sahip olması ve malların farklılaştırılmasına dayanması yönüyle ülkeler arası ticaretle kıyaslandığında ülkelere daha büyük kazançlar sağlar. Malların çeşitliliğinin azaltılmasıyla, verim artar ve uzmanlaşmaya gidilir. Tüketiciler için daha geniş bir mal yelpazesi oluşturulmuş olur (Aydın, 2010: 2). Üretilen nihai mala ait katma değer farklı ülkeler arasında paylaşılır, işgücü ve katma değer yoğunlukla ticarete konu olmayan sektörlere gider (TÜSİAD, 2008: 2).

Bu ticaret türünde, bir endüstride gerçekleştirilen aşırı endüstri içi ticaretin karşılaştırmalı bir üstünlük getirmediği, yani bu yapının ticarete karşılaştırmalı bir üstünlük imkânı sunmadığı kabul edilir (Oğuz, 2009: 120).

Endüstri içi ticaret, piyasada rekabetçi bir yapı meydana getirmek ve dış ticaret kazançlarını artırmak gibi refah artırıcı unsurlara farklı bir perspektif sunduğu için oldukça önemlidir (Küüksakarya, 2016: 28).

1.3. DIŞ ÖDEMELER BİLANÇOSU

Ödemeler dengesi, belli bir dönemde gerçekleştirilen ve bir ülkenin sakinleri ile diğer ülkelerin sakinleri arasındaki tüm ekonomik işlemlerin özeti olarak tanımlanabilir (Stern, 2017: 1). Daha geniş bir şekilde tanımlayacak olursak ödemeler dengesi, bir ülkenin mevcut siyasi iktidarı, kâr amacı gütmeyen kurum ve kuruluşları ve ülke fertlerini içine alan yerleşikler ile diğer ülke yerleşikleri arasında belirli bir sürede yapılan mal, hizmet ve faktör değişimlerinin düzenli bir şekilde kayıt altına alındığı bir rapordur (Kopuz, 2010: 4).

Ulusal düzeyde dış ticaret bilançosu ikili ticari faaliyetlerin kazananlarını ve kaybedenlerini yargılamak için kullanılmaktadır. Dış ticaret bilançosu aynı zamanda, pazar erişiminin ve Dünya Ticaret Örgütü'ndeki belirli uyuşmazlıkların çözümlerini değerlendirebilmenin temelini oluşturur. Dolayısıyla ticaret dengesi, ulusal ve uluslararası düzeyde birçok kararın alındığı çapa veya hareket noktasıdır (Li, 2006: 55).

Ödemeler bilançosu beş belirgin unsur aracılığıyla daha net ve açık bir şekilde tanımlanabilir. Bu unsurlar: ülkeler arasında gerçekleştirilen ekonomik işlemler, yerleşiklik koşulu, alacaklı ve borçlu taraf işlemleri, ticari faaliyetlerdeki ikilik ve otonom ve denkleştirici hareketlerdir (Karaçayır, 2014: 5). Unsurlar kısaca şu şekilde açıklanabilir:

1. Ekonomik işlemler: Bir ekonomideki yerleşikler ile diğerleri arasında yapılan mal, hizmet, sermaye, teknoloji transferlerine ek olarak, mali ve finansal kaynakların transferiyle gerçekleştirilen döviz giriş-çıkışlarıdır (Sarıgün, 2009: 53).
2. Yerleşiklik koşulu: Bir yıldan uzun sürelerle, bir ekonomide devamlı ve düzenli bir şekilde ikamet eden ve çeşitli faaliyetlerde bulunan kişi, kurum ve kuruluşlardır (Gülçiçek, 2007: 3).
3. Alacaklı ve borçlu taraf işlemleri: Çeşitli ekonomik işlemleri içinde bulunduran ödemeler bilançosu, ortak işlemleri sınıflandırma kolaylığı sunması yönüyle iki başlık altında ele alır. Yapılan işlemlerde diğer ülkelere alacağı olanlar bu işlemi bilançoda aktiflere kaydederken; diğer ülkelere borçlu olanlar bu işlemi bilançoda pasiflere kaydeder (Karaçayır, 2014: 7).
4. Ticari faaliyetlerde ikilik: Yapılan uluslararası ticari işlemler ödemeler bilançosunda çift taraflı olarak kayıt altına alınır. Bir varlıktaki artış ya başka bir varlıktaki düşüşü ya kaynağın artmasını ya da bu iki durumunun beraber oluşmasını gerekli kılar. Bu muhasebe yönteminde yapılan işlemler en az iki hesapta gösterilir; hesapların birisi alacaklandırılırken, bir diğer hesap borçlandırılır. İki yönlü girilen hesap tutarları birbirlerine eşittir (Örten vd., 2011: 39).
5. Otonom ve denkleştirici hareketler: Ülkeler arasındaki fiyat, gelir, faiz oranları vb. ekonomik değişkenlerdeki farklılıklar sonucu harcama birimlerinin yaptığı uluslararası mal, hizmet ve sermaye hareketleri, otonomdur ve bilançoda denge

sağlamak amacıyla kullanılan denkleştirici hesap hareketleridir (Karadağ, 1995: 7; Oğuz, 2017: 8).

Bilanço genel olarak farklı niteliklere sahip üç ana hareket kategorisine sahiptir. Bunlar: mal, hizmet ve gelire ilgili hesaplar; hediye ve tek taraflı transferleri kaydeden hesaplar ve temel olarak finansal alacaklarla (banka mevduatları, hisse senetleri ve tahviller gibi) ilgili hesaplardır (Fieleke, 1976: 4).

Ödemeler dengesi, bir ülkenin belirli bir süre içinde yaptığı ekonomik faaliyetleri yansıtmaya yönüyle bir akım değişken niteliğine sahiptir. Ülkenin sahip olduğu varlıkları ve ödenmeyi bekleyen dış borçlarına ait miktarları göstermez, bu kalemlerdeki yıllık değişim tutarlarını gösterir (Yediparmak, 2014: 4).

Ödemeler bilançosu dengesi, bir ülkenin mali ve ekonomik durumunu yansıtarak diğer ülkelerin bu ülkeye ne kadar güvenebileceklerini gösterir. Fakat ödemeler bilançosu her zaman dengede olmayabilir. Ödemeler bilançosundaki bu dengesizlikler ülkelerin mevcut makro değişkenlerini de olumsuz etkiler. Bunun sonucunda uluslararası sermaye hareketliliği, mevcut faiz oranlarında ve dolaşımdaki para miktarlarında değişim olur. Dengenin yeniden sağlanmasıyla da değişkenler üzerindeki olumsuz etkiler yavaşça yok olmaya başlar (Küzeci, 2011: 68; Bakkal ve Bakkal, 2018: 32) .

Ödemeler Bilançosu dört alt hesabı bünyesinde bulundurur. Bunlar: cari işlemler hesabı, sermaye hesabı, resmi rezervler hesabı ve istatistiki farklar hesabıdır (Gündem, 2008: 45).

1.3.1. Cari İşlemler Hesabı

Cari işlemler, mal ihracat ve ithalatından; seyahat, uluslararası nakliye ve yolcu taşımacılığından; sigorta ve finansal işlemler gibi hizmetlerin ihracatı ve ithalatından, çalışanlara ödenen paradan (ücretler ve maaşlar gibi) ve yatırım gelirlerinden oluşan birincil gelir akışları ve işçi havaleleri, piyangolardan kazanılan hediyeler, miraslar ve ödüller gibi devlet transferlerinden oluşan ikincil gelir akışlarından meydana gelir (OECD Factbook, 2016: 82). Yani cari işlemler hesabı dış dünya ile mal, hizmet ve transfer ticaretini kaydeder. Cari denge, bir ekonominin kapasitesini veya finansman ihtiyacını yansıtır (Hounsou, 2017: 447).

Bir yıl içerisinde yapılan işlemler, cari işlemler hesabında üç durum meydana getirebilir. Birincisi, bakiyenin pozitif olduğu durumdur ve burada hesap fazla verir; ikincisi, negatif olduğu durumdur ve burada hesap açık verir; üçüncüsü ise döviz girişlerinin ve çıkışlarının birbirine eşit olduğu durumdur ki burada ise cari işlemler hesabı dengesi söz konusudur (Çelik, 2008: 549).

Cari işlemlerde net ihracatı pozitif olan bir ülke, yabancılara onlardan satın aldığından daha fazlasını sattığı için eşit değerde yabancı varlık edinmelidir ve net ihracatı negatif olan bir ülke, açığını yabancılarla finanse etmek için eşit miktarda borç almalıdır. Böylece her iki durumda da denge sağlanabilir (Obstfeld ve Rogoff, 1996: 5).

Cari hesap hareketleri, açık bir ekonomideki tüm piyasa katılımcılarının eylemleri ve beklentileri ile derinlemesine iç içedir ve bunlar hakkında bilgi aktarır. Bu nedenle politikacılar, cari hesaba önemli bir makroekonomik değişken olarak odaklanmak, hareketlerini açıklamaya çalışmak, sürdürülebilirlik seviyesini değerlendirmek ve politika eylemleri yoluyla cari işlemler dengesindeki değişiklikleri teşvik etmeye çalışmaktadırlar (Knight ve Scacciavillani, 1998: 3).

Cari işlemler hesabı; mal hesabını, hizmetler hesabını, uluslararası faktör gelirleri hesabını ve tek yanlı transferler hesabını bünyesinde taşır.

1.3.1.1. Mal Hesabı

Bu hesap mal ihracat ve ithalatını kapsayan mal ticaret hareketlerine ek olarak net transit ticaret gelirleri, navlun, sigorta ve taşımacılık benzeri hizmetlerden kazanılan gelirleri de içerisine almaktadır (Bakaç, 2019: 5).

Mal ihracatı, bir ülke mallarının farklı ülke yerleşikleri tarafından talep edilmesini ifade ederken; mal ithalatı, bir ülkede hedeflenen üretim ve harcama miktarlarına ulaşmak için ülkenin, diğer ülkelerden talep ettiği toplam mal miktarını ifade eder (Yükseler, 1998: 6). Mal alımının mal satımından fazla olması, hesap bakiyesinin negatif; mal satımının mal alımından fazla olması ise hesap bakiyesinin pozitif olduğunun göstergesidir (Konaç, 2018: 53).

Cari işlemler hesabında önemli bir yere sahip olan mal alt hesabı, ülkenin yerleşikleri ile diğer ülkelerin yerleşikleri arasındaki değişimler neticesinde ödemeler dengesinde de büyük bir etki meydana getirebilir (Ordu, 2008: 9).

1.3.1.2. Hizmetler Hesabı

Hizmetler hesabı, hizmet alım – satımından kaynaklanan gelir ve giderlerin kayıt altına alındığı bir alt hesaptır. Hesap, taşımacılık (navlunu da içeren), turizm gelir-giderleri, inşaat hizmetleri, sigorta hizmetleri, haberleşme hizmetleri, finansal hizmetler, bilgisayar ve bilişim hizmetleri, patent ve lisans komisyonları, ticari ve ticaretle ilintili başka hizmetler, finansal kiralama hizmetleri, farklı teknik hizmetler, kişisel, kültürel ve eğitim amaçlı hizmetlerle beraber resmi hizmetlerden oluşur. Kapsamı oldukça geniştir (TCMB, 2007: 5).

Ülke yerleşiklerinin hizmet ihracatı neticesinde kazandığı dövizler hizmetler hesabına pozitif olarak kaydedilir. Diğer ülkelerin yerleşiklerinden alınan hizmetler ise hesaba negatif olarak kaydedilir. Kayıt altına alınan hizmetler hesabı, mal alt hesabı ile kıyaslandığında daha fazla tahmine dayalı olması sebebiyle hesapta yanlışlık yapılma ihtimali daha fazladır (Öncel vd., 2018: 4).

1.3.1.3. Uluslararası Faktör Gelirleri

Cari işlemlerin bir diğer alt hesabı, birincil gelir hesabı olarak da bilinen uluslararası faktör gelirleri hesabıdır. Uluslararası faktör gelirleri ücret gelir-giderleri, doğrudan yatırım, portföy yatırımları ve farklı yatırımlardan doğan gelirler ve bunlar için elden çıkan tutarlardan meydana gelir. Bu alt hesap, doğrudan yatırımlardan kaynaklanan hisse gelirleri, temettüleri, sermaye için kullanılan kazançlar ile şirketlerin yatırımlarından kaynaklanan diğer gelir ve giderleri de içine alır. Yapılan portföy yatırımlarında hisse senetleri kazançları tahvil gibi borçlanma araçları ile ilgili gelir ve giderleri içerir. Diğer borçlanmayla bağlantılı olan gelir ve giderler de diğer yatırımlar şeklinde kayıt altına alınır (Bulut vd., 2018: 55).

1.3.1.4. Tek Yanlı Transferler

Tek yanlı transferler alt hesabı, hem sermaye birikimi hem de cari nitelik taşıyan mal ve hizmetlerin satın alınabilmesi için gerçekleştirilen ve karşılığı olmayan ödemeleri içerir. Tek yanlı transferler aynı ve nakdi olmak üzere iki farklı şekilde gerçekleştirilebilir. Kamu kurumlarına aktarılan görev zararları, devlet bütçesinden alınarak yapılan yardımlar, eğitim, sağlık, barınma gibi temel haklar için yapılan ödemeleri kapsar. Ayrıca genel bütçe vergi gelirleri üzerinden diğer idare, kurum ve kuruluşlara ayrılan paylar da hesapta ilgili bölüme kaydedilir (Maliye Bakanlığı, 2019: 83-84).

İşçi ücretleri de hesabın önemli bir parçasıdır. Bir ülkeden diğerine devamlı kalmak niyetiyle giden işçiler tarafından getiriler paralar ve bir ülkenin yurtdışında çalışan vatandaşlarının kendi ülkelerinde bulunan ailelerine bankacılık hizmetleriyle gönderdiği paralar da yine hesabın bir parçasıdır (Yiğit, 2018: 14).

1.3.2. Sermaye ve Finans Hesabı

Az gelişmiş ülkelerin çoğu ekonomik kalkınma yolunda yeterli sermaye faktörüne sahip değilken, gelişmiş ülkeler bol miktarda sermaye faktörüne sahiptir. Nitelikleri ve sermaye donanımları yönüyle farklılaşan ülkelerin varlığı dünya ekonomisinde kaynakların etkin olmamasına yol açar. Dış ticaret yapmayan ülkelere ulusal tasarruflar, sermaye faktörünü besleyen tek kaynakken; dışa açılan ülke ekonomilerinde ulusal yatırımlar, yabancı sermaye ile desteklenebilmektedir. Hazırlanan finansal serbestleşme programları aracılığıyla az gelişmiş ülkeler dış pazarlarda sermaye hareketliliği sağlamaya ve bundan fayda elde etmeye çalışırlar (Kula, 2003: 142).

Yerel ülke ekonomilerinin diğer ülkelerle finans piyasasında gerçekleştirdikleri bütün sermaye hareketlerinin kayıt altına alındığı hesapta sermaye ve finans hesabıdır. Hesap bir ülkenin başka bir ülkede yaptığı bina, üretim tesisi, arsa gibi çeşitli fiziki yatırımlara ek olarak; yatırım yapılan ülkelere hisse senedi, tahvil, bono alım-satım işlemlerini ya da mevduat oluşturmak amacıyla kullanılan fon transferlerini de içine alır (Bozgeyik ve Kutlu, 2019:4).

Ülkeye sermaye girişi olduğunda bu bilanço'ya alacaklı kaydedilirken; ülkeden sermaye çıktığında bu işlem borçlandırılarak kayıt altına alınır. Fakat kısa vadeli fon girişlerinin alacaklandırılması ülke için tehlike arz edebilir. Çünkü kısa vadeli fonlar güvenilir değildir ve ülkeden fon çıkışı sırasında ödenen faizler sebebiyle yurtdışına gelir transferi yapılmış olur. Vadeli işlemler hesaba kısa ve uzun vadeli olmak üzere iki farklı şekilde kaydedilir. Kısa vadeli sermaye hareketlerinde vade bir yıldan daha azken; uzun vadeli sermaye hareketlerinde bir yıldan daha uzundur (Baran, 2017: 17).

Ödemeler bilançosunun dengede olduğu kabulünden hareketle cari işlemler hesabında oluşan açıklar, sermaye hesabında oluşturulacak fazlalıklar ile kapatılır. Bu finansmanın yeterli olmadığı durumlar da ise açık, net hata ve noksanlıklar hesabı ya da resmi rezervler hesabında oluşturulacak fazlalıklar ile giderilmeye çalışılır. Bu yüzden, ödemeler bilançosundaki tüm hesapların birbirini etkileme gücü vardır ve bir hesap bakiyesinin bir diğer hesapta değişikliklere yol açabileceği söylenebilir. (Erden ve Çağatay, 2011: 50).

1.3.3. Resmi Rezervler Hesabı

Uluslararası para sisteminde ve likiditede büyük bir yere sahip olan resmi rezervler, ülkeden ülkeye değişen miktarlarda elde tutulan önemli bir ekonomik kaynak olarak kabul edilir. Resmi rezervler nicel bir değer olarak genelde, ödemeler bilançosunun bir alt hesabı ve merkez bankalarının da önemli bir hesabı olarak sistem içerisindeki yerini alır (Yaman, 2003: 4). Hesap, otonom bir nitelik taşımaz; diğer hesaplarda meydana gelen açıklar ya da fazlalıkları yok edebilmek adına denkleştirici bir nitelik taşır (Koç ve Gövdere, 2019: 1150).

Resmi rezervler, ülkelerin gerektiğinde kullanmak üzere ellerinde bulundurdukları uluslararası ödeme araçlarıdır. Hesap, elde tutulan altın ve döviz miktarlarındaki değişimleri gösterir. Bu hesapta artışlar (-), azalışlar (+) işaret kullanılarak gösterilir. Rezervlerde meydana gelen bir düşüşün bir açığı kapattığı düşünülebilir, bu sebeple cari yılda ülkenin bir döviz kazancı sağladığı söylenebilir. Rezervler, merkez bankası kontrolünde döviz piyasasına müdahale etmek için kullanılır. Yapılan müdahaleler ülkeleri, dış ticarete ve mali konularda avantajlı konuma getirebilir (Kadooğlu Aydın, 2017: 36).

Ödemeler Bilançosundaki diğer üç hesap (cari işlemler hesabı, sermaye hesabı, net hata ve noksan hesabı) toplamının sıfır olmadığı durumlarda eldeki tutar, döviz rezervlerine transfer edilir. Üç hesap bakiyesinin pozitif olması halinde, yani döviz girişlerinin çıkışlarından fazla olması durumunda bu fazlalık rezervlere taşınır. Rezerv artışı olarak kaydedilen bakiye, ödemeler bilançosuna eksi olarak işlenir (Emirkadı, 2017: 238).

Resmi Rezerv bileşenleri 5 temel gruba ayrılır. Bunlar (Alkan, 2007: 18):

- Parasal Altın Rezervleri
- Özel Çekme Hakları (SDR)
- IMF Rezerv Pozisyonu
- Döviz Rezervleri
- Diğer Alacak Hakları

Resmi rezervleri oluşturan bu beş temel grubun oranları ise farklılık gösterir. Dinamik ülke yapıları, bileşenlerin hesap içindeki paylarını yıllara ve ülkelere göre değiştirir (Syzydykova ve Abubakirova, 2018: 121).

1.3.4. İstatistiki Farklar Hesabı

Cari işlemler ve sermaye hesabı toplamının sıfır dışında bir değer alması, varlıkların değişimine sebep olur. Uygulamada bu iki hesaba resmi rezerv varlıklarının da eklenmesiyle elde edilen değer, çeşitli hata ya da noksanlıklar sebebiyle sıfır dışında bir sonucu ortaya koyduğundan; hesaplanan toplam değer, ters işlem yapılarak istatistiki farklar hesabına kaydedilir ve bilançoda denge sağlanır. Net hata ve noksanlar hesabı olarak da bilinen hesap, ölçüm problemleri ve tablo verilerinin eksik ya da fazla girilmesiyle ortaya çıkan yanlışlıkları kapsar ve muhasebe tekniği açısından ele alındığında dengeleyici bir niteliği vardır (Tashtanbekova, 2011:11-12; Sarıtaş ve Uyar, 2012:77).

İstatistiki farkların meydana gelme sebepleri şunlardır (Çıplak, 2005: 1):

1. Yapılan dış alım ya da dış satımlarda, malın hareketiyle ödemenin eş zamanlı (farklı bilanço dönemlerine denk gelmesi durumu) olmaması,
2. Gümrük işlemlerinde yapılan beyanat hataları,

3. Ödemeler bilançosunun farklı kalemlerinden elde edilen kazançların, yastık altında, kasada vb. farklı şekillerde elde tutularak sisteme dâhil edilmeyişi ya da finansman sırasında sistem dışı kaynakların kullanılarak kayıt dışı işlemlerin yapılması,
4. Anket yöntemiyle toplanan bazı verilerin hatalı olmasıdır.

İstatistiki farklar hesabının fazla vermesi, cari işlemler veya sermaye ve finans hesabına kaydı ihmal edilmiş bir faaliyetten kazanılan döviz girişinin varlığını işaret ederken; hesabın açık vermesi kaydı ihmal edilmiş bir döviz çıkışını gösterir. Ayrıca hesap değerinin toplam mal ticaretinin yüzde beşinden (eşik değeri) fazla olduğu durumlarda ödemeler bilançosunda hatalar olabilir ve rapor yanlış bir şekilde yorumlanabilir (Kopuz, 2010: 61).

1.4. DIŞ TİCARET DENGESİ, DIŞ FAZLA ve DIŞ AÇIK

Dış ticaret dengesi, belirli bir zaman diliminde gerçekleştirilen ihracat ve ithalatın parasal değeri arasındaki fark ya da daha basit bir ifadeyle, bir ülkenin üretip sattıklarıyla yurt dışından aldıkları arasındaki farktır. Pozitif ya da negatif bir farkın söz konusu olmaması dış ticaretin dengede olması anlamına gelmektedir (Kennedy, 2013: 176). Gerçekleştirilen ihracat değeriyle ithalat değeri arasındaki fark bize dış ticaret dengesini verir ve şu şekilde gösterilir (Kılıç vd., 2018: 115-116):

$$TB = X - M$$

$$\text{Dış Ticaret Dengesi} = \text{İhracat} - \text{İthalat}$$

Muhasebenin denklik ilkesi, bilançonun, her koşulda dengede olması gerekliliğini vurgular. Bilanço, ülkelerin mevcut ekonomik yapılarını veriler aracılığıyla ortaya koyar (Yıldırım, 2010: 32). Dış ticarete, ülkelerin ihracattan kaynaklanan gelirleri ile ithalat sonucunda yaptığı ödeme tutarlarının birbirine eşit olması arzu edilir. Eşitliğin sağlanamaması durumunda, ödemeler bilançosunda açık ya da fazla verilmiş olur (Üstüner, 2017, 20-21).

Dış açık, bir ülke ithalatının para cinsinden değerinin gerçekleştirdiği ihracat değerinden büyük olması durumudur. Yani, ihracatın ithalatı karşılayamamasıdır. Dış ticarete açıkların meydana gelmesine sebep olan birçok ekonomik faktör bulunmaktadır. Bunlardan bazıları; döviz kuru hareketliliği sonucu yatırım miktarı düşerken ithalatın

çekiciliğinin artması, ihracatın ithalata bağımlı olması, katma değeri yüksek olmayan malların ihraç edilmesi, gelişmiş teknolojilerin kullanıldığı ürünlerin üretilmemesi sebebiyle ülkenin işlenmemiş hammadde ve kaynaklarının ihraç edilmesidir (Ketboğa, 2019: 210; Dağ ve Kızılkaya, 2019: 148).

Dış açık toplam planlanan harcamaya göre değerlendirildiğinde ise ülkenin net ihracat değerinin sıfırdan küçük olmasını ifade eder. Matematiksel ifadesi şu şekildedir (Güzel, 2007: 23):

$$XN (\text{Net ihracat}) = X - M < 0$$

Açık veren ülkeler açıklarını finanse edebilmek amacıyla diğer ülkelerden borç alma, para basma, farklı vergiler çıkarma ve devlet kurum-kuruluşlarını özelleştirme yollarına başvururlar. Ancak, bu süreç ülkeyi çeşitli ekonomik ve siyasi sıkıntıları yaşamaya iter. Uzun süre var olan dış açıklar, ülkenin döviz rezervlerinde düşümlere, ödemekle yükümlü olduğu borçların ödenmesi konusunda sıkıntılı bir sürecin yaşanmasına ve dış kredi itibarının kaybedilmesine neden olmaktadır (Gün, 2011: 5; Sarıtaş, 2019: 4).

Dış fazla, bir ülke ihracatının para cinsinden değerinin gerçekleştirdiği ithalatının değerinden büyük olması durumudur. Yani dış ticarete fazla veren ülkeler, ithalata ödedikleri paradan daha fazlasını ihracat yoluyla kazanırlar (Unur, 2000: 198). Bir ticaret fazlası, ulusal ekonomideki net sermaye ihracatı (NKX) ile aynıdır ve bu değer “0” dan büyük olmaktadır. Yani:

$$X - M = NKX (\text{net sermaye ihracatı}) > 0$$

Fazla veren bir ekonomi mal ve hizmetler için harcadığından daha fazlasını üretir; fazla üretim yurtdışına satılır ve dünyanın geri kalanına borç veren ülkeden net borçlanma yoluyla finanse edilir (Priewe, 2017: 15).

1.5. CARİ İŞLEMLER DENGESİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Cari işlemler dengesi, ülkelerin makroekonomik yapılarının ve faaliyetlerinin temel göstergelerinden birisidir. Cari işlemler hesabındaki hareketler, ekonomik yapının gelecekte nasıl şekilleneceği konusunda ipuçları verir; ekonomik kararların ve beklentilerin şekillenmesinde önemli bir rol oynar (Erdoğan ve Bozkurt, 2009: 137).

Denge dinamikleri; ülkelerin gelişmişlik seviyelerine, sosyal ve siyasi yapılarına ve mevcut doğal kaynaklarına bağlı olarak farklılık gösterir (Karagöl ve Erdoğan, 2017: 356).

Cari işlemler dengesini etkileyen en temel faktörler sırasıyla dış ticaret hadleri, uygulanan mali politikalar ve döviz kurlarıdır (Tarhan, 2014: 18).

1. Dış Ticaret Hadleri: Bir ülkenin ithal ve ihraç ettiği malların fiyatlarında değişim olması sonucunda ülke ticaretinin bu değişimden olumlu mu olumsuz mu etkilendiğini gösteren bir araçtır. Gerçekleştirilen dış ticaret, ülke refah düzeyini artırıyorsa ülke bu fiyat değişiminden olumlu etkilenmişken (Pareto koşulu); ülkenin refah düzeyinde bir artışa yol açmıyorsa ülke bu değişimden olumsuz etkilenmiştir (Küçükaksoy ve Çifçi, 2014: 104). Dış ticaret hadleri genel olarak üç farklı şekilde tanımlanmaktadır (Oktar ve Dalyancı, 2012: 2-3):

- Net Değişim Ticaret Hadleri: Mal ticaret hadleri şeklinde de tanımlanabilen kavram, ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına oranlanmasıyla bulunur. İhracat fiyatlarındaki değişim, ithalat fiyatlarındaki değişimden fazla olursa diğer koşulların sabit olduğu varsayımı altında dış ticaret hadleri ülke lehine değişirken; tam tersi durumda dış ticaret hadleri ülke aleyhine değişir (Oktar ve Dalyancı, 2-3).

Net değişim ticaret hadleri (N) = P_X / P_M

- Gelir Ticaret Hadleri: Ticaret hacmi, uluslararası ticaret için önemli bir kavramdır. Fakat net değişim ticaret haddi hesaplamalarında ticaret hacmi ihmal edilmektedir. Gelir ticaret haddi hesaplanırken net değişim haddi ihracat hacim endeksiyle çarpılmaktadır. Bu ticaret haddindeki artış, ihracata dayalı ithalat kapasitesinin artmasını ifade eder. Bir ülkenin net değişim ticaret hadlerinin aleyhte olduğu durumda, ihracat hacmini artırma yoluna gidilir. Yani bahsi geçen iki ticaret haddi, aynı dönem içinde zıt yönlü bir gelişime sahiptir (Hepaktan ve Karakayalı, 2009: 187-188).

Gelir ticaret hadleri (I) = Net değişim ticaret hadleri (N) * İhracat hacim endeksi (QX)

- Faktör Değişimini Dikkate Alan Ticaret Hadleri: Net değişim hadlerinde ihmal edilen verimlilik kaynağı burada işleme katılmıştır. Net değişim ticaret haddinin ülke aleyhine olduğu bir durumda, verimlilikte bir artış ve ihracat mallarının maliyetinde bir düşüş varsa ülkenin refah düzeyi artmış olabilir. Faktör değişimini dikkate alan ticaret hadleri hesaplanırken verimlilik değişiklikleri de dikkate alınır. Net değişim hadlerinin, ihracat kesimine ait verimlilik endeksiyle çarpılması sonucunda elde edilir. Verimlilik endekslerinin kolayca oluşturulamayışı sebebiyle bu ticaret haddinin hesaplanması oldukça güçtür (Aslan ve Yörük, 2008: 38-39).

(Tek) Faktörlü Ticaret Hadleri (S) = Net değişim ticaret hadleri (N) * İhracat kesimi verimlilik endeksi (V_x)

2. Uygulanan Mali Politikalar: Ülkeler, ekonomik konjonktürü göz önüne alıp kamu harcamaları, vergiler ve borçlanma gibi temel mali araçları kullanarak denk, açık ya da fazla bütçe politikaları gerçekleştirebilir (Barışık ve Kesikoğlu, 2010: 102). Maliye politikalarında amaç, kamu kesimi açıklarını kontrol altına almak ve kamu kesimi borçlarını azaltmaktır (Hallerberg vd., 2007: 338). Maliye politikasının dış hesabı etkilemesinin en doğrudan yolu, hükümetin tüketimindeki ya da tüketilebilir malların yatırım talebindeki değişikliklerdir. Yani talep yoluyla doğrudan bir etkide bulunulmasıdır. İkinci yol, döviz kurunun etkilenmesidir. Politikalar, ticarete konu olmayan mal ve hizmetlerin (gayrimenkul sektörleri gibi) göreceli fiyatlarını (reel döviz kurunu) değiştirerek cari işlemler dengesini etkileyebilir. Üçüncü yol ise faiz oranları ve ülke risk primlerinin etkilenmesidir. Mali sıkılaştırmayla dış borçlardaki faiz oranları azaltılabilir ve cari işlemler dengesi iyileştirilebilir (Abbas vd., 2011: 3-4).

3. Döviz Kurları: Döviz kuru, ülke paralarının birbirleri cinsinden fiyatını ortaya koyar. Nominal döviz kuru ve reel döviz kuru olarak iki kısma ayrılır. Nominal döviz kurunda iki ülke paralarının nispi fiyatı söz konusu iken; reel döviz kurunda iki ülke mallarının nispi fiyatları söz konusudur. Ülkelere ait dış rekabet gücünü ölçmek ve değerlendirmek için ise reel döviz kuru kullanılmaktadır. Döviz kuru politikaları, ülkelerin yükümlü olduğu uluslararası ödemeleri en uygun şekilde yapmak ve dış ödeme dengesini kontrol etmek amacıyla döviz kuru üzerine aldıkları önlemlerin tamamıdır (Şahin ve Durmuş, 2019: 211).

Cari işlemler dengesinin sağlanabilmesinde ulusal ve uluslararası piyasalardaki gelişimler doğrultusunda hareket eden döviz kurlarının önemli bir etkisi vardır. Kurlardaki istikrar ya da dalgalanmalar, özellikle gelişmiş ülkelerin makroekonomik değişkenleri üzerinde çeşitli etkilere sahiptir (Karabulut ve Çelikel Danişoğlu, 2006: 48-49).

Döviz kuru bekleyişleri, ekonomide beklenen ve beklenmeyen değişikliklere göre farklılık göstermektedir. İlk durumda, cari işlemler dengesi ve döviz kuru ilişkisi farklı sonuçlar doğurabilir. Örneğin, para stoku artışı olacağı beklentisi varsa para değer kaybeder ve neticesinde döviz kuru da düşer. Para talebi ve reel balanslardaki düşüşte servet ve harcamaların azalmasına yol açar. Cari işlemler dengesi fazla verir. Para arzı artmaya başlayana kadar kur düşmeye devam eder. Para arzı artışıyla reel balans süreci ters yönde işler. Artış gösteren reel balanslar, servet ve harcamalar dengeye ulaşınca kadar cari işlemler açığı, dış varlıkların azalmasına sebep olur. İkinci durumda cari işlemler dengesi fazlası döviz kurunun değer kazanmasına sebep olur (Sezer, 2007: 43).

İKİNCİ BÖLÜM

İSTİHDAM ve İŞSİZLİK

Çalışmamızın ikinci bölümünde, istihdam ve işsizlik kavramları üzerinde durulmakta; istihdamı belirleyen faktörler, istihdam teorileri ve işsizlik türleri açıklanmaktadır.

2.1. İSTİHDAM

İşsizlik tüm dünya ülkeleri için en temel problemlerden birisidir. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan birçok ülke bugün işsizlik sorunuyla karşı karşıyadır. Ülke ekonomilerinin mevcut durumu ve yapısal değişimleri hakkında bilgi sahibi olabilmek, yorum yapabilmek amacıyla ülkelerin istihdam yapıları ele alınmaktadır. Bu yüzden ülkelerin işsizlikle başa çıkabilmesi noktasında uygulayacakları istihdam politikaları oldukça önemlidir. Ülkelerde istihdamın artırılması, ekonomik ve sosyal refahın oluşmasına büyük katkı sağlamaktadır (Özpınar vd., 2011: 134).

2.1.1. İstihdamın Tanımı ve Kapsamı

Ekonomik olarak istihdam, üretim faktörlerinin kazanç sağlamak için çalışması ya da çalıştırılması olarak ifade edilebilir. Mal ve hizmet üretiminin yapılabilmesi için gerekli üretim faktörlerinin fiili olarak üretim sürecine dâhil edilip edilmediği istihdam konusu kapsamına girmektedir. Fakat işgücü dışındaki üretim faktörlerinin üretim sürecine dâhil edilmeyerek atıl halde bırakılması yalnızca ekonomik olarak bir kayıp doğururken; işgücü faktörünün üretime dâhil edilmemesi ekonomik kayıplara ek olarak çeşitli sosyo-politik sorunların da ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (Germir, 2012: 3). Üretimde kullanılan emeği ifade eden istihdamın artmasıyla ülkelerin milli gelirleri de artar. Bu yüzden ülkeler, ulusal ve uluslararası ekonomik kurumlar, istihdam kaynaklı problemlerin çözümü için çalışmakta ve çözüm önerileri sunmaktadır (Kızıroğlu, 2014: 62).

İstihdamın kelime olarak karşılığı, kullanma ve çalıştırmadır. İstihdam kavramı dar ve geniş bakış açılarıyla iki değişik şekilde açıklanabilir. Dar anlamda istihdam, bir yılda ülke sınırları içinde yapılan ekonomik faaliyetlerde aktif olarak yer alabilecek işgücünü,

kullanma ve çalıştırma derecesidir. Burada üretim faktörlerinden sadece işgücü üzerinde durulur. Geniş anlamda istihdam ise bir yılda ülke sınırları içinde yapılan ekonomik faaliyetlerde üretim faktörlerinin tamamının kullanılma derecesini ifade eder. İstihdam, ekonomide çoğunlukla dar anlamıyla kullanılmaktadır (Tatar, 2006: 3).

TÜİK, istihdam edilmiş kesimi iki temel gruba ayırır. Birinci grup iş başında olanlar; ikinci grupta iş başında olmayanlardır. Referans haftasında yevmiyeli, ücretli, maaşlı, kendi hesabına, işveren ya da ücretsiz aile işçisi olarak minimum bir saat ekonomik bir faaliyette bulunanlar birinci grupta yer alırken; işleri ile bağlantıları kopmamış olmasına rağmen farklı sebeplerle referans haftasında iş başında olamayan kendi hesabına çalışanlar ve işverenler yer almaktadır (Güçlüoğlu, 2017:3).

İstihdam tam istihdam, eksik istihdam, aşırı istihdam ve kayıt dışı istihdam şeklinde dört farklı türde sınıflandırılabilir.

Tam istihdam, bir ülkede bulunan bütün üretim faktörlerinin kullanıldığı durumu ifade eder. Mevcut üretim faktörlerinin tamamının çalışması ve üretime katkıda bulunması ekonominin tam istihdamda olduğunu gösterebilir. Üretim faktörlerinden herhangi birinin boşta olmaması tam istihdam durumunun teorik çerçevesini meydana getirir. Bu yüzden tam istihdam düzeyine ulaşmış bir ekonomide işsizlik oranları %2-3 gibi oldukça düşük seviyelerdedir (Yıldırım, 2015: 8).

Klasik ve yeni klasik iktisatçılar, uzun dönemde ekonomide tam istihdam düzeyine geldiğini ve faktörlerin üretim dışında bırakılmadığını savunmaktadır. Üretim faktörleri marjinal verimlilikleri oranında fiyatlandırılır. Tam esnek olan fiyat, faiz ve ücretler tam istihdam dengesine müspet etki yapar, uzun dönemde sağlanan denge sebebiyle de hükümetlerin ekonomiye müdahale etmesi gerekmez. Buna da “politikasızlık” denir (Akın, 2018: 84).

Eksik istihdam, üretim faktörlerinin ekonomide mevcut teknolojiye uygun olarak tam ve en etkin şekilde kullanılmadığı durumu ifade eder. Çalışabilir nüfusun bir bölümü, mevcut ücret düzeyinde ve çalışma şartlarında geçici ya da sürekli çalışabilme imkânı bulamamaktadır. Sermaye malları tam kapasitede faaliyette değildir. Ayrıca teknolojik imkânlarla rağmen doğal kaynaklar elverişli bir şekilde kullanılmamaktadır. Bu yüzden mal ve hizmet üretimi, olabilecek üretim miktarlarının altında gerçekleşir ve aslında elde

edilebilecek bir refah düzeyinin altında yaşam standartları oluşur (Özsabuncuoğlu ve Direkçi, 2012: 4).

İki temel eksik istihdam türü vardır. Birincisi görülebilir eksik istihdamdır. Bu, istihdam edilen sayısının yetersiz olduğunu gösteren istatistiksel bir kavramdır. Ayrıca işgücü anketleri ve diğer anketlerin sonuçları kullanılarak geliştirilebilir. İkincisi görülmez eksik istihdamdır. Bu esas olarak bir işçinin düşük geliri, verimliliği ve emeğinin eksik kullanımı ile kanıtlanmış, emek kaynaklarının yanlış yerleştirilmesini yansıtan analitik bir kavramdır (Sugiyarto, 2007: 5). Daha açık şekilde tanımlayacak olursak görülebilir eksik istihdam, ekonomik nedenlerden dolayı referans dönemi içinde kişilerin isteği dışında gerçekleşen sebepler sonucunda normal çalışma süresinin (40 saat) altında çalıştırıldığı durumu ifade eder. Görülmez eksik istihdam ise aldığı eğitim ve sahip olduğu niteliklere uygun olmayan işlerde çalıştırılanları ve bir işte çalışıyor olmasına rağmen ücret azlığından ve çeşitli sebepler yüzünden işinden memnun olmayıp farklı işler arayan kişileri kapsar (Güney, 2010: 240-241).

Aşırı istihdam, ekonomilerdeki üretim faktörlerinin bütününün çalışır durumda olmasına rağmen üretilen mal ve hizmet tutarlarının toplam talebi karşılayamamasını ifade eder. Kısa dönemde istihdam hacminin artırılabilmesi sebebiyle toplam reel hâsıla da artırılmaz. Üretim faktörlerindeki kapasite artışıyla üretimde geçici bir artış sağlanır. Süreklilik göstermeyen bu durumda üretim kısa süre içinde önceki düzeyin altına inecektir (Güner, 2010: 8).

Daha detaylı şekilde ele alındığında bu süreçte firmalar, vardiyalı işçi çalıştırarak normalden daha fazla üretim düzeyine ulaşmak ve doğrudan olmasa da karşılanamayan talebin bir kısmını karşılamak için çalışırlar. Fakat bu durumda mevcut potansiyel olanaklar faktör arzına dönüştürüldüğünden ve ekonomide faktör arzı artışı sağlanamadığından piyasaya sürülmüş mal ve hizmet fiyatlarında artış olur. Talep ve maliyet enflasyonları görülür. Bu gibi olumsuzluklar, tıpkı eksik istihdam gibi aşırı istihdamı da rasyonel olmayan bir durum olarak ortaya koyar (Kol, 2007: 6).

Kayıt dışı istihdam, mal ve hizmet üretiminde kullanılan istihdamın resmi dokümanlara dayandırılmaması ve resmi kayıt altına alınmaması neticesinde vergi ve zorunlu sosyal sorumlulukları içine alan tüm yükümlülüklerin, mali ve sosyal denetimi sağlayan kurumların denetiminden uzaklaştırılmasını ifade eder. Bu süreçte ekonomik

faaliyetlerin bir bölümü, genel olarak kamu otoritesinin özel olarak vergi idaresi ve sosyal güvenlik kurumlarının kontrolü dışında kalmakta ve bu da çeşitli mali, ekonomik ve sosyal problemlerin oluşmasına neden olmaktadır (Güloğlu vd., 2003: 53).

Kayıt dışı istihdamda çoğunlukla ücret dışında herhangi bir destek mekanizması yoktur. Kayıtlı istihdamla kıyaslandığında çok daha dar bir kapsamı olduğu görülmektedir. Kayıt dışı istihdam probleminde küreselleşmeyle artan rekabet, gelişen ve değişen teknolojiyle maliyetlerin hızlı bir şekilde düşmesi, üretici birimlerinin gittikçe küçülmesi ve Post-Fordist bir sisteme geçilmesi, standardını koruyamayan çalışma ve istihdam çeşitlerinin artmasına ve daha görünür olmasına sebep olmaktadır (İpek, 2014: 164).

2.1.2. İstihdamı Belirleyen Faktörler

İstihdamın yapısı ve miktarı farklı birçok faktör tarafından olumlu veya olumsuz bir şekilde etkilenir. Faktörlerin değişimi durumunda istihdam üzerinde kısa ya da uzun dönemli etkiler meydana gelir. İstihdamı belirleyen faktörler yapılan yatırımlar, GSYİH, teknoloji, verimlilik, ücretler, nüfus, göç, cinsiyet ve eğitim durumu olmak üzere dokuz başlık altında incelemek mümkündür (Korkmaz S, 2010: 15-19).

2.1.2.1. Yatırımlar

Yatırımlar, doğrudan ve dolaylı olmak üzere ikiye ayrılır ve birbirlerini besler. Fakat ülke ekonomilerinde istihdam imkânı sunanın, doğrudan yatırımlar olduğu bilinmelidir. Yatırımcılar, rasyonel beklentiler altında doğrudan yatırımlardan kâr sağlarken; dolaylı yatırımlardan rant elde eder ve genelde marjinal getirisinin fazla olduğu türe yönelir.

Kamu ve özel sektördeki girişimciler, en doğru yatırım kararı için fayda-maliyet, kar-zarar ve risk analizleri gibi birçok analiz yapar. Analizler neticesinde alınan kararların işleme konulmasıyla sermaye birikimi, büyüme ve istihdam sağlanır (Bal, 2019: 1279).

Yatırım ve istihdam arasındaki ilişki aslında oldukça karmaşıktır, çünkü iki değişkenin birbiriyle etkileşime girebileceği çeşitli farklı kanallar vardır. Dolayısıyla, belirli bir sektör yatırımının gerçekten istihdamı etkileyip etkilemediği ve eğer bir etki mevcutsa, bu etkinin yönünün ne olduğu belirgin değildir. Örneğin, sürekli bir yatırım

dönemi genellikle artan istihdam oranlarıyla ilişkilendirilse de, ilişki talep etkilerinin yoğunluğuna (hem uzun hem de kısa vadede), kapasite kullanım derecesine ve örüntülere bağlı olacaktır (Checchi ve Galeotti 1993: 13).

2.1.2.2. GSYİH

Belirli bir dönem içinde bir ekonomide üretilen mal ve hizmetlerin aldığı toplam değere GSYİH denir. Bu makroekonomik gösterge, ekonomik faaliyetlerde kullanılan en geniş ölçüdür (Altaylar, 2019: 3).

GSYİH’ deki yüzdelik artış ekonomik büyümedeki değişimi gösterir. GSYİH’ de görülen bir artışın normalde istihdamı da artırması beklenir. Fakat bazı durumlarda bu beklentinin gerçekleşmediği⁵ ve meydana gelen artışın istihdam üzerinde pozitif bir etki yapmadığı görülür (Gürak, 2006: 315).

2.1.2.3. Teknoloji

Sanayi devriminin gerçekleşmesiyle üretimde insan faktörü yerini makinelere bırakmış, bu durum da işsizlik gibi sosyo-ekonomik bir problemin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Teknolojideki ilerleme ve değişimler neticesinde yenilikler hızlanmakta, bazı işler mevcudiyetini kaybederken, var olmayan bazı işlerde ortaya çıkmaktadır. Teknolojik yenilikler işgücü tasarruf edici nitelikteyse işsizliği artırır. Bu durumun ortaya çıkmasıyla telafi edici mekanizmalar faaliyete geçer, emek yoğun üretimi destekleyen yeni sektörler oluşturularak işsizliğin artmadığı bir sosyoekonomik yapı oluşur (Cengiz ve Şahin, 2020: 170).

Teknolojik gelişmelerin istihdama etkisi konusuna üç bakış açısı vardır. Birincisi iyimser görüştür. Burada teknolojik gelişimler istihdama pozitif etkide bulunur. Teknoloji, ilk aşamada işsizliğe sebep olsa da sonrasında hem fiyat hem de talep üzerinde ortaya çıkması beklenen pozitif etkileri yeni mal, pazar ve iş imkânları sunar. İkincisi karamsar görüştür. Bu görüş teknolojinin emeğe duyulan ihtiyacı azaltmasından dolayı istihdamı olumsuz etkileyeceğini savunur. Üçüncü görüş ise dengeleyici görüştür.

⁵ Bir ekonomide büyüme olmasına rağmen işsizliği azaltıcı yönde istihdamın yaratılamaması durumu, istihdam yaratmayan büyüme olarak bilinmektedir.

Gelişmiş teknolojiler istihdamı miktar ve yapı olarak etkilese de ikisi arasında doğrudan bir ilişki kurmak oldukça zordur (Orhan ve Savuk, 2014:16).

2.1.2.4. Verimlilik

Verimlilik, mevcut kaynakların etkin ve doğru bir şekilde kullanılarak kaynak performansının ve sağlanan faydanın artırılmasıdır (Özsever vd., 2009: 45).

İstihdam, verimlilik ve toplam çıktı düzeyi aşağıdaki şekilde birbirine bağlıdır.

$$\text{Çıktı} = \text{İstihdam} \times \text{Verimlilik}$$

Eşitlikte herhangi bir çıktı seviyesi ya yüksek verimlilik ile düşük istihdam koşullarında ya da düşük verimlilik ile yüksek istihdam koşullarında gerçekleşir. Konuyla ilgili dört önemli husus vardır. Birincisi, istihdam düzeyini azaltmada doğrudan veya dolaylı bir etkisi olmayan bir dizi verimlilik artışı kaynağı vardır. Ürün kalitesindeki artışlar, daha fazla kapasite kullanımı, malzemelerin daha verimli kullanımı ve işgücünün daha iyi organize edilmesi, eğitimi ve işlenmesi istihdam seviyelerinde düşüşe neden olmadan verimliliği artırabilecek değişikliklerdir. İkincisi, pazar payının genişlemesine ve dolayısıyla işletme veya ülke düzeyinde istihdam yaratılmasına yol açan bir verimlilik artışı, rakip işletmeler veya ülkelerde istihdamın düşmesine neden olabilir. Üçüncüsü, makineleşme ve robotlaşmaya dayalı verimlilik artışı emek talebini azaltabilir. Son olarak, verimlilik artışı nedeniyle işgücü talebindeki bir azalma, yeni ürünlerin yaratılması veya pazarların genişlemesi sonucunda aynı sektörde veya diğer sektörlerde artan işgücü talebi ile dengelenebilir (ILO, World Employment Report, 2005).

2.1.2.5. Ücretler

Reel ücretler ve istihdam ilişkisi Neo-klasikler ve Keynesyenler tarafından farklı şekilde yorumlanmıştır. Neo-klasikler, ücretlerde görülen bir düşüşün istihdam seviyesini artıracağını ve çalışmak isteyen herkesin iş bulabileceğini savunur. Reel ücretlerle istihdam arasında yakın bir ilişkinin olduğunu varsayarlar. Keynesyenler ise bu ilişkiyi reddederler ve ücretlerdeki düşüşün, işvereni daha fazla işgücü istihdam etmeye ve işsiz olanları çalışmaya razı edecek bir mekanizmanın olmadığını savunurlar (Özata ve Esen, 2010: 56).

2.1.2.6. Nüfus

Nüfustaki yaşlı ve genç sayılarındaki değişme, nüfusun coğrafi hareketleri, istihdamı alınan önlemler doğrultusunda pozitif ya da negatif olarak etkileyebilir. Özel durum ve çeşitli değişkenlerin etkisinin bulunmadığı varsayıldığında, doğum oranlarında görülen azalma sonucunda genç nüfusun toplam nüfus içindeki payı azalmakta ve ülkede çoğunlukla yaşlı nüfus görülmektedir. Bu durum, çalışma çağındaki nüfusun azalması ve emekli sayısında artışa sebep olmaktadır. Nüfusun yaş yapılarındaki bu değişimler, nitelikli işgücüne duyulan ihtiyacın artmasına, istihdam kaybına ve çeşitli sosyal yüklere sebep olacaktır (Tunç, 2014: 10).

İşgücü artış hızının belirlenmesinde kullanılan en temel faktör, nüfus artış hızıdır. Çalışma yaşının genelde 15 olarak kabul edilmesi sebebiyle nüfus artış hızında ortaya çıkan değişimler, işgücü artış hızını 15 yıllık gecikmeden sonra etkiler (DPT, 2001: 7).

2.1.2.7. Göç

Göçler, çeşitli itici ve çekici unsurlardan dolayı yapılır. Özellikle göçün başladığı yerdeki yetersizlikler itici unsurlar, göçün son bulduğu yerdeki cazibe faktörleri ise çekici unsurlar şeklinde değerlendirilebilir. İtici faktörlere işsizlik, ekonomik yetersizlikler, savaşlar, sosyal imkân azlıkları örnek gösterilebilirken; çekici faktörlere istihdam imkânları, ekonomik beklentiler, sosyal imkânlar gösterilebilir (Tosun, 2019: 15).

Göç eden nüfusun niteliği istihdam için önemlidir. Beşeri sermaye olarak görülen vasıflı işgücünün piyasada artmasıyla işgücü için daha fazla istihdam alanı ortaya çıkacaktır (Daşdemir, 2017: 757).

Göç ve işsizlik ilişkisini inceleyen bir grup araştırmacı, göçle beraber işsizliğin arttığını söylerken; başka bir grup göç ile işsizlik arasında bir ilişki olmadığını söyler. Fakat göç alan bölge halklarında yer etmiş genel kabule göre göç işsizliği arttırmaktadır (Nurdoğan ve Şahin, 2019: 2203).

2.1.2.8. Cinsiyet

Tarihin hemen her döneminde dünya nüfusunun yarısı kadınlardan oluşmuştur. Fakat kadın nüfusundaki çokluk toplumsal ve ekonomik hayatın içinde kendini yeterince

gösterememiştir. Kadınların ekonomideki yeri ve önemi ülkelerin gelişmişlik seviyelerine göre değişse de çoğu ülkede erkeklerin gerisinde kalmışlardır. Bu da kadınların istihdama daha az katıldığı ve aynı işte çalışsalar bile daha az ücrete tabii oldukları gerçeğinin bir sonucudur (Aztimur, 2005: 38).

Üretken kaynaklara ve kazanç kapasitesine erişimde cinsiyet eşitliğinin desteklenmesi yoluyla eğitim, finansal kaynaklar veya arazi gibi üretken kaynaklara daha fazla erişim eşitliğini ve denetimini teşvik etmek ve istihdam fırsatlarına adil ve eşit erişim sağlamak için yapılanlar, toplumsal cinsiyet eşitliğini ilerletebilir ve ekonomik verimliliği artırabilir (World Bank, 2001: 22-23).

2.1.2.9. Eğitim

Eğitim, nitelikli emeğin oluşturulabilmesi için yapılan bir yatırım olarak görülmektedir. Eğitim boyunca bireylere kazandırılan eğitsel nitelikler, işgücü piyasalarındaki ve toplumdaki hareketlerle birleşip tamamlandığında anlam kazanır. Yani alınan eğitimle kişilerin ekonomiye katkılarının sınanması oldukça önemlidir (Aşçı, 2012: 10).

Eğitim istihdam ilişkisinde her iki değişkende birbirini etkilemektedir. Günümüzde birçok kişi alınan eğitimle iş bulabilmenin kolaylaşacağını, iş niteliğinin ve ücretin beklentiler doğrultusunda olacağını düşünmektedir. Eğitim, çeşitli iş seçenekleri sunar ve alınan ücreti artırır. Ülkede eğitilmiş bireyler için iş imkânının artması, eğitimin istihdamı etkilemesinin bir sonucudur (Yüksel M., 2015: 29).

2.1.3. İstihdam Teorileri

Sosyal ve ekonomik politikaların en önemli hedeflerinden birisi istihdamdır. Devlet için oldukça önemli olan bu faktör, iktisatçılar için de temel uğraş alanlarından birisi olmuştur. Devletin müdahalede bulunma sebeplerinden biri olması, ortaya farklı istihdam ekollerinde çeşitli istihdam teorilerinin çıkmasına neden olmuştur (Özpınar vd., 2011: 134).

İlk defa Merkantilistler tarafından istihdam hakkında ileriye sürülen düşünceler, Klasik iktisadi yapının oluşmasına katkı sağlamıştır. Bugüne kadar varlığını sürdüren iktisat teorilerinin işgücü piyasasıyla ilgili varsayımları istihdam yönünden farklı

sonuçlar ortaya koymaktadır. Konuyla alakalı iki farklı teori vardır. İlk teori klasik istihdam teorisi, ikinci teori ise Keynes tarafından ileriye sürülen modern istihdam teorisidir (Uğurlu Yazıcı, 2018: 26).

2.1.3.1. Klasik İstihdam Teorileri

Klasikler ekonomik sorunların çözümünde en etkili yolun piyasa ekonomisi olduğunu kabul ederler. Piyasa ekonomisi kurallarının uygulanması halinde ekonomideki mevcut problemler müdahaleye gerek duyulmaksızın etkin bir çözüme kavuşur. Teori devleti ise belirli bir çerçevede hareket eden ve ekonomiye müdahalede bulunmayan bir yapı olarak tanımlar (Bekiroğlu, 2010: 14).

Ekonomideki bir fiyat dalgalanmasını düzeltmek ve tam istihdam seviyesine gelebilmek için müdahaleye gerek duyulmamasının sebebi “görünmeyen el mekanizması”dır. Bu mekanizma hem fiyat istikrarını hem de tam istihdam seviyesini tek başına sağlar. Fiyatlardaki aşağı ve yukarı yönlü esneklik, tam istihdam seviyesini sağlamak ve devamlı kılmak için yeterli olacaktır. Bazı durumlarda sistemde küçük aksaklıklar oluşabilmektedir, fakat ekonomideki istikrarlı yapı bunları yok edeceğinden herhangi bir müdahaleye gerek kalmaz (Kökocak, 2005: 1).

Teoride mal, para ve emek piyasaları daima dengede kabul edildiği için teoriyi savunan iktisatçılar istihdam üzerinde fazla durmamışlardır. Klasiklere göre tam istihdam seviyesi, belirli bir ücretle çalışmayı kabul eden herkesin iş bulduğu bir durumu karşılar. Eğer ekonomide işsizlik mevcutsa bu iradi işsizliktir. Çalışmayanlar, piyasanın sunduğu ücreti yetersiz buldukları için işsiz kalırlar (Aslan, 2019: 33). Bir diğer işsizlik türü ise friksiyonel (geçici) işsizliktir. Klasikçiler tarafından tespit edilen bu iki işsizlik türü birbirleriyle ilişkilidir. Friksiyonel işsizlikte iş arayan kişi keyfi olarak arama sürecini uzatabilir. Bu durumda friksiyonel işsizlik ve iradi işsizlik iç içe geçer (Özdemir, 2018: 121).

Klasik bakış açısına göre, emek piyasası oldukça etkin işleyen bir piyasadır. Öte yandan teoride firma ya da ulusal bazdaki istihdam hacminin emek arz ve talebi tarafından belirlendiği kabul edilir. Bu yüzden bir piyasa tahlilinde yapılması gereken ilk şey, arz ve talebin nasıl belirlendiğinin (arz ve talebin bağımlı olduğu faktörlerin) tespit edilmesi ve sonrasında piyasa dengesinin nasıl sağlanacağını araştırılmasıdır (Süt, 2007: 37).

2.1.3.1.1. Mahreçler (Say Kanunu)

Jean-Baptiste Say (1767-1832) döneminin başta gelen klasik iktisatçılarından. Fransız Klasik iktisatçı, 1803 yılında “Politik Ekonomi Üzerine Risale” adlı eserini yazmıştır. Say yasası olarak kabul görmüş kanun “her arz kendi talebini yaratır” sloganıyla özetlenmiştir. Say’e göre ekonomideki faktör sahipleri ellerindeki gelirin tamamını tüketerek ya da yatırım yaparak harcar. Yapılan bu harcamalar, üretilen hasılanın tamamının değerine eşit olur. Kişilerin gelirlerinden tasarruf yapması halinde tasarruf ettikleri miktarı ellerinde bulundurmaz ve borç olarak verirler. Borçlanan kişi de bunu yatırım ya da tüketim amacıyla kullanır, böylece yaratılan hasılaya eşit bir toplam harcama (talep) oluşur. Bu da ekonomide genel bir arz fazlasının oluşmamasına yol açar (Somel, 2014: 57-58; Berk, 2014: 13).

Say Kanunu’nun tartışmasız en temel önermesi, talepte bir yetersizlik olma ihtimalinin bulunmayışıdır. Mevcut arza kıyaslandığında ekonomide yetersiz talebin olması mümkün değildir. Arz miktarındaki bir artış beraberinde talep miktarında da bir artış sağlayacak ve ekonomide talep kaynaklı bir problem olmayacaktır (Aydın Y., 2012: 2).

Mal ve hizmet piyasalarında olduğu gibi etkili bir şekilde işleyen emek arz ve talep piyasasında da oluşan tam istihdam, milli gelir seviyesini belirler ve belirlenen üretim seviyesinde üretilenlerin tamamının satılmasına imkân sağlar. Mallar diğer mallarla değiştirilir. Bu yüzden serbest piyasa ekonomisinde krizlerin olması beklenmez. Geçici krizler, doğal dengeye dışarıdan bir müdahalede bulunulması halinde ortaya çıkmaktadır. Say, parayı mübadeleyi kolaylaştıran bir araç olarak kabul eder. Görünmez el mekanizması, arz ve talep esnekliğine sahip piyasalardaki aksaklıkları yok eder. Üretimde fazlalar ve eksik tüketim koşulları mevcut değildir. Say yasası ‘hasbelkader’ ortaya çıkan problemlerin nedenlerini sistem dışına atmıştır (Araman, 2019: 30).

Keynes, Say’ın istek dışı işsizlik tanımı ve paranın ekonomideki rolü üzerine belirttiği görüşler sebebiyle Say Kanunu’na ve Klasik Teoriye katılmamıştır. Say Kanunu, takas ekonomi koşullarında geçerliyken; parasal ekonomi koşullarında geçerliliğini kaybetmektedir (Fisunoğlu ve Köksel Tan, 2009: 35).

Sonuçta, kişilerin gelirlerinin tamamını harcamaması nedeniyle paralı bir ekonomide Say Yasası işlemeyecektir. Gelirin bir kısmının tasarruf edilmesiyle toplam

talep miktarı toplam arz miktarına eşit olmayacaktır. Yani üreticilerin satmayı arzuladıkları mal miktarı tüketicilerin almak istedikleri mal miktarının altında kalacaktır. Bu durum neticesinde işsizlik ortaya çıkacak, ekonomi tam istihdam seviyesinden uzaklaşacaktır (Tavlan, 2008: 12-13).

2.1.3.1.2. Faiz Teorisi

Faiz teorisi, Klasiklerin faizi tasarrufun bir hediyesi olarak görmesine ve faizi tasarrufun arz fiyatıdır şeklindeki tanımlamasına dayanır. Faiz, kişilerin tasarruf arzları ve yatırımcıların fon taleplerince belirlenir. Kişiler gelirlerinden tasarrufta bulunarak faizden kazanç elde ederler (Bitiş, 2016: 8; Öztürk ve Durgut, 2011: 118).

Tasarruf ve faiz arasındaki ilişkiyi en iyi açıklayan ekonomistlerden birisi Avustralyalı iktisatçı Böhm-Bawerk' tir. Bawerk, faizi insanların bugün doğan ihtiyaçlarının karşılanmasını tercih etmelerinden dolayı almaları gereken bir fark olarak tanımlar. İnsanlar psikolojik, ekonomik ve teknik sebepler dolayısıyla bugünü gelecekte daha kıymetli bulurlar. Psikolojik nedene göre, insanlar gelecek belirsiz olduğu için bugünün kazancını geleceğin getirisine tercih eder. Ekonomik nedene göre, anlık ihtiyaç şiddeti geleceğin ihtiyaçlarından daha fazladır. Teknik nedene göre, üretimi hemen yapılabilen mallar; gelecekte üretilecek olanlardan daha değerlidir. Tasarruf sahipleri tüketimlerini geciktirerek zaman tercihlerinden doğan değer farkını faiz ile ortadan kaldırırlar (Güven, 1995: 13-14).

2.1.3.1.3. Ücret Teorisi

Kişilerin geçimlerini sağladıkları ücret düzeyi, reel ücret için denge durumunu ifade eder. Ücret düzeyi ayrıca, toplum şartlarının gerekli kıldığı uygun orana tabidir. Oran ve reel ücretler, ekonominin yükseliş seyrinde olduğu zaman diliminde yüksekken; ekonomide düşüşlerin olduğu zaman diliminde düşüktür (Kaytancı, 2008: 13).

Ücret teorisi, emeğin karşılığı olarak ödenen ücretin nitelik ve nicelik durumlarını açıklayan bir teoridir. Teori, çeşitli varsayımlarla sentezlenerek farklı aşamalardan geçmiştir. Bu aşamaları yansıtan bazı teoriler şunlardır:

Ücretlerin emek arz ve talebi temel alınarak oluşturulmasında, belirlenecek ücret düzeylerinin asgari seviyenin altında olacağını söyleyen “Tunç Kanunu”; kısa dönemde

ücret değişimlerini açıklamaya çalışan “Ücret Fonu Teorisi”; işçi ve sermaye sahiplerinin meydana getirdiği bir toplumda, sermaye sahiplerinin kârının sadece işçinin yarattığı değer bir kısmı (artık değer) olduğunu söyleyen “Emek Değer Teorisi” ve pazarlık yaparak belirlenen ücretlerin daha doğru sonuçlar meydana getirdiğini savunan “Pazarlık Gücü Teorisi” dir (Uçan, 2016: 4; Akın, 2016: 141; Koç Y., 2014:1).

2.1.3.2. Modern İstihdam Teorisi

John Maynard Keynes’ in 1936 yılında kaleme aldığı “İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi” adlı kitabıyla ekonomideki bazı kabuller değişmeye başlamıştır. 1929’ da gerçekleşen Büyük Dünya Buhranı’ nın sebep olduğu aşırı işsizlik ve iktisadi durgunluk gibi problemler üzerinde durarak bunlara çözüm arayan Keynes, Klasiklerin serbest piyasa anlayışından uzaklaşmıştır. Dünya krizini yönetme konusunda başarılı olamayan Klasik görüş eleştirilmiş ve eksik istihdam düzeyinde devlet müdahalesini gerekli kılan bir iktisadi görüşün temeli atılmıştır (Saydam, 2009: 240).

İstihdam teorilerini klasik çizginin dışına çıkaran ve farklılaştıran iktisatçıların başında gelen Keynes, çalışmalarında özellikle talebin gelir ve istihdamı nasıl etkilediği konuları üzerinde durmuştur. Keynes’ in geliştirdiği modern görüşe göre Klasiklerin belirttiğinin aksine ekonomi kendiliğinden tam istihdam düzeyine ulaşmaz. Modern istihdam teorisi, ekonomide denge şartı için tam istihdamın bir gereklilik olmadığını, eksik istihdamda da dengenin sağlanabileceğini savunur. Fakat dengenin tam istihdam düzeyine taşınabilmesi için hükümetin çeşitli para ve maliye politikalarıyla müdahalede bulunması gerektiğini öne sürer (Tapşın, 2011: 49).

2.1.3.3. Monetarist (Parasalcı) İstihdam Teorisi

Parasalcı teori büyük ölçüde, 1976 yılında Nobel Ekonomi Ödülünü kazanan Amerikalı ekonomist Milton Friedman tarafından ortaya konmuş bir teoridir. Monetarist teori esasında modern ekonomi problemlerinden birisi olan enflasyona odaklanmıştır. Hükümetler tarafından gerekli olmadığı halde artırılan para arz miktarı, enflasyonun temel sebebidir. Monetaristler ekonomide görülen istikrarsızlıkların çoğunun para temelli olduğunu savunurlar. Bu yüzden ekonomik sorunlar için uygulanan bir para politikası, diğer politika araçlarından daha etkilidir (Aktan, 2010: 169).

Efektif talebi azaltmak için kullanılan para ve maliye politika araçları, işsizliği sadece kısa dönem için azaltırken; uzun dönem ele alındığında doğal işsizlik seviyesine getirir. Uygulamaya konulan genişletici para ve maliye politikaları, uzun dönem için yalnızca enflasyonun artmasına yol açmaktadır. İşsizlik ve enflasyon ilişkisi uzun dönemde ele alındığında değişkenler arasında doğru yönlü bir ilişkinin olduğu ve enflasyonda artışa sebep olan talep politikalarının işsizliği azaltmadığı düşüncesi hâkimdir (Bilgin, 2002: 138).

Monetaristlere göre para ekonomide oldukça önemli bir yere sahiptir. Uzun dönemde yalnızca fiyatlar üzerinde etkisi olan para miktarındaki değişimlerin; kısa dönemde hasılayı ve işsizliği etkilediği görülmektedir. Ayrıca para, nominal gelir değişimleri üzerinde hep etkiliyken; reel gelirden sadece kısa vadede değişimler meydana getirmektedir (Friedman, 1970: 127).

2.2. İŞSİZLİK

Ülkeler tarafından açıklanan veriler doğrultusunda gözlemlenebilen sivil istihdam değerinin sivil işgücü değerinden az olması ekonomide işsizliğin olduğu anlamına gelmektedir. İşsizlik, çalışma gücünde ve arzusunda olan kişilerin piyasa ücret düzeyinde herhangi bir iş bulamaması durumunu ifade eder. Ülkedeki işsiz sayısı toplam işgücüne oranlanarak işsizlik oranı elde edilir ve bu oran ülke ekonomileri hakkında bilgi verir. İşsizlik oranlarının fazla olduğu ekonomiler çoğunlukla güçlü ekonomi olarak kabul edilmezler (Akçacı ve Özçalıcı, 2012: 162). Bu oldukça genel bir bakış açısıdır. Bu sebeple işsizlik, temel unsuru olan işsiz tanımının yapılmasıyla daha geniş bir şekilde açıklanabilir.

İşsiz, çalışma arzusunda ve çalışabilecek donanımda olmasına rağmen geçerli ücret düzeyinde iş bulamayan kişilere denir. İşsizlik ise emeğin üretimin bir parçası olamadığı durumu ifade eder (Bayraktar ve İncekara, 2013: 16).

İşsizliğin uluslararası kabul görmüş tanımı içinde temel üç kriter vardır. Bunlar (Kanca, 2012: 2):

- Herhangi bir işte çalışmıyor olmak,
- Çalışmaya hazır olmak,
- İş aramaktır.

Bir kişinin işsiz olduğunun kabulü için bu üç şartı da taşıması gerekmektedir.

İşsizlik tarımsal toplum bazında ele alındığında çoğunlukla kişilerin beceriksizlik benzeri kötü özelliklerinden kaynaklandığı düşünülürdü. Sürekli çalışmanın da kabul edilmediği genel bir toplumsal yapı vardı. Toplumların sanayileşmesiyle emek piyasasında değişimler başladı ve uzun süreli işlerde çalışma kültürü yaygınlaştı. İşsizliğin ise ülkelerin ekonomik yapılarından ve emek arzı ve talebindeki dengesizliklerden kaynaklandığı düşünölmeye başlandı. Görölen bu dengesizlikler ölkelerin gelişmişlik seviyelerine göre farklılık göstermektedir. Az gelişmiş ölkelerde işsizlik genelde sermayenin yetersizliğinden kaynaklanır; gelişmiş ölkelerde çoğunlukla emeğin talebindeki değişimlerden kaynaklanır. Tüm ölkeler bir çatı altında toplandığında talepteki eksiklik, mevsimsel döngü, işgücü hareketliliği, nüfus artış hızı ve sendikal hareketler gibi birçok kavramın işsizliği etkilediği görölmektedir. Bu faktörler birbirlerini etkileme gücüne ya da birbirlerinden tamamen bağımsız olma özelliklerine sahiptir (Akın F., 2018: 86).

İşsizlik birçok faktörden etkilenmekte olup çeşitli durumlara bağılı olarak ortaya çıkarmaktadır. Bunlar: yüksek enflasyon, yapılan yatırımların yetersiz oluşu, nüfustaki hızlı artış, bölgeler arası gelişmişlik farkları, şehirleşme, gelir düzeylerin düşüklüğü, eğitim politikalarının zayıflığı, istihdam imkânlarının kısa vadede artırıl原因aması, gelir dağılımının eşit olmamasından kaynaklanan bozukluktur (Bulut V., 2011: 10).

Günümüzde hem ekonomik hem de sosyal bir problem olarak değeriendirilen işsizlik, önemli toplumsal sorunlardan biridir (Adak, 2010: 105). Ayrıca hükümetlerin uyguladıkları ekonomi politikalarını, özellikle sosyal göstergeler yönünden değeriendirme noktasında oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu yönüyle tek başına bile ekonomik ve toplumsal yapıyı etkileyebilecek gücü bulunur (Uysal ve Alptekin, 2009: 69).

İşsizliğe tabi olan kişiler bir değeri kaybına uğrarken, işsizlik sebebiyle ölkelerde üretim kaybı yaşanmakta, milli gelir düşmekte ve ekonomide dengesizlikler oluşarak istikrar bozulmaktadır (Apaydın, 2018: 161).

İşsizliğin sebep olduğu olumsuzlukları ortadan kaldırmak için işsizlikle mücadele edilmelidir. Bunun için ölkeler farklı politikalar uygularlar ve bu politikalar birbirlerini tamamlayıcı özellik göstermektedir. Ölkeler gerekli olması halinde seçilen birkaç

politikayı birlikte de uygulayabilir (Topcu, 2010: 22). İşsizlere istihdam sağlanabilmesi ve sorunlara önlemler alınması amacıyla uygulanacak politikalardan ilki aktif işgücü piyasası politikasıdır (Şahin vd., 2019: 162).

Aktif işgücü piyasası politikası, ekonomideki işsizlerin iş bulma sürecini kolaylaştırmak amacıyla uygulanan çeşitli önlemleri içine alır. Yani bu politikayla, işsizlere istihdam alanı yaratılmaya çalışılır (Kapar, 2005: 344).

Bir diğeri, pasif işgücü piyasası politikasıdır. İşsiz kalan kişilerdeki gelir kaybını telafi etmeye yönelik önlemleri içine alan bu politikalar, işsizliğe yol açan sosyal sorunları önlemeye çalışır. Politika; işsizlik sigorta uygulamaları, işsizlik yardımları, kıdem ve ihbar tazminatı gibi çeşitli uygulamaları içine alır (Taş ve Bilen, 2014: 63).

2.2.1. İşsizlik Türleri

İşsizlik, farklı özellikleri taşımaları sebebiyle çeşitli türlere ayrılmaktadır. Arızı işsizlik, yapısal işsizlik, açık işsizlik, gizli işsizlik, iradi işsizlik, gayri iradi işsizlik, konjonktürel işsizlik ve mevsimsel işsizlik olmak üzere sekiz farklı işsizlik türü mevcuttur (Yanbaşı, 2014: 9).

2.2.1.1. Arızı (Friksiyonel/Geçici) İşsizlik

Çalışan bir kişinin işten ayrılarak yeni bir iş araması ya da farklı bir işe başlamadan önce istihdam edilmeden geçirdiği süreyi içine alan işsizlik türüdür (Akyıldız, 2019: 97). Arızı işsizliğin temel sebepleri şu şekilde sıralanabilir (Aydın N., 2012: 123):

- Emekli olmuş kişilerin yerine başkalarının getirilmesinin zaman alması,
- İşgücünün bir kısmının eğitim, staj ve kurs benzeri meşguliyetlerinin olması,
- Çalışabilir nüfus içine giren yeni işgücünün donanımlarına ve beklentilerine uygun daha iyi işler aramaları,
- İşten çıkarılan işçilerin genelde işten ayrıldıktan sonra iş aramaya başlaması ve İş Kurumu, özel istihdam büroları ve bunlar dışındaki aracı aktörlerin mevcut emek arz ve talebini eşleştirme sürecinde faaliyetlerini verimsiz bir şekilde yürütmeleri,
- İşsizlik ödeneği benzeri pasif tedbirlerin süre ve miktarlarında aşırılığa gidilmesidir.

Arızı işsizlik, işgücü hareketliliğinden kaynaklandığı için genelde ortadan kaldırılma ihtimali yoktur. Arızı işsizliğin olmaması, işgücü hareketliliğinin de olmaması anlamına gelmektedir. Böyle bir durumda emek faktörleri üretim alanlarına dengeli bir şekilde dağıtılamaz. Bu yüzden diğer işsizlik türleriyle kıyaslandığında arızı işsizliğin bu şekilde büyük bir fayda sağladığı ve sadece maliyet yükleyen bir yapısı olmadığı söylenebilir (Akkaya T., 2017: 8).

2.2.1.2. Yapısal İşsizlik

Emeğin coğrafi ve niteliksel yapısının talep ve teknoloji alanındaki değişikliklere hemen uyum gösterememesi neticesinde işçilerin bir kısmının işlerini kaybettikleri işsizlik türüdür. Bu sebepten yapısal işsizliğe, uyumsuzluk işsizliği de denebilir. Bu tür işsizliğin oluşmasında ekonomi içi ya da dışı sebepler etkili olabilir. Makineleşme ve talepteki kayma sonucunda ortaya çıkan işsizlik ekonomi içi sebeplerden kaynaklanırken; ekonomi hacmindeki daralmalar ve işgücü arzındaki beklenmeyen büyüme ekonomi dışı sebeplerden kaynaklanır (Karabulut, 2007: 12).

Talep değişiklikleri yönünden ele alındığında yapısal işsizlik içine giren kişilerin aşırı talebin olduğu yerlerde iş aramaları, onlara çalışma fırsatı sunabilir. Öte yandan gelişen teknolojiye uyum sağlayamadığı için işsiz kalan birçok kişiye eğitim imkânı sağlanırsa emeğin niteliği değiştirilerek, yeni koşullara ayak uydurulabilir. Ancak bu çözüm önerilerinin her zaman faaliyete geçirilmesi kolay değildir ve bunların sorunu ortadan kaldırıp kaldıramayacağı kesin olarak bilinemez (Yıldırım, 2006: 6-7).

Yapısal işsizliğin gelişmiş ülkelerde görülmesi ülke çalışanlarının işsiz kalmalarına neden olurken; gelişmekte olan ülkelerde görülmesi gizli işsizliğe neden olur. Bu işsizlik türü genelde süreklilik gösterir. Yapısal işsizliğin geçici olmaması ekonomiye oldukça büyük miktarda zarar verir. Yapısal işsizliğe yol açan diğer faktörlerde şu şekilde sıralanabilir (İncekara, 2010: 6):

- Kaynak tüketimi,
- Piyasaya yeni bir ürünün ya da üretim tekniğinin sunulması,
- Uluslararası rekabet,
- Bir üretim tesisinin yer değişmesi,

- Makineleşmeyle ilkel tarım tekniklerinin yerini modern tarım tekniklerine bırakması,
- Tüketim alışkanlıklarında meydana gelen değişimler.

2.2.1.3. Açık İşsizlik

Çalışma isteği ve çabası olan kişilerin, ekonomideki ücret düzeyinden herhangi bir işte çalışmayı kabul etmelerine rağmen iş bulamamalarıyla oluşan işsizlik türüdür. Ülkelerin işsizliğe dair yayınladıkları resmi istatistik değerleri, bu işsizlik türünün aldığı değerlerdir (Akkaya T., 7).

2.2.1.4. Gizli İşsizlik

Emeğin bir bölümünün herhangi bir işletmeden ya da sektörden çıkması neticesinde toplam çıktıda bir değişimin olmadığı durumdur. Bu işsizlik türünde işgücü aktif görülmesine rağmen olması gereken üretkenliğin altında bir hareketlilik ve üretkenlik sergilemektedir (Karabulut, 2007: 9).

Emeğin hareketsizliği ve mesleki eğitim planlamalarında yapılan hatalardan kaynaklanan emek piyasası eksiklikleri, talep eksiklikleri ve yapısal nedenler gizli işsizliğin oluşma sebeplerindendir (Yüceol, 2002: 24).

Düşük verimliliğin söz konusu olduğu bu işsizlik türü, çoğunlukla gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkar. Ülke ekonomilerinin tarıma dayalı olması gizli işsizliğe yol açar. Ayrıca ülkelerin sermaye artış hızının nüfus artış hızından az oluşu ülkedeki gizli işsizliği artırmaktadır (Doğan, 2012: 29).

2.2.1.5. İradi İşsizlik

Kişiler gelir beklentisi, piyasanın işgücünde aradığı donanımın sağlanmasında geçen süre, gerçekleşme ihtimali olmayan beklentiler, kısa vadeli yapılan işler ve kişisel özelliklerden kaynaklanan sebeplerle işsiz kalmayı tercih eder ve iş aramayı bırakabilirler. Bu durum da nihayetinde iş bulma çabasında olmama, iş ararken gönüllü olmama ya da çalışmayı reddetme halinde olma kavramlarını karşılayan iradi işsizliği doğurur.

Vergilerin yüksek olması, işgücüne ihtiyacı olan işlerin varlığından haberdar olmama, çeşitli sosyo-ekonomik etkenler, piyasa yapısı, devlet müdahaleleri ve teknolojik gelişimler iradi işsizliğe neden olan faktörlerdir (Özdemir, 2018: 116).

2.2.1.6. Gayri İradi İşsizlik

Cari ücret düzeyinden ya da cari ücret düzeyinin altında bir ücretle ve çalışılabilecek çalışma koşullarından daha kötü koşullarda çalışmaya razı olan kişilerin bu koşullara rağmen iş bulamaması sonucunda ortaya çıkan işsizlik türüdür. Yani mevcut çalışma şartlarında istenmesine rağmen iş bulunamamasıdır. Bu noktada Keynes, talebin yeterli düzeyde olmamasının gayri iradi işsizliğe yol açtığını söyler. Üretilen mal ve hizmetlerin tümünün satılamadığı bir ekonomide, piyasadaki toplam talep üretim faktörlerinin tümüne istihdam alanı yaratamaz (Can, 2014: 5).

2.2.1.7. Konjonktürel İşsizlik

Ekonomiler her zaman aynı seyrinde ilerlemez. Bazı dönemler yükselişte olan ekonomiler bazı dönemlerde düşüşe geçer. Yani bir ülke bir dönem refah içindeyken; sonrasında krizleri barındıran durgunluk dönemlerine geçebilir. Bu durum konjonktür olarak ifade edilir ve bu geçişler sonrasında oluşan işsizliğe de konjonktür işsizlik denir.

Konjonktürel işsizliğin yarattığı en temel problem, bir geri besleme döngüsü yaratmasıdır. Bu işsizlik türünde işsiz kalan kişiler, harcamalarını kısar ve bu da daha fazla konjonktürel işsizliğe yol açar. Politika yapıcılar, bu işsizlik türüne isteğe bağlı mali veya parasal politika ile karşılık verirler. Ayrıca, işsizlik parası gibi ekonomik dengeleyiciler, durumdan etkilenen çalışanların harcama kapasitelerini artırarak geri besleme döngüsünü kırmaya yardım eder (Mill, 2019: 179).

2.2.1.8. Mevsimsel İşsizlik

Emek talebinde düzenli değişimlerin olduğu sektörler mevsimselken; diğerleri mevsimsel olmayanlar (mevsimsizler) olarak adlandırılır. Mevsimsel sektörler tarım, inşaat, turizm sektörleriyken; sanayi sektörü mevsimsel değildir. Endüstrinin mevsimsel olması durumunda işçilerin ücretlerinde ve çalışma saatlerinde düzenli olarak dalgalanmalar yaşanırken; endüstrinin mevsimsel olmaması durumunda bu tür

dalgalanmalar genellikle yoktur (Mourdoukoutas,1988: 317). Mevsimsel özellik taşıyan bu sektörlerdeki işten ayrılmalar da mevsimsel işsizlik adını almaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DIŞ TİCARETİN İSTİHDAMA ETKİSİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

Çalışmamızın bu bölümünde konuyla ilgili teorik çerçeve ve literatür araştırması sunulmakta, çalışmanın amaç ve kapsamı, modeli ve kullanılan veri seti belirtilmekte, çalışmanın metodolojisi açıklanmakta ve uygulamalarda elde edilen sonuçlar değerlendirilmektedir.

3.1. TEORİK ÇERÇEVE ve LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Dış ticaret ve istihdam ilişkisi çeşitli çalışmalarla incelenmiş olup, ikili arasındaki ilişkinin temelleri Heckscher-Ohlin-Samuelson teorisine dayanmaktadır. Teori, ülkelerin dış ticaret yapılarının sahip oldukları faktör yoğunluklarına dayandığı görüşünü savunmaktadır. Emek zengini bir ülke üretimde emek yoğun mallarda uzmanlaşmakta ve bu malları ihraç etmektedir. Sermaye zengini bir ülke ise sermaye yoğun mallarda uzmanlaşmakta ve bu malları ihraç etmektedir. Emek yoğun malları ihraç eden ülkelerde emek kullanımının, sermaye yoğun malları ihraç eden ülkelerde ise sermaye kullanımının artması dış ticaretin istihdam üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Yani teori, ihracat ve istihdam arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olduğunu savunmaktadır (Karaçor ve Saraç, 2011: 185-186).

Dış ticaret istihdamı 3 farklı yolla etkilemektedir. Bunlar ölçek etkisi, kompozisyon etkisi ve süreç etkisi yoludur (Jenkins ve Sen, 2006: 300).

- Ölçek etkisinde, dış ticaret ve ihracat sebebiyle oluşan çıktı artışı (Q), hem ekonomide emek talebinde artışa yol açar hem de yeni istihdam yaratır.
- Kompozisyon etkisinde, ticaret farklı endüstrilerin paylarını değiştirir (w_i), ihracat edilebilir ürünlerin miktarı artar ve ithalata rakip endüstrilerde ürün miktarı azalır.
- Süreç etkisinde, imalat sektörlerinde gerçekleştirilen dış ticaret sebebiyle meydana gelen işgücü katsayısı ($(L/Q)_i$) değişimi istihdamı etkiler.

Teoriye göre, bu yolların her biriyle ticaret istihdamı etkileyebilmektedir.

Dış ticaret niteliklerindeki farklılıklar, istihdam artırma konusunda farklı döngüler ortaya koyar. İhracata dayalı dış ticarete üretim hacminde, ölçek ekonomilerinde ve verimlilikte bir artışın olması beklenir ki bu durum istihdamı olumlu etkiler. İthalata dayalı dış ticarete ise ithal mal girişiyle beraber yerli üreticiler arasında rekabet artar, bu durum üretimi ve istihdamı artırır.

Ülke gelişmişlikleri de dış ticaret ve istihdamı farklı şekilde açıklar. Gelişmiş ülkelerde kullanılan son teknolojik ürünler ve makineleşme; niteliksiz emeğin çok olduğu gelişmekte olan ülkelere ise emek yoğun malların ithal edilmesi istihdamı olumsuz etkileyebilir (Ayhan, 2018:119).

Farklı il ve ülkelerin ele alındığı ve çeşitli analiz yöntemlerinin kullanıldığı çalışmaları içeren literatür çalışmamız, dış ticaret istihdam ilişkisinde kesin bir yargı ortaya koymamaktadır. Sonuçlar kısa - uzun vadede ve incelendiği örneklemeler üzerinde değişiklik göstermektedir. Yine de çalışmaların çoğunda elde edilen sonuçlar, istihdamla ihracat arasında anlamlı bir ilişki ve nedensellik bağının varlığını işaret ederken; istihdamla ithalat arasındaki ilişkinin negatif yönlü olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 3.1. Konuya Ait Literatür Özeti

Yazar(lar)	Veri Dönemi ve Ülke	Veri	Yöntem	Bulgu
Bella ve Quintieri (2000)	1975-1989 İtalya	20'den fazla işçi çalıştıran firmaların GSYH' sine ilişkin yıllık STATE anketine dayanan AS veri seti kullanılmıştır. 3 digit 71 imalat sanayisini içine alan (SIC) veri setindeki değişkenler; satış, üretim, istihdam, ücretler, ithalat ve ihracat verileri	Regresyon Analizi	İhracat artışları ile istihdam arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır. Ayrıca ithalatın istihdama küçük bir olumsuz etkisi bulunmuştur.
Morawczyński ve Wach (2004)	1993-1999 Polonya	28 sektöre ait 3 basamaklı imalat sanayi düzeyinde (SITC) toplanmış; istihdam seviyesi, üretim, ihracat ve ithalat verileri	Çoklu Regresyon Analizi	Üretim ve istihdam arasında pozitif; ithalattaki artış istihdamı olumsuz etkiler ve ihracat artışı ile istihdam arasında pozitif bir ilişki vardır, fakat istatistiki olarak anlamlı değildir.
Fu ve Balasubramanyam (2005)	1987-1999 Çin (İlçe ve köy işletmeleri için)	İhracat (ABD \$' ı cinsinden), istihdam verileri	Dinamik Panel Veri Analizi	İhracattaki artış yeni iş fırsatları oluşturmakta, İhracattaki %1 artış, istihdamı %10 artırmaktadır.
Welsum ve Reif (2006)	1996-2003 14 OECD Ülkesi	İhracat/GSYİH ve ithalat/ GSYİH (ABD \$' ı cinsinden) ve istihdam verileri	Dinamik Panel Veri Analizi	Ele alınan hizmet ithalatı ile istihdamı arasında önemli derecede negatif bir ilişkinin var olduğu ispatlanamamakta, ihracattaki bir birimlik artış ise istihdamı %90 oranında artırmaktadır.
Biscourp ve Kramarz (2007)	1986-1992 Fransa	Nihai mal- ara mal ihracat ve ithalatı yapan 330.945 firmaya ait bilanço verileri(toplam satışlar, toplam işgücü maliyetleri, toplam ücret faturası, satışlar, katma değer, toplam alımlar, toplam varlıklar, toplam istihdam)	Panel Veri Analizi	İthal ürün yapan firmalar ile istihdamdaki büyüme arasında negatif yönlü bir ilişki, ihracat yapan firmalar ile istihdamdaki büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.
Sen (2008)	1975-1999 Hindistan	İhracat ve ithalat (ISIC 3 digit) , istihdam ve istihdam katsayıları(ABD \$' ı cinsinden çıktı başına)	Faktör Yoğunluğu Yaklaşımı, Büyüme Muhasebesi Yaklaşımı ve Emek Talebi Modellemesi	Uluslararası ticaretin Hindistan'daki üretim istihdamı üzerine olumlu etkisi oldukça azdır ve Hindistan'da iş yaratma anlamında temel kaynak değildir.

Tablo 3.1. (Devamı)

Ayaş ve Çeştepe (2010)	1998-2002 Türkiye	Ele alınan sektörlere ait ihracat, ithalat ve istihdamın yıllık değerleri	Faktör Yoğunluğu, Girdi-Çıktı Analizi	Dış ticaretteki değişimlerin istihdam üzerine etkileri sektörlerde farklılık göstermekte, bazı sektörlerde istihdamı artırırken bazı sektörlerde azaltmaktadır. Net istihdam etkisi pozitifdir.
Polat ve Uslu (2010)	1988:1-2007:3 Türkiye	İmalat sanayiye ait üçer aylık istihdam, ücret, üretim, ihracat ve ithalat verileri. İstihdam ve ücret için; imalat sanayi üretimde çalışanlar endeksi (1997=100) ve imalat sanayi üretimde çalışan kişi başına kazanç endeksi (1997=100), üretim için; GSMH(1987=100) değerleri; ihracat ve ithalat için; 1987 bazlı Toptan Eşya Fiyat Endeksi ve 2003 bazlı Üretici Fiyat Endeksi kullanılarak reel hale dönüştürülen veriler	Dağıtılmış Otoregresif (ARDL) Analizi	Uzun dönemde ücretler istihdam üzerinde negatif ve anlamlı; üretim, ihracat ve ithalat ise anlamsız bir etkiye sahiptir. Kısa dönemde de ücretler istihdamı negatif ve anlamlı etkiler. Üretimin, ihracatın ve ithalatın ise istihdam üzerinde uzun dönemin aksine pozitif ve anlamlı bir etkisi vardır.
Karaçor ve Saraç (2011)	1963-2009 Türkiye	İstihdam oranı, İhracat/GSMH ve İthalat/GSMH	Sınır Testi	Kısa dönemde İhracat/GSMH ile istihdam oranı arasında pozitif, İthalat/GSMH ile istihdam oranı arasında negatif bir ilişki varken; uzun dönemde incelenen iki değişkenle de anlamlı, pozitif bir ilişki vardır.
Gözgör ve Pişkin (2011)	2004-2009 Türkiye (Düzy 2 bazında 26 alt bölge)	İhracat, ithalat, işsizlik oranları, gayri safi milli hasıla değerleri, ithalat ve ihracattaki emek/sermaye oranları	Sabit Etkili Panel Veri Yöntemi, Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi	Bölgeler arasındaki işsizliğin tespitinde, bir önceki dönem işsizlik oranı ile ilgili dönemin işsizlik oranı arasında aynı yönlü bir ilişki vardır. Ayrıca bölgenin dış ticaretten aldığı pay büyüdükçe işsizlik oranı küçülür.
Sandrey vd., (2011)	1968-2010 G. Afrika	İhracat, ithalat, istihdam ve ücret verileri	GTAP ve PROVIDE Modelleri	İstihdam ile ihracat arasında pozitif yönlü bir etkileşim vardır.
Polat vd., (2011)	2003-2008; Türkiye	22 imalat sanayi alt sektörüne ait NACE ² Rev. 1.1. e göre iki basamaklı istihdam, ücretler, üretim verileri ve ISIC Rev. 3' e göre iki basamaklı ihracat, ithalat ve hesaplanan nüfuz değişkenlerine ait değerler	Panel Veri Analizi	Üretimin ve ücretlerin istihdam üzerine etkisi pozitifdir. Dış ticaretin istihdam üzerine etkisi ise istatistiki olarak anlamsızdır.

Tablo 3.1. (Devamı)

Gül ve Kamacı (2012)	1980-2010, 1993-2010; 12 Gelişmiş ve 7 Gelişmekte Olan ülke	İşsizlik, ihracat ve ithalat değerleri	LLC-IPS Panel Birim Testleri, Pedroni Panel Eşbütünleşme Testi	Ülkelerde dış ticaret ile istihdam eş-bütünleşiktir. Gelişmiş ülkelerde ithalattan işsizliğe doğru bir nedensellik ilişkisi bulunurken işsizlikten ithalata doğru bir ilişki bulunmamaktadır. Diğer taraftan, söz konusu gelişmiş ülkelerde ihracattan işsizliğe doğru tek yönlü bir nedensellik bulunmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde ise, ithalat ve ihracattan işsizliğe doğru bir nedensellik bulunurken, işsizlikten ithalat ve ihracata doğru bir nedensellik bulunmamaktadır.
Sandalcılar ve Noyan Yalman (2012)	1980-2010; Türkiye	Dışa açıklık oranı için, İhracat+İthalat/GSMH; istihdam oranı için, Çalışan nüfus oranı/Toplam işgücü formül değerleri ABD \$ cinsinden ve yıllık	Koentegrasyon, Granger Nedensellik ve Hsiao Nedensellik Testleri	Dışa açıklık oranından istihdam oranına doğru negatif yönlü bir ilişki vardır. Ülkedeki ticari serbestleşme işgücü piyasasını olumsuz etkiler.
Aktakaş vd., (2013)	2004-2011 Türkiye	Ele alınan 7 sektörde çalışan başına ihracat verisi(sektör ihracatı/sektör istihdamı)	Panel Veri Analizi	Statik analiz sonuçlarına göre, sektörel ihracat ve sektörel istihdam arasındaki ilişki pozitif ve anlamlı, dinamik analiz sonuçlarına göre ise negatif ve anlamlıdır. Bununla birlikte, dinamik analiz kapsamında yapılan analiz sonuçlarına göre, çalışan başına ihracatın istihdam artış oranı üzerindeki etkisi ile sektörel ihracatın sektörel istihdam büyümesi üzerindeki etkisi pozitif ve anlamlıdır.
Mete (2013)	1992-2010 Türkiye	Dış ticaret ve işsizlik verileri	Regresyon Analizi	İşsizlik oranı ile dış ticaret arasında pozitif bir ilişki vardır.
Akkuş (2014)	2003-2010 Türkiye	İstihdam, ihracat, ithalat, işgücü maliyeti, üretim, katma değer ve yatırım verileri, Ar-Ge verileri, harcamaları ve sektörlere verilen patent sayıları	Panel Veri Analizi	İhracat talebi ve ithalat rekabetinin istihdama doğrudan etkileri önemli ve anlamlıdır, yani bu değişkenler uluslararası ticaretteki istihdamı doğrudan etkilemektedir. Ayrıca Türk imalat sanayisinin verimliliğini, büyük ölçüde, yatırım ve Ar-Ge harcamalarından etkilenmektedir.

Tablo 3.1. (Devamı)

Özdemir vd., (2014)	1990-2012 Türkiye ve AB ülkeleri(29 ülke)	Sabit sermaye yatırımları, işsizlik, büyüme, ihracat, ithalat verileri ve dışa açıklık oran değerleri	Panel Veri Analizi	AB ülkeleri ve Türkiye'nin dışa açık olması istihdam yaratıcı bir etkiye sahiptir.
Rajesh Raj S. N. ve Sasidharan (2015)	1980-2005 Hindistan	6 sanayi grubuna ait üretim (brüt), işgücü (hem üretimdeki hem de üretim dışındaki işçileri içeren toplam çalışan), ücret, ithalat ve ihracat (ABD \$ cinsinden olan ISIC 3 verileri Hint rupisine dönüştürülmüş ve sonrasında GSYİH deflatörü kullanılarak veriler 2 basamağa düşürülmüş) verileri	Faktör İçeriği Analizi, Büyüme Dekompozisyon Analizi, Panel Veri Analizi	İhracatın istihdam artışı üzerinde olumlu bir etkisi yoktur. İthalat yaygınlığı ise istihdamı olumsuz etkilemektedir.
Çütcü ve Cenger (2017)	2005:1-2017:3 Türkiye	İşsizlik, ihracat ve ithalatın ise logaritmaları ve mevsimsel etkilerden arındırılmış aylık değerleri	Zivot-Andrews Birim Kök Testi, Gregory- Hansen Eşbütünleşme Testi, Toda-Yamamoto Nedensellik Testi	Eş-bütünleşme testine göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki vardır; nedensellik testine göre ise ithalat-ihracat-işsizlik verilerinde sadece ihracattan ithalata doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.
Eygü (2018)	1990-2017 Türkiye	Enflasyon verisi olarak TÜFE, dış ticaret verisi olarak ihracatın ithalatı karşılama oranı ve işsizlik oranı değerleri	Çoklu Regresyon Analizi	Enflasyon ve dış ticaret verileri ile istihdam arasında negatif yönlü bir ilişki vardır.
Ayhan (2018)	2005:1-2014:2 Türkiye	Sanayi üretim endeksi, ihracat, ithalat ve reel döviz kuru değişkenlerinin aylık değerleri	ARDL Sınır Testi	İstihdam ile ihracat, ithalat, sanayi üretimi ve reel döviz kuru arasındaki uzun- kısa dönem katsayıları sanayi ve ihracat için pozitif; reel kur ve ithalat için negatiftir. İthalat katsayı beklentilerle uyushmasına rağmen istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.
Altuntepe (2018)	2006:1-2017:12 Karabük	İhracat, ithalat değerleri \$ cinsinden ve istihdam değerleri	VAR Analizi	Kısa dönemde ihracat ile istihdam arasında pozitif ilişki vardır ve uzun dönemde ihracat istihdamı etkilememektedir. Kısa dönemde ithalat ile istihdam arasında ise pozitif bir ilişki vardır ve uzun dönemde bir ilişki yoktur.

Tablo 3.1. (Devamı)

Gnangnon (2018)	2002-2015 Gelişmekte olan 126 ülke	İşgücü, kadın işgücü, erkek işgücü, kişi başına GSYİH, toplam brüt ödeme/GSYİH	Genelleştirilmiş Momentler Metodu	Ülkelerin ticarete yaptıkları toplam ödemenin GSYİH' ye oranı ile toplam istihdam arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.
Gülmez (2019)	2003-2018 Türkiye	Dış ticaret verisi olarak ithalat ve ihracat değerleri, büyüme verisi olarak GSYİH değerleri ve istihdam verisi olarak istihdam edilen kişi sayıları	Granger Nedensellik Testi, Johansen Eşbütünleşme Testi, Etki Tepki Analizi ve Varyans Ayırıştırması Analizi	Büyüme ve ithalat arasında karşılıklı ilişki; ihracattan GSYİH' ye tek yönlü bir ilişki bulunmuştur. İhracat, ithalat ve istihdam arasında bir ilişki bulunamamıştır. İstihdam kısa dönemde GSYİH ile ilişkilidir ve büyümeye yönelik politikalar istihdamı etkileyebilir.

3.2. AMAÇ ve KAPSAM

Çalışmanın amacı 20 OECD ülkesi dış ticaretinin istihdamı etkileyip etkilemediğini tespit ederken; bir etkinin bulunması durumunda bu etkinin büyüklüğü ve yönüyle ilgili durumları değerlendirmektir. Çalışmada OECD ülkelerinde dış ticaret ve istihdam arasındaki ilişkiyi tespit edebilmek amacıyla toplanmış veriler, analiz edilmekte ve ülkeler açısından yorumlanmaktadır.

OECD ülkeleri üzerine yapılan bu çalışmada, toplam 37 üye ülke olmasına rağmen bazı yıllar da ülkelere ait verilerin olmaması sebebiyle ülkelere 20 tanesi⁶ analize dâhil edilmektedir. Çalışma, 1980-2018 yıllarını kapsamaktadır. Çalışmada kullanılan değişkenler ihracat, ihracatın karesi, ithalat, istihdam ve sabit sermayedir. Veriler, Dünya Bankasından alınmıştır.

Araştırmanın Hipotezleri:

H₀: Dış ticaret ile istihdam arasında bir ilişki yoktur.

H₁: Dış ticaret ile istihdam arasında bir ilişki vardır.

3.3. MODEL ve VERİ SETİ

Dış ticaretin istihdam üzerindeki etkisinin incelenmesi amacıyla kurulan model 1 no' lu eşitlikte gösterilmiştir.

$$LnEmp_{sit} = \alpha_0 + \beta_{1it} LnExp_{1it} + \beta_{2it} LnExp^2_{2it} + \beta_{3it} LnImp_{3it} + \beta_{4it} LnGfcf_{4it} \quad (1)$$

Verilen modelde (1) istihdam (Emp) bağımlı değişkeni, ihracat (Exp), ihracatın karesi (Exp²), İthalat (Imp) ve sabit sermaye (Gfcf) bağımsız değişkenlerini tanımlamaktadır. Modelde α_0 sabit etkileri gösterirken; $\beta_1, \beta_2, \beta_3$ ve β_4 bağımsız değişkenlere ait parametre değerlerini göstermektedir. Emp_{sit} belli bir yıldaki istihdamı, Exp ihracatı, Exp² ihracat değerinin karesini, Imp ithalatı ve Gfcf sabit sermayeyi ifade etmektedir.

⁶ Analize dâhil edilen ülkeler ABD, Almanya, Avustralya, Avusturya, Belçika, Danimarka, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, İzlanda, Japonya, Kanada, Norveç, Portekiz, Yeni Zelanda ve Yunanistan' dır.

Çalışmada, dış ticaret verisi olarak mal ve hizmet ithalatı ile ihracatı alınmıştır. ABD \$' ı olarak alınmış ithalat ve ihracat değerleri ABD tüketici fiyat endeksi değerlerine bölünüp 100 ile çarpılarak reelleştirilmiştir. İstihdam verisi, ülkelerde çalıştırılan toplam kişi sayısıdır. Sabit sermaye değeri de sabit 2010 ABD \$' ı cinsindendir. Tüm değişkenlerin logaritmaları alınmış ve değişkenler bu şekilde analize dâhil edilmiştir.

Tablo 3.2. Ekonometrik Uygulamalarda Kullanılan Değişkenler

Değişken	Kısaltma	Kaynak	Yıllar
İstihdam	Emp	Dünya Bankası	1980-2018
İhracat	Exp	Dünya Bankası	1980-2018
İhracatın Karesi	Exp ²	Dünya Bankası	1980-2018
İthalat	Imp	Dünya Bankası	1980-2018
Sabit Sermaye	Gfcf	Dünya Bankası	1980-2018

3.4. ÇALIŞMANIN METODOLOJİSİ: PANEL VERİ ANALİZİ

Panel veri seti, zaman içinde belirli bir ekonomik birimi takip eden ve böylece numunedeki her bir birim (birey, firma, devlet gibi) üzerinde çoklu gözlemler sağlayan bir veri setidir. Panel veri analizi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sıklıkla kullanılmaktadır. Analizin ülkelerde yaygınlaşmasının en temel sebebi, veri setinin aynı anda yatay kesit (N) ve zaman boyutunu (T) içermesidir (Hsiao, 2003: 1-7).

Panel veri yönteminin avantajları aşağıdaki gibidir (Baltagi, 2005: 4-9):

- Bireysel heterojenliğin kontrolü: Analiz, çalışmalarda yer alan birimlerin (birey, firma ya da ülke) heterojen bir nitelikte olduğunu göstermektedir.
- Bilgilendirici niteliği daha yüksek veriler, daha yüksek değişkenlik, mevcut değişkenlerde daha düşük eşzamanlılık, daha yüksek serbestlik derecesi ve verim sağlar.
- Değişim dinamiklerini daha iyi karşılayabilir.
- Tek başına yatay kesitte ya da zaman serisinde kolaylıkla tespit edilemeyen etkileri, diğer analizlerle kıyaslandığında daha başarılı bir şekilde tanımlayabilir ve ölçebilir.

- Yatay kesit ve zaman serisi verilerine kıyaslandığında daha karışık olduğu görülen davranış modellerinin oluşturulmasını ve sınanmasını mümkün kılar.
- Birimlerden (bireyler, firmalar ve haneler) elde edilmiş mikro düzey panel verileri, makro düzeyde ele alınan benzer değişkenlerle kıyaslandığında daha doğru ölçümlerin yapılmasına imkân verir.
- Diğer yandan makro panel verileri daha uzun bir zaman serisine sahiptir bu yüzden zaman serisi analizinde birim kök testlerinde görülen standart olmayan dağılım problemi yoktur ve panel birim kök testlerinin standart asimptotik dağılımlara sahip olduğunu göstermektedir.

Yöntem sayılan bu faydalarının yanında bazı sınırlamalara sahiptir. Tasarım ve veri toplama problemleriyle karşılaşılması, ölçüm hatalarının olması, analize katılan katılımcıların sorularda gösterdiği seçicilik, zaman serileri boyutunun kısa olması ve zaman serisi boyutlarının uzun olduğu panellerde yatay kesit bağımlılığının göz ardı edilmesi gibi sebepler yapılacak panel veri analizinde yanlış sonuçlara yol açacaktır.

Panel veri analizinde genel olarak kullanılan en temel doğrusal model şu şekildedir:

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{1it}X_{1it} + \beta_{2it}X_{2it} + \dots + \beta_{kit}X_{kit} + e_{it} \quad (2)$$

$$i = 1, \dots, N$$

$$t = 1, \dots, T$$

Yukarıda verilen modelde açıklanacak değişkeni ifade eden Y bağımlı değişkeni, açıklayıcı değişkeni ifade eden X (k tane) bağımsız değişkeni, sıfır ortalama değeriyle beraber sabit bir varyans değerine sahip olan e ise hata terimini ifade etmektedir. İndislerde yer alan i, birimi ve t zamanı ifade eder. Ayrıca birim değeri olan i, 1'den N'ye kadarken; zaman değeri olan t, 1' den T' ye kadardır. Model, mevcut birimin mevcut zaman dilimine ait tepki katsayısının varlığını göstermektedir (Tüzüntürk, 2007: 3).

3.4.1. Panel Veri Yatay Kesit Bağımlılık Testi

Panel veri analizinin kullanıldığı çalışmalardaki yatay kesit birimlerinin (ülkelerin) birbirlerine bağımlı olmaması durumu, analizlerden elde edilecek sonuçlar için büyük bir öneme sahiptir. Yatay kesit birimlerinin birbirlerinden bağımsız olması, panelde bulunan birimlerden birinin etkilendiği bir şoktan diğer tüm birimlerinde aynı ölçüde

etkilenmesiyle beraber, herhangi bir birimde (ülkede) meydana gelen makroekonomik bir şoktan paneldeki diğer birimlerin etkilenmemesine dayanır. Analiz yapılırken öncelikle yatay kesit bağımlılığa bakılması, sonuçlarda oluşabilecek sapmalara ve tutarsızlıklara engel olmaktadır (Koçbulut ve Barış, 2016: 28-29). Yatay kesit bağımlılık testi hipotezleri şu şekilde kurulur:

H_0 : Serilerde yatay kesit bağımlılığı mevcut değildir.

H_1 : Serilerde yatay kesit bağımlılığı mevcuttur.

H_0 hipotezinin geçerli olması halinde, birimler (ülkeler) arasında yatay kesit bağımlılık yoktur yorumu yapılmakta ve analize birinci nesil birim kök testlerinden biriyle devam edilmektedir. H_0 hipotezinin kabul edilmemesi durumunda ise birimler arasında yatay kesit bağımlılık vardır yorumu yapılmakta ve analize ikinci nesil birim kök testi ile devam edilmektedir (Koçbulut ve Altıntaş: 2016, 153).

Çalışmalarda yatay kesit bağımlılık analizi yapmak için Breusch-Pagan (1980) CD LM1, Pesaran (2004) CD LM, Pesaran (2004) CD LM2, Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) testleri kullanılmaktadır. Zaman boyutunun (T), yatay kesit boyutundan (N) büyük olduğu durumlarda Breusch-Pagan (1980) CD LM1 testi; yatay kesit boyutunun zaman boyutundan büyük olduğu durumlarda Pesaran (2004) CD LM testi yapılabilmektedir (Pesaran, 2004: 4). Grup ortalaması sıfırken, bireysel ortalamasının sıfır olmadığı durumlarda Breusch-Pagan (1980) CD LM1 test sonuçlarında sapmalar görülür. Oluşan bu sapmalar, Pesaran, Ullah ve Yamagata (2008) tarafından test istatistiğine ortalama ile varyansın eklenmesiyle ortadan kaldırılmıştır. Bu yüzden test, sapması düzeltilmiş LM testi şeklinde adlandırılmaktadır (Altıntaş ve Mercan, 2015: 359). Test klasik model ve tesadüfi etkiler modelinden hangisinin havuzlanabilir bir şekilde oluşturulması gerektiğini anlamaya yardımcı olur.

Yatay kesit bağımlılığı kontrol etmek amacıyla geliştirilen ilk test Breusch ve Pagan (1980) LM testidir. Test istatistiği şu şekilde hesaplanmaktadır (Pesaran, 2004: 4-5).

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2 \quad (3)$$

Denklemdaki $\hat{\rho}_{ij}$, i ve j arasındaki ikili korelasyonu ifade etmektedir. Aşağıda verilen formül yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$\hat{\rho}_{ij}^2 = \hat{\rho}_{ji}^2 = \frac{\sum_{t=1}^T e_{it} e_{jt}}{(\sum_{t=1}^T e_{it}^2)^{1/2} (\sum_{t=1}^T e_{jt}^2)^{1/2}} \quad (4)$$

Bir diğer yatay kesit bağımlılık testi olan Pesaran (2004) CD testine ait test istatistiği verilen formülle hesaplanmaktadır.

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \right) \quad (5)$$

Son olarak sapması düzeltilmiş olan Pesaran, Ullah ve Yamagata tarafından geliştirilen LM testine ait test istatistiği altta verilen formül yardımıyla hesaplanmaktadır.

$$LM = \frac{nT}{2(T-1)} \left\{ \frac{\sum_{i=1}^n [\sum_{t=1}^T e_{it}]^2}{\sum_{i=1}^n \sum_{t=1}^T e_{it}^2} \right\} = \frac{nT}{2(T-1)} \left\{ \frac{\sum_{i=1}^n [T \bar{e}_{it}^2]}{\sum_{i=1}^n \sum_{t=1}^T e_{it}^2} \right\} \quad (6)$$

Testin hipotezleri şu şekilde kurulmaktadır:

$$H_0: \sigma_u^2 = 0$$

$$H_1: \sigma_u^2 \neq 0$$

H_0 hipotezine göre havuzlanmış EKK (en küçük kareler) modeline ait hata terimi varyansı sıfıra eşittir ve veri seti klasik modelle kurulmaya uygundur. H_1 hipotezine göre hata terimi varyansı sıfıra eşit değildir ve veri seti klasik modelle kurulmaya uygun değildir (Alptekin ve Kasa, 2018: 120).

3.4.2. Panel Birim Kök Testi

Panel veri analizinde yatay kesit bağımlılık testlerinden sonra durağanlığı sınamak amacıyla panel birim kök testleri yapılır.

Yaygın olarak kullanılan birinci nesil panel birim kök testleri, Tzavalis (1999), Hadri (2000), Levin, Lin ve Chu (2002), Im, Pesaran ve Shin (2003) ve Breitung (2005)' dir. İkinci nesil panel birim kök testleri ise Breuer vd. (2001), Moon ve Perron (2004), Bai ve Ng (2004), Pesaran (2007) CADF ve Hadri ve Kurozumi (2012)' dir (Gençoğlu,

Kuşkaya ve Büyükbalbant, 2020:5). Çalışmamızda elde edilen yatay kesit bağımlılık sonuçlarına bakıldığında ikinci nesil birim kök testlerinden birisi olan Pesaran (2007) CADF birim kök testinin yapılması uygun görülmüştür.

“ Yatay Kesit Genelleştirilmiş Dickey Fuller” testi olarak da bilinen CADF testi, yatay kesit bağımlılığını göz önüne alır ve ADF regresyonunun gecikmeli yatay kesit ortalamalarını kullanır. Söz konusu regresyonda birinci farkın alınması da birimler arasındaki korelasyonun ortadan kalkmasına neden olur (Recepoğlu, 2017: 1176).

2007 yılında Pesaran’ ın geliştirerek ortaya çıkardığı CADF birim kök testinde ilk olarak paneldeki tüm birimler için CADF test istatistiği hesaplaması yapılmaktadır. Bulunan CADF test istatistiklerinin aritmetik ortalamalarının hesaplanmasıyla panelin CIPS test istatistik değeri tespit edilmektedir. Hesaplanan CADF değeri birim düzeyde durağanlığı ve CIPS değeri mevcut panelin durağanlığını incelerken değerlendirmeye tabii tutulmaktadır (Gençoğlu, Kuşkaya ve Büyükbalbant, 2020: 7).

Bir CADF regresyon modelinin en temel hali şu şekildedir:

$$\Delta y_{it} = a_i + b_i y_{i,t-1} + c_i \bar{y}_{t-1} + d_i \Delta \bar{y}_t + e_{it} \quad (7)$$

$$\Delta y_i = (\Delta y_{i1}, \Delta y_{i2}, \dots, \Delta y_{iT})', y_{i,-1} = (y_{i0}, y_{i1}, \dots, y_{i,T-1})' \quad (8)$$

Denklemden verilen $\bar{y}_t$, N tane gözlemin zamana göre alınmış ortalamalarını ifade etmektedir (Pesaran, 2007: 269). Gecikme değerlerinin t istatistiklerine ait ortalamaları alınarak CIPS değerleri bulunmaktadır.

$$CIPS = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N CADF_i$$

Yatay kesit boyutunun zaman boyutundan küçük olduğu ($T > N$) ve yatay kesit boyutunun zaman kesitinden büyük olduğu ($N > T$) durumlarda CADF testi tutarlılık göstermektedir. Analiz sonucunda elde edilen test istatistiği, Pesaran (2007)’ın CADF kritik tablo değerleriyle kıyaslanarak, paneldeki tüm birimler için ayrı ayrı durağanlık tespiti yapılır. CADF testi hipotezleri şu şekildedir (Şahin, 2018: 241).

H_0 : Seriler durağan değildir.

H_1 : Seriler durağandır.

Serilerin durağan çıkması sahte regresyon probleminin oluşmasını engeller ve eşbütünleşme testine duyulan gerekliliği ortadan kaldırır.

3.4.3. Swamy Homojenite Testi

Swamy 1970 yılında panel veri analizinde uygulamak amacıyla bir homojenite testi geliştirmiştir. Bu test özellikle zaman boyutunun birim boyutundan büyük olduğu paneller için oluşturulmuştur. Testte sınanan hipotezler şu şekildedir:

H_0 : Eğim katsayıları homojendir.

H_1 : Eğim katsayıları homojen değildir.

Hesaplanan homojenlik testlerinin olasılık değerlerinin %5' ten küçük olması H_0 hipotezinin reddedilmesine neden olur. Ayrıca modellere ait eğim katsayılarının heterojen olduğunu ortaya koyar (Pesaran ve Yamagata, 2008: 54-59).

3.4.4. Uzun Dönem Katsayıları Tahmini

Pesaran (2006), geliştirdiği CCE (Common Correlated Effects) tahmincisiyle veri setinde yer alan her birimin uzun dönem bireysel eşbütünleşme katsayılarını tahmin edebilmiştir. Tahminci, yatay kesit bağımlılığı göz önüne alınan heterojen panellerde T 'nin sabit ve $N \rightarrow \infty$ ya da N ve $T \rightarrow \infty$ gittiği iki durum içinde incelenemeyen ortak etkilerin birbirleriyle bağlantılı olması halinde dahi tutarlı sonuçlar elde etme ve asimptotik normal dağılım olanağı sunar. Bireysel spesifik birimler, yatay kesit birim toplamalarının ortalamaları kullanılarak sınırlandırılır. En küçük kareler yöntemiyle hesaplanması, bu tahmin yöntemin en önemli avantajlarından biridir. CCE tahmincisi, N ve $T \rightarrow \infty$ gittiği durum için hem tutarlılık hem de asimptotik dağılım gösterir (Pesaran, 2006: 969).

CCEMG (Ortak İlişkili Etkiler Ortalama Grup) ve CCEP (Havuzlanmış Ortak İlişkili Etkiler) olmak üzere iki tahminci, yöntem kapsamında geliştirilmiştir. Monte Carlo simülasyonları, CCE yönteminin örneklemin küçük ve $T > N$ olduğunda durumlarda bile oldukça etkili olduğu göstermiştir (Topal ve Ünver, 2016: 66).

CCE tahmin yönteminde, katsayılara ulaşmak için doğrusal çok faktörlü hata modeli kullanılmaktadır. Model şu şekildedir:

$$y_{it} = \alpha_i + d_t + \beta_i x_{it} + \gamma_i \bar{z}_t + \varepsilon_{it}$$

$$\varepsilon_{it} = \gamma_i f_t + \epsilon_{it}$$

Verilen eşitlikteki

$$\bar{z}_t = (\bar{y}_t, \bar{x}_t)$$

değişkeni, modeldeki bağımlı ve bağımsız değişkenlerin yatay kesit ortalamalarıdır. Modeldeki γ_i yatay kesit bağımlılığı ve f_t gözlemlenemeyen ortak etkileri ifade eder. Yatay kesit bağımlılık, otokorelasyon ve değişen varyans değerlendirmeye tabii tutulur. CCEMG modelinde slope heterojenliği göz ardı edilmemektedir (Çınar, 2016: 6).

3.5. BULGULAR

Analizden elde edilen bulgular dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde yatay kesit bağımlılık testi, ikinci bölümde birim kök testi, üçüncü bölümde homojenlik testi ve son bölümde uzun dönem katsayı tahmininden elde edilen sonuçlar paylaşılmaktadır.

Panel veri analizinde uygulanacak testler belirlenmeden önce yatay kesit bağımlılık testleri yapılmaktadır. Yapılacak yatay kesit bağımlılık testi hem sonuçları büyük oranda etkilemekte hem de sonrasında yapılacak panel birim kök testi seçiminde bir referans olmaktadır.

Modelde ele alınan zaman boyutu değeri $T = 39$ ve yatay kesit değeri $N = 20$ dir. $T > N$ olduğu için çalışmada tutarlı sonuçlar elde edebilmek amacıyla Breusch, Pagan (1980) CD-LM1 ve Bias-adjusted testi sonuçları dikkate alınmaktadır. Değişkenlerdeki yatay kesit sonuçları, Tablo 3.3. te verilmiştir.

Tablo 3.3. Yatay Kesit Bağımlılık Sonuçları

CD Testleri	CD-LM1 (Breusch,Pagan1980)		Bias-adjusted CD test	
	Sabit	Sabit & Trend	Sabit	Sabit & Trend
LnEmp	1597.262 (0.000)	1651.304 (0.000)	72.294 (0.000)	39.700 (0.000)
LnExp	1960.269 (0.000)	1996.601 (0.000)	44.133 (0.000)	36.133 (0.000)
LnExp²	1966.564 (0.000)	2004.659 (0.000)	45.113 (0.000)	36.047 (0.000)
LnImp	1996.640 (0.000)	1776.513 (0.000)	44.523 (0.000)	38.936 (0.000)
LnGfcf	1649.147 (0.000)	1667.764 (0.000)	67.788 (0.000)	42.152 (0.000)

Tablo 3.3' te gösterilen yatay kesit bağımlılık test sonuçlarına göre hem sabitli hem sabitli & trendli değerlerde tüm değişkenlere ait olasılık değerleri %5'ten küçük olduğu için serilerde yatay kesit bağımlılık vardır. Modeldeki yatay kesit bağımlılık sonuçları, aşağıda verilmiştir.

Tablo 3.4. Modelde Yatay Kesit Bağımlılık Sonuçları

CD-LM1 (Breusch,Pagan1980)	Bias-adjusted CD test
2106.433 (0.000)	92.482 (0.000)

Tablo 3.4. model yatay kesit bağımlılık sonuçları göre modelde de yatay kesit bağımlılık vardır. OECD ülkelerinden herhangi birinde ortaya çıkacak bir kriz (şok), diğer ülkeleri de etkilemektedir. Bu yüzden politika yapıcılar, ekonomik yapıyla ilgili karar alma ve politika geliştirme süreçlerinde diğer ülkelerin karar ve politikalarını dikkate almak zorundadır. Test sonuçlarına göre yatay kesit bağımlılığın olması, analize ikinci nesil birim kök testleriyle devam edilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. İkinci nesil birim kök testlerinden CADF testi uygulanmıştır. Sonrasında bulunan test istatistik değerlerinin ortalaması alınarak CIPS istatistik değerleri hesaplanmıştır.

Tablo 3.5. CADF Birim Kök Test Sonuçları (Düzey Değerler)

		Sabitli		Sabitli & Trendli	
Değişken	Ülke	Gecikme Sayısı	CADF İstatistiği	Gecikme Sayısı	CADF İstatistiği
LnEmp	ABD	1.000	-5.904	1.000	-6.555
	Almanya	1.000	-5.771	1.000	-6.557
	Avustralya	1.000	-5.608	1.000	-5.757
	Avusturya	1.000	-5.541	1.000	-5.769
	Belçika	1.000	-7.921	1.000	-7.833
	Danimarka	1.000	-4.808	1.000	-4.897
	Fransa	1.000	-3.710	1.000	-3.669
	Hollanda	1.000	-7.180	1.000	-7.103
	İngiltere	1.000	-8.366	1.000	-8.231
	İrlanda	1.000	-7.625	1.000	-7.504
	İspanya	1.000	-5.865	1.000	-5.778
	İsveç	1.000	-5.602	1.000	-5.516
	İtalya	1.000	-6.343	1.000	-6.259
	İzlanda	1.000	-4.897	1.000	-4.811
	Japonya	1.000	-5.257	1.000	-5.601
	Kanada	1.000	-6.093	1.000	-6.197
	Norveç	1.000	-6.276	1.000	-6.304
	Portekiz	1.000	-6.979	1.000	-6.899
	Yeni Zelanda	1.000	-6.071	1.000	-6.114
	Yunanistan	1.000	-5.918	1.000	-5.932
LnExp	ABD	1.000	-4.538	1.000	-8.503
	Almanya	1.000	-4.703	1.000	-7.388
	Avustralya	1.000	-5.368	1.000	-6.436
	Avusturya	1.000	-5.531	1.000	-5.598
	Belçika	1.000	-5.319	1.000	-5.092
	Danimarka	1.000	-4.544	1.000	-4.293
	Fransa	1.000	-2.460	1.000	-2.594
	Hollanda	1.000	-3.463	1.000	-3.974
	İngiltere	1.000	-3.193	1.000	-3.526
	İrlanda	1.000	-3.461	1.000	-3.678
	İspanya	1.000	-4.051	1.000	-4.195
	İsveç	1.000	-3.187	1.000	-3.438
	İtalya	1.000	-3.262	1.000	-3.454
	İzlanda	1.000	-3.117	1.000	-3.283
	Japonya	1.000	-3.119	1.000	-3.441
	Kanada	1.000	-3.558	1.000	-3.535
	Norveç	1.000	-3.691	1.000	-3.592
	Portekiz	1.000	-4.430	1.000	-4.293
	Yeni Zelanda	1.000	-5.527	1.000	-6.404
	Yunanistan	1.000	-5.131	1.000	-6.231

Tablo 3.5. (Devamı)

LnExp ²	ABD	1.000	-4.486	1.000	-8.295
	Almanya	1.000	-4.628	1.000	-7.214
	Avustralya	1.000	-5.232	1.000	-6.297
	Avusturya	1.000	-5.450	1.000	-5.554
	Belçika	1.000	-5.317	1.000	-5.101
	Danimarka	1.000	-4.493	1.000	-4.255
	Fransa	1.000	-2.512	1.000	-2.628
	Hollanda	1.000	-3.431	1.000	-3.953
	İngiltere	1.000	-3.143	1.000	-3.496
	İrlanda	1.000	-3.448	1.000	-3.682
	İspanya	1.000	-4.043	1.000	-4.194
	İsveç	1.000	-3.153	1.000	-3.407
	İtalya	1.000	-3.218	1.000	-3.413
	İzlanda	1.000	-3.050	1.000	-3.215
	Japonya	1.000	-3.077	1.000	-3.394
	Kanada	1.000	-3.519	1.000	-3.499
	Norveç	1.000	-3.633	1.000	-3.539
	Portekiz	1.000	-4.353	1.000	-4.222
	Yeni Zelanda	1.000	-5.518	1.000	-6.321
	Yunanistan	1.000	-5.113	1.000	-6.045
LnImp	ABD	1.000	-4.412	1.000	-8.479
	Almanya	1.000	-4.638	1.000	-7.319
	Avustralya	1.000	-5.107	1.000	-6.107
	Avusturya	1.000	-5.713	1.000	-5.884
	Belçika	1.000	-5.753	1.000	-5.530
	Danimarka	1.000	-4.592	2.000	-2.114
	Fransa	1.000	-3.907	2.000	-1.669
	Hollanda	1.000	-3.792	1.000	-4.358
	İngiltere	1.000	-3.642	1.000	-4.027
	İrlanda	1.000	-3.870	1.000	-4.104
	İspanya	1.000	-4.474	1.000	-4.575
	İsveç	1.000	-3.487	1.000	-3.666
	İtalya	1.000	-3.461	1.000	-3.650
	İzlanda	1.000	-3.107	1.000	-3.303
	Japonya	1.000	-3.007	1.000	-3.363
	Kanada	1.000	-3.765	1.000	-3.722
	Norveç	1.000	-4.114	1.000	-3.981
	Portekiz	1.000	-4.619	1.000	-4.473
	Yeni Zelanda	1.000	-5.594	1.000	-6.300
	Yunanistan	1.000	-5.252	1.000	-6.266

Tablo 3.5. (Devamı)

LnCfgr	ABD	1.000	-5.534	1.000	-7.286
	Almanya	1.000	-5.216	1.000	-6.804
	Avustralya	1.000	-5.664	1.000	-6.524
	Avusturya	1.000	-6.802	1.000	-7.212
	Belçika	1.000	-7.836	1.000	-7.643
	Danimarka	1.000	-5.203	1.000	-5.240
	Fransa	1.000	-3.145	1.000	-3.187
	Hollanda	1.000	-4.946	1.000	-5.116
	İngiltere	1.000	-4.985	1.000	-5.093
	İrlanda	1.000	-5.247	1.000	-5.285
	İspanya	1.000	-5.080	1.000	-5.104
	İsveç	1.000	-5.103	1.000	-5.119
	İtalya	1.000	-4.985	1.000	-5.107
	İzlanda	1.000	-3.491	1.000	-3.626
	Japonya	1.000	-3.458	1.000	-4.073
	Kanada	1.000	-5.065	1.000	-5.165
	Norveç	1.000	-5.776	1.000	-5.710
	Portekiz	1.000	-6.237	1.000	-6.231
	Yeni Zelanda	1.000	-5.915	1.000	-6.332
	Yunanistan	1.000	-5.650	1.000	-6.228

Not: CADF test istatistiğine ait kritik değerler; sabitli modelde % 1 önem seviyesinde -4.11, % 5 önem seviyesinde -3.34, % 10 önem seviyesinde -2.96; sabitli-trendli modelde % 1 önem seviyesinde -4.68, % 5 önem seviyesinde -3.87 ve % 10 önem seviyesinde -3.49' dur.

Tablo 3.5' te incelemeye konu olan 20 OECD ülkesi için LnEmp, LnExp, LnExp², LnImp ve LnGfcf değişkenlerinin hem sabitli hem de sabitli-trendli CADF test istatistikleri görülmektedir. LnEmp değişkeni için sabitli modelde hesaplanmış istatistik değerleri, tüm ülkelerde %5 tablo kritik değerinden küçüktür. Seriler ülkelerde durağandır ve birim kök içermezler. LnEmp değişkeni için sabitli & trendli modelde hesaplanmış istatistik değerleri Fransa dışındaki ülkelerin tümünde %5 tablo kritik değerinden küçüktür. Seriler bu ülkelerde durağandır ve birim kök içermezler. Fransa' ya ait hesaplanmış test istatistik değeri tablo kritik değerinden büyüktür. Dolayısıyla Fransa' ya ait seriler durağan değildir ve birim kök içerir. LnExp değişkeni için sabitli modelde hesaplanmış istatistik değerleri, %5 tablo kritik değerinden küçük olan ülkeler: ABD, Almanya, Avustralya, Avusturya, Belçika, Danimarka, İspanya, Kanada, Norveç, Portekiz, Yeni Zelanda ve Yunanistan'dır. Seriler bu ülkelerde durağandır ve birim kök içermezler. Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İsveç, İtalya, İzlanda ve Japonya' ya ait hesaplanmış test istatistik değerleri tablo kritik değerinden büyüktür. Ülkelerde seriler durağan değildir ve birim kök içerirler. LnExp değişkeni için sabitli & trendli modelde

hesaplanmış istatistik değerleri, %5 tablo kritik değerinden küçük olan ülkeler: ABD, Almanya, Avustralya, Avusturya, Belçika, Danimarka, İspanya, Portekiz, Yeni Zelanda ve Yunanistan'dır. Seriler bu ülkelerde durağandır ve birim kök içermezler. Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İsveç, İtalya, İzlanda, Japonya, Kanada ve Norveç' e ait hesaplanmış test istatistik değerleri tablo kritik değerinden büyüktür. Ülkelerde seriler durağan değildir ve birim kök içerirler. LnExp^2 değişkeni için sabitli modelde hesaplanmış istatistik değeri, %5 tablo kritik değerinden küçük olan ülkeler: ABD, Almanya, Avustralya, Avusturya, Belçika, Danimarka, İspanya, Norveç, Portekiz, Yeni Zelanda ve Yunanistan' dır. Seriler bu ülkelerde durağandır ve birim kök içermezler. Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İsveç, İtalya, İzlanda, Japonya ve Kanada' ya ait hesaplanmış test istatistik değerleri tablo kritik değerinden büyüktür. Ülkelerde seriler durağan değildir ve birim kök içerirler. LnExp^2 değişkeni için sabitli & trendli modelde hesaplanmış istatistik değerleri, %5 tablo kritik değerinden küçük olan ülkeler: ABD, Almanya, Avustralya, Avusturya, Belçika, Danimarka, İspanya, Portekiz, Yeni Zelanda ve Yunanistan'dır. Seriler bu ülkelerde durağandır ve birim kök içermezler. Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İsveç, İtalya, İzlanda, Japonya, Kanada ve Norveç' e ait hesaplanmış test istatistik değerleri tablo kritik değerinden büyüktür. Ülkelerde seriler durağan değildir ve birim kök içerirler. LnImp değişkeni için sabitli modelde hesaplanmış istatistik değeri, %5 tablo kritik değerinden küçük olan ülkeler: ABD, Almanya, Avustralya, Avusturya, Belçika, Danimarka, Fransa, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya ve Kanada' dır. Seriler bu ülkelerde durağandır ve birim kök içermezler. İsveç, İtalya, İzlanda, Japonya, Norveç, Portekiz, Yeni Zelanda ve Yunanistan' a ait hesaplanmış test istatistik değerleri tablo kritik değerinden büyüktür. Ülkelerde seriler durağan değildir ve birim kök içerirler. LnImp değişkeni için sabitli & trendli modelde hesaplanmış istatistik değerleri, %5 tablo kritik değerinden küçük olan ülkeler: ABD, Almanya, Avustralya, Avusturya, Belçika, Hollanda, İspanya, Portekiz, Yeni Zelanda ve Yunanistan' dır. Seriler bu ülkelerde durağandır ve birim kök içermezler. Danimarka, Fransa, İngiltere, İrlanda, İsveç, İtalya, İzlanda, Japonya, Kanada ve Norveç' e ait hesaplanmış test istatistik değerleri tablo kritik değerinden büyüktür. Ülkelerde seriler durağan değildir ve birim kök içerirler. Tablodaki son değişken LnGfcf değişkeni için sabitli modelde hesaplanmış istatistik değerleri, %5 tablo kritik değerinden küçük olan ülkeler: ABD, Almanya, Avustralya, Avusturya, Belçika, Danimarka, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsveç,

İtalya, Kanada, Norveç, Portekiz, Yeni Zelanda ve Yunanistan' dır. Seriler bu ülkelerde durağandır ve birim kök içermezler. Fransa, İzlanda ve Japonya' ya ait hesaplanmış test istatistik değerleri tablo kritik değerinden büyüktür. Ülkelerde seriler durağan değildir ve birim kök içerirler. LnGfcf değişkeni için sabitli & trendli modelde hesaplanmış istatistik değerleri, %5 tablo kritik değerinden küçük olan ülkeler: ABD, Almanya, Avustralya, Avusturya, Belçika, Danimarka, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Kanada, Norveç, Portekiz, Yeni Zelanda ve Yunanistan' dır. Seriler bu ülkelerde durağandır ve birim kök içermezler. Fransa, İzlanda ve Japonya' ya ait hesaplanmış test istatistik değerleri tablo kritik değerinden büyüktür. Ülkelerde seriler durağan değildir ve birim kök içerirler.

OECD ülkeleri durağanlığını bir bütün olarak incelemek amacıyla CIPS testi kullanılmıştır. CADF test istatistiklerinin ortalamalarının alınmasıyla elde edilen CIPS değerleri de Pesaran'ın (2007) kritik tablo değerleriyle kıyaslanarak verilerin bir bütün şeklinde durağanlığı test edilmiştir.

Tablo 3.6. CIPS Test İstatistiği Sonuçları

Değişkenler	Sabitli		Sabitli & Trendli	
	<i>CIPS istatistiği</i>	<i>Kritik Değerler</i>	<i>CIPS istatistiği</i>	<i>Kritik Değerler</i>
LnEmp	-6.087	%1: -2.38 %5: -2.20 %10: -2.11	-6.164	%1: -2.88 %5: -2.72 %10: -2.63
LnExp	-4.083		-4.647	
LnExp ²	-4.041		-4.586	
LnImp	-4.315		-4.645	
LnGfcf	-5.267		-5.604	

Tablo 3.6'daki sonuçlar ele alındığında hem sabitli hem sabitli & trendli CIPS istatistik değerlerinin sırasıyla %1, %5 ve %10 önem seviyelerindeki tablo değerlerinden küçük olması, değişkenlerin (I(0)) da durağan olduğunu göstermektedir. Değişkenlerde birim kök yoktur. Sıfır hipotezi reddedilmiştir. Serilerin düzeyde durağan olmaları, eş bütünleşme ilişkisini inceleme gerekliliğini ortadan kaldırmaktadır. Analize Swamy homojenlik testi ve yatay kesit bağımlılığı dikkate alan uzun dönem katsayılarının tahmin

edilmesi için CCE yöntemi ile devam edilmiş, yöntem kapsamındaki MG (Ortalama Grup) tahmincisi kullanılmıştır. Swamy Homojenite test sonucu aşağıdaki gibidir:

Tablo 3.7. Swamy Homojenite Sonuçları

chi2(95)	Prob> chi2
1.4e+05	0.0000

Tablo 3.7’ de hesaplanan homojenlik testi olasılık değerinin %5’ ten küçük olması eğim katsayılarının heterojen olduğu, ayrıca paneldeki tüm ülkeler için CCE tahmincisinin geçerli ve güvenilir olduğunu göstermektedir. Pesaran (2006) Mean Grup Tahmin sonuçları aşağıdaki gibidir:

Tablo 3.8. MG Tahmin Sonuçları

Değişkenler	MG		
	Katsayı	Standart Hata	t-İstatistiği
LnExp	0.606404	2.181815	0.277935
LnExp²	-0.01163	0.041937	-0.27740
LnImp	0.103650	0.057693	1.796584
LnGfcf	0.133234	0.036183	3.682203

Tablo 3.8’ de verilen CCEMG tahmin sonuçlarına göre ihracatın, ithalatın ve sabit sermayenin katsayıları pozitif; ihracatın karesinin katsayısı ise negatiftir. İhracata ve ihracatın karesine ait hesaplanmış t istatistik değerleri, tüm önem seviyelerinde tablo kritik değerlerinden küçüktür. Dolayısıyla değişkenler arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Öte yandan ithalat ve sabit sermayeye ait hesaplanmış t istatistik değerleri, %5 önem seviyesinde tablo kritik değerinden büyüktür. Yani ithalat ve sabit sermaye ile istihdam arasında istatistiki olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Özellikle sabit sermayenin çok daha büyük ve anlamlı bir ilişkisi olduğu ortaya konulmuştur. İstihdamı ihracatın pozitif; ithalatın ise negatif etkilediği kabulü bu çalışmada ortaya konulamamıştır.

Tablo 3.9. CCE Ülke Ayrıntıları

Ülkeler	LnExp Kats.	t istatistiği	LnExp ² Kats.	t istatistiği	LnImp Kats.	t istatistiği	LnGfcf	t istatistiği
ABD	4,808	2,691***	-0,086	-2,688***	-0,185	-4,868***	0,326	6,037***
Almanya	-9,408	-2,808***	0,172	2,774***	0,129	2,048**	0,299	4,902***
Avustralya	-1,771	-1,305*	0,034	1,308*	0,221	2,540***	-0,005	-0,066
Avusturya	8,219	2,254**	-0,164	-2,343***	0,001	0,006	0,209	2,247**
Belçika	-0,086	-0,045	-0,011	-0,297	0,584	5,840***	0,027	0,730
Danimarka	-2,329	-0,694	0,050	0,746	0,001	0,017	0,185	9,250***
Fransa	14,991	3,028***	-0,277	-3,011***	-0,002	-0,033	0,115	1,716**
Hollanda	29,725	9,057***	-0,568	-8,606***	-0,238	-1,196	0,003	0,029
İngiltere	-7,576	-1,071	0,138	1,030	0,091	0,397	-0,09	-1,000
İrlanda	0,858	1,477*	-0,024	-2,000**	0,787	16,745***	-0,102	-1,821**
İspanya	-16,095	-8,987***	0,311	8,886***	0,151	0,968	0,399	3,270***
İsveç	-4,053	-0,715	0,072	0,655	0,336	5,695***	0,254	7,471***
İtalya	-4,008	-0,984	0,074	0,974	0,344	8,000***	-0,150	-4,412***
İzlanda	-6,681	-1,650**	0,149	1,656**	0,020	0,222	-0,014	-0,209
Japonya	-1,272	-0,281	0,024	0,286	0,012	2,000**	0,203	8,458***
Kanada	4,480	1,965**	-0,085	-1,977**	-0,032	-0,615	0,231	8,885***
Norveç	0,911	0,689	-0,018	-0,692	-0,015	-0,349	0,275	9,167***
Portekiz	7,249	4,565***	-0,152	-4,606***	0,199	1,877**	0,025	0,301
Yeni Zelanda	-7,028	-1,175	0,154	1,232	-0,212	-1,483*	0,148	1,721**
Yunanistan	1,194	0,720	-0,026	-0,743	-0,120	-1,364*	0,327	5,274***

Not: Testin kritik t değerleri %1, %5 ve %10 için sırasıyla 2.32, 1.64, 1.28'dir ve önem seviyeleri aynı sırayla ***, **, * olarak gösterilmiştir.

Tablo 3.9'da verilen ilk değişken ihracattır. ABD, Fransa, Hollanda ve Portekiz ülkelerinde %1; Avusturya ve Kanada' da %5; İrlanda' da %10 önem seviyesinde ihracat ile istihdam arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır. Bu durum ülkelerde büyümenin itici gücü olarak genellikle ihracatın kabul edilmesinin bir sonucudur. Sayılan bu ülkelerde ihracatla beraber talep ve üretimde görülen artış, ülke istihdamının da artmasına neden olmaktadır. Almanya ve İspanya' da %1; İzlanda'da %5; Avustralya' da %10 önem seviyesinde ihracat ile istihdam arasında anlamlı ve negatif bir ilişki vardır. Yani ihracatta meydana gelen artışlar, istihdam oranının düşmesine neden olmaktadır. Ülkelerin üretimde yüksek teknolojili ürün imalatına odaklanmaları, vasıflı işgücüne ve yüksek ücretlere tabii olmaları ihracattaki artışlara rağmen istihdamın artmamasının temel

nedenleridir. Tablodaki ikinci değişken, ihracatın karesidir. Almanya ve İspanya' da %1; İzlanda' da %5; Avustralya' da %10 önem seviyesinde ihracatın karesi ile istihdam arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır. ABD, Avusturya, Fransa, Hollanda, Portekiz ülkelerinde ihracatın karesi ile istihdam arasında anlamlı ve negatif bir ilişki vardır. Tablodaki üçüncü değişken, ithalattır. Avustralya, Belçika, İrlanda, İsveç ve İtalya ülkelerinde %1; Almanya, Japonya ve Portekiz ülkelerinde %5 önem seviyesinde ithalat ve istihdam arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır. Ülkelerde genellikle imalat sanayi ve bununla ilgili hizmet sektörleri oldukça gelişmiştir. Fakat ülkeler aramalı faaliyetlerini daha ucuza diğer ülkelerden temin ederler. Ülkeye giren her yarı mamul malda ülkelerde istihdamı pozitif etkiler. ABD' de %1; Yeni Zelanda ve Yunanistan' da %10 önem seviyesinde ithalat ve istihdam arasında negatif bir ilişki vardır. Bu durum ABD' de emek yerine sermaye kullanımının yüksek olmasının; Yeni Zelanda ve Yunanistan' da ise ithalatla karşı karşıya olan firmaların iş hacmini daraltmasının veya piyasayı terk etmesinin bir sonucudur. Tablodaki son değişken sabit sermayedir. ABD, Almanya, Danimarka, İspanya, İsveç, Japonya, Kanada, Norveç ve Yunanistan ülkelerinde %1; Avusturya, Fransa ve Yeni Zelanda ülkelerinde %5 önem seviyesinde sermaye ile istihdam arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki vardır. Ülkelerde yapılan sabit sermaye yatırımları denge gelir düzeyini artırmakta ve buna bağlı olarak üretim ve istihdam seviyeleri yükselmektedir. İtalya' da %1 ve İrlanda' da %5 önem seviyesinde sabit sermaye ile istihdam arasında negatif bir ilişki vardır.

SONUÇ

Dış ticaret günümüzde oldukça önemli bir kavramdır. Çeşitli ihtiyaçlardan doğan ve uzun yıllardır birçok ülke tarafından gerçekleştirilen dış ticaret, bugün ülke ekonomilerinin en temel dayanaklarından birisi olmuştur. Bazı ülkeler ürettiklerini satmak bazıları ise üretebilmek için dış ticarete başvurmaktadır.

Dış ticaret, ayrıca çeşitli ülke dinamikleri için fırsatlar sunmaktadır. Bu dinamiklerden birisi istihdamdır. İstihdam özellikle gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda hala önemli bir problem olarak ele alınmaktadır. Büyük ölçüde ekonomik hayatı etkileme gücü bulunan bu değişken dış ticaretle iyileştirilmeye, daha güçlü bir hale getirilmeye çalışılmaktadır. İki değişken arasındaki ilişki ise kesin bir şekilde ortaya konulamamakta ve kullanılan yöntem-zaman farklılıklarından dolayı çeşitlilik göstermektedir. Bu çalışmada, 20 OECD ülkesi için dış ticaretle istihdam ilişkisi ele alınmış ve dış ticaretin istihdam üzerinde bir etkisi olup olmadığı araştırılmıştır.

20 OECD ülkesi üzerine 1980-2018 yıllarını kapsayan dönem (39 yıl) için panel veri yöntemi ile analizler gerçekleştirilmiştir. Dış ticaretin istihdam üzerine etkisinin model ve ülke bazında araştırıldığı çalışmada istihdam bağımsız değişken; ithalat, ihracat, ihracatın karesi ve sabit sermaye yatırımları bağımlı değişkenler olarak kullanılmıştır. Çalışmada söz konusu 20 ülkenin dış ticaret değerleri, ülkelerin gerçekleştirdiği toplam ihracat ve ithalat değerleri (ABD \$) ABD TÜFE' sine bölünüp 100 ile çarpılarak reelleştirilmiştir. Ayrıca ihracatın karesi alınmış ve değişken olarak modele eklenmiştir. Sabit sermaye yatırımları sabit 2010 ABD \$' ı cinsinden değerlerdir. Tüm değişkenler logaritmaları alınarak analize dâhil edilmiştir.

Analize, değişkenlerin bağımlılıklarını tespit etmek amacıyla yatay kesit bağımlılık testleriyle başlanmıştır. Modelin zaman boyutu kesit boyutundan büyük ($T > N$) olduğu için sadece $T > N$ olduğu durumlarda tutarlı ve sapmasız sonuçlar sunan Breusch, Pagan (1980) CD-LM1 ve Bias Adjusted LM test sonuçları dikkate alınmış ve sunulmuştur. Yatay kesit sonuçlarına göre değişkenlerin tümünde yatay kesit bağımlılık vardır. Bu yüzden analize yatay kesit bağımlılığı dikkate alan ikinci nesil panel birim kök testi (CADF Testi) ile devam edilmiştir.

CADF test sonuçları tüm değişkenlerin düzeyde durağan olduğunu göstermiştir. Yani değişkenlerin hiçbirinde birim kök yoktur. Değişkenlerin durağanlık durumları

tespit edildikten sonra analize, eğim katsayılarının homojenliğini incelemek amacıyla Swamy homojenite testiyle devam edilmiştir. Test sonuçları eğim katsayılarının homojen olmadığını göstermiştir. Heterojen katsayılar bulunduğu model için yatay kesit bağımlılığı dikkate alan ve uzun dönem katsayılarını tahmin etmek amacıyla kullanılan CCE yöntemi ile uzun dönem katsayı tahminleri yapılmıştır. Yöntem kapsamında ilk olarak MG (Ortalama Grup) tahmincisi kullanılmıştır. Ortalama grup tahmincisinin sonuçlarına ihracat ve ihracatın karesi değişkenleri istihdam üzerinde bir etkiye sahip değildir. Yani bu değişkenlerle istihdam arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. İthalat ve sabit sermaye değişkenleri ise istihdam üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahiptir. Çalışma, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkilerin yönü ve büyüklüğünü ülke bazında ortaya koyduğumuz CCE ülke ayrıntıları analizi ile son bulmuştur. Çalışma bir bütün olarak ele alındığında, 20 OECD ülkesinin gerçekleştirdiği ihracatın istihdam üzerinde bir etkisinin bulunmadığı, öte yandan ithalatın istihdama pozitif bir etkide bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Artan ihracatın istihdam üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmaması, dış ticaret sektörlerindeki işgücü verimliliğinin yükseldiğini ve özellikle gelişmiş ülkelerde sermaye yoğun bir üretim yapısının varlığını işaret etmektedir. Bu bağlamda, analize konu olan dönemde ihracatı teşvik politikalarında ve diğer dış ticaret politikalarında istihdam arttırıcı önlemlerin yetersiz olduğu görülmektedir. Dış ticaret politikalarında ihracatı teşvik stratejilerinin yoğun emek istihdam eden sektörler için etkin bir hale getirilmesi, istihdamın arttırılması ve işsizliğin azaltılmasında başarılı sonuçlar vereceği düşünülmektedir. Teşvik politikalarının özellikle katma değeri yüksek üretim yapan sektörlerle yönelik olması, hem dış ticaret gelirlerini arttıracak, hem de istihdamın daha vasıflı bir yapıya dönüşmesine katkıda bulunacaktır. İthalatın istihdam üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin bulunması, hem tüketilen hem de pazarlanan mal ve hizmetlerin ülkelerde üretilmesi için gerekli girdilerin ithalinin artmasının bir sonucudur. İthal mal girişiyle beraber yerli üreticiler arasında rekabet düzeyi ve üretim hacminin artması istihdamı pozitif etkilemektedir.

Çalışmada yapılan literatür araştırması göstermiştir ki araştırmalar çoğunlukla bir ülke, bir sektör ya da aynı nitelikteki bir ülke grubu (kırılgan ekonomiler, uzak doğu ülkeleri) için gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada olduğu gibi geniş bir ülke grubunda dış ticaret ve istihdam ilişkisini ele alan çalışma sayısı oldukça azdır. Ayrıca yıl aralığı diğer çalışmalara kıyaslandığında geniş bir örneklem için daha uzun ve günceldir.

Aynı konuda yapılan diğer çalışmalar incelendiğinde dış ticareti etkilediği düşünölen daha farklı değişkenlerin çeşitli analiz teknikleri kullanılarak incelendiği görölmüşür. Çalışmalarda farklı ölkö, süreç ve yöntemlerin kullanılması konuyla ilgili değişik sonuçları ortaya çıkarmıştır. Ayrıca ölkelerin gelişmişlik düzeyleri de çalışmaların sonucunu etkileyen önemli bir faktör olarak görölmektedir. Bu sebeple bu çalışmada sunulmuş olan ölkö ayrıntıları çok daha fazla önem arz etmekte ve ölkelere göre değerlendirme yapabilme imkânı sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abbas, S. M. A., Bouhga-Hagbe, J., Fatás, A., Mauro, P., Velloso, R. C., (2011). “Fiscal Policy and the Current Account”, *Fiscal Policy, Stabilization, and Sustainability Conference*, Florence, Italy.
- Adak, N., (2010). “Sosyal Bir Problem Olarak İşsizlik ve Sonuçları”, *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 21(2), 105-116.
- Akçacı, T., Özçalıcı, M., (2012). “İşsizliğin Aile Harcamalarına Olan Etkisinin Algısal Analizi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14(2), 161-172.
- Akın, F., (2016). “Asgari Ücretteki Artışın Ekonomik Etkileri”, *İş ve Hayat Dergisi*, 2(4), 139-154.
- Akın, F., (2018). “Ekonomilerin En Önemli Problemi Olan İşsizlik Neden Çözülemiyor?”, *İş ve Hayat Dergisi*, 4(7), 82-99.
- Akıncı, M., Sevinç, H., (2013). “AR&GE Harcamaları İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: 1990 – 2011 Türkiye Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(27), 7-17.
- Akkaya, K., (2017). *Tarımsal Dış Ticaretteki Serbestleşmenin Seçili Tarım Ürünleri Üzerindeki Etkisi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akkaya, T., (2017). *Türkiye’de İşsizlik Olgusu Bağlamında İş Beğenmeme Nedenleri İstanbul İli Örneği*. (Yayımlanmış Uzmanlık Tezi). Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.
- Akkoyunlu, A. S., (1996). “Yeni Dış Ticaret Teorileri”. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 7(21), 71-100.
- Akkuş, G., (2014). The Effects of Trade and Productivity on Employment In The Manufacturing Industry of Turkey, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 64(2), 1-44.
- Aktakas, B., Mike, F., Aytun, C., Laleh, M., (2013). Sektörel İhracat-İstihdam İlişkisi: Türkiye Örneği (2004-2011), *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 17(1), 37-50.
- Aktan, C.C., Yolal Eroğlu, M., (2018). “Avusturya İktisat Okulu: Menger’den Mises’e; Hayek’den Kirzner’e...”, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 10(2), 111-142.

- Aktan, C. C., (2010). “Monetarizm ve Rasyonel Beklentiler Teorisi”, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(1), 168-178.
- Akyıldız, Y., (2019). “İşsizlik ve İŞKUR’ un Aktif İstihdam Politikaları”, *Akademik Bakış Dergisi*, 71, 94-119.
- Alam, M. S., (2016). “Commodities in Economics: Loving or Hating Complexity”, *Economic Thought*, 5(1), 1-18.
- Albayrak, N. C., Ağazade, S., (2017). “Emek Verimliliği ve İhracat İlişkisi: Türk İmalat Sanayi Örneği”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 53, 11-25.
- Alkan, U., (2007). *Ödemeler Bilançosu Dengesi ve Türkiye’de Bankacılık Sektörünün Ödemeler Dengesine Katkısının Analizi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü.
- Alper, S., (2014). *İhracat Performansı İle Uluslararası Rekabet Gücünün Yapısal Belirleyicileri Arasındaki İlişki: OECD ve BRIIC Ülkeleri Uygulaması*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Alptekin, V., Kasa, H., (2018). *Tasarruf Açığı ve Ar-Ge Harcamalarının Orta Gelir Tuzağına Etkileri: Seçilmiş OECD Ülkeleri Analizi*, 1. Basım, Eğitim Yayınevi, Konya.
- Altay, H., Çelebioğlu, F., Şen, A., (2010). “Ticari Yoğunlaşma Kapsamında Türkiye’nin Küresel Ölçekli Dış Ticaret Analizi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:26, 161-172.
- Altay, H., Özcan, S. E., Çınar, İ. T., (2009). “Türkiye’nin Avrupa Birliği (15) Pazarında Endüstriler-Arası ve Endüstri-İç Ticaret Açısından Avantajlı Olduğu Ürün Gruplarının Belirlenmesi: 1995–2007”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23, 159-170.
- Altaylar, M., (2019). *OECD Ülkeleri Kapsamında GSYİH, Genç İşsizlik ve İşsizliğin Panel Veri Analizi Yöntemleriyle İncelenmesi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Altıntaş, H., Mercan, M., (2015). “Ar-Ge Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Panel Eşbütünleşme Analizi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(2), 345-376.
- Altuntepe, N., (2018). Dış Ticaretin İstihdam Üzerine Etkilerinin Analizi: Karabük İli Örneği (2006:1-2017:12), *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 25(3), 895-911.
- Apaydın, F., (2018). “Türkiye’de İşsizliğin Karakteristiklerinin Karşılaştırmalı Analiz”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30, 159-200.
- Araman, S., (2019). “Siyasal İktisadın Kriz Yaklaşımı ve Marksist Kriz Teorisinin Özgünlüğü”, *Sav Katkı Dergisi*, 8, 27-45.
- Ararat, S. G., (2006). *Türk Elektronik Sektörünün, Dış Ticaretinin ve Teknolojik Yapısının Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Ariç, K.H., (2013). “Yeni Bir Dış Ticaret Teorisi Olarak Porter’ın Rekabetçi Üstünlükler Teorisi’nin Yapısı”, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(5), 81-97.
- Arslan, C. B, Sönmez, E. Y., (2019). “Uluslararası Ticarete Yeni Korumacılık ve Ticaret Savaşları ”, *Uluslararası Sosyal Bilimler Çalışmaları Dergisi*, 5(32), 1756-1764.
- Aslan, M.B., (2017). *Türkiye’nin Dış Ticaretinin Gelir ve Fiyat Esnekliğine Mal Grupları Bazlı Yaklaşım*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aslan, N., Yörük, D., (2008). “Teoride ve Uygulamada Dış Ticaret Hadleri ve Kalkınma İlişkisi”, *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 25(2), 33-69.
- Aslan, Y., (2018). *Eğreti İstihdam, Güvencesiz Çalışma ve Örtük İşlevsellik: Mardin Mesleki Kurslar Örneği*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aşçı, B., (2012). *Eğitim İstihdam İlişkisini Açıklayan Kuramlar Çerçevesinde Savunma Sanayi İşletmelerinde İşgücü Piyasası Analizi*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Ankara: Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü.

- Atik, H., (2006). “Tercihlerde Benzerlik Teorisi: Türkiye ve Bazı Komşu Ülkelerin Dış Ticareti Üzerine Bir Analiz”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61(02), 33-43.
- Atik, S., (2012). “Neo-Klasik Teoriden, Neo-Merkantilist Sisteme; Küresel Ekonomik Kriz Çerçevesinde Bir Değerlendirme”, *Türkiye Ekonomi Kurumu Kongresi*, 1-25.
- Ayaş, N., Çeştepe, H., (2010). Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkileri: Türk İmalat Sanayi Örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(2), 259-281.
- Aydemir, C., Güneş, H. H., (2006). “Merkantilizmin Ortaya Çıkışı”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(15), 136-158.
- Aydın, A., (2010). “Türkiye’nin Ticari Hizmetler Endüstri İçi Ticareti”, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 2(2), 1-10.
- Aydın, M., (2017). “Faydacılık”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(36), 239-245.
- Aydın, N., (2012). “İşsizlik, Beveridge Eğrisi ve Türkiye İşgücü Piyasasına İlişkin Bir Değerlendirme”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32, 119-134.
- Aydın, Y., (2012). “Say Yasası Üzerine Bir İnceleme Klasik İktisatçıların ve Marx’ın Yorumu”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(1), 1-29.
- Ayhan, F. (2018). Türkiye Ekonomisinde İhracat, İthalat ve İstihdam Düzeyi İlişkisinin Uygulamalı Analizi, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 115-135.
- Aztimur, H., (2005). *GAP Bölgesinin Sosyo Ekonomik Kalkınmasında Kadın İstihdamının Yeri: Şanlıurfa Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bakaç, B., (2019). *Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bakkal, S., Bakkal, M., (2018). “Dış Ödemeler Bilançosu ve Parasalcı Yaklaşım”, *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(5), 30-42.

- Bal, O., (2019). “Makroekonomide Yatırım Kararı Aşamaları ve Türkiye Örneği”, *International Social Sciences Studies Journal*, 5(31), 1279-1289.
- Balmumcu, Ö., 2017. Ekonominin İlkeleri I (Ders Notları). Adnan Menderes Üniversitesi: Aydın. <https://akademik.adu.edu.tr/bolum/sokeisletme/ekonomi/webfolders/files/EKONOM%C4%B0N%C4%B0N%20%C4%B0LKELER%C4%B0%20I%20Ders%20Notlar%C4%B1.pdf>
- Baltagi, B.H., (2005). *Econometric Analysis Of Panel Data*, 3 rd Edition, John Wiley & Sons Ltd, The Atrium, Southern Gate, Chichester, West Sussex, England.
- Baran, D., (2017). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Barış, S., Şahin, M., (2018). “İktisadiyat Mecmuası’na Göre Merkantilist Dünyada Osmanlı İmparatorluğu’nun Dış Ticareti”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(2), 301-315.
- Barışık, S., Kesikoğlu, F., (2010). “Makro Ekonomik Değişken Olarak Bütçe Açığı-Cari Açık İlişkisi: Gelişmekte Olan Piyasalar Örneği”, *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, 25(294). 101-119.
- Başar, S., Künü, S., (2012). “Türkiye’nin Ticaret Ortaklarına İhracatının Nedenleri”, *KAÜ İİBF Dergisi*, 3(4), 190-205.
- Bayar, A. A., (2012). *Ticari Serbestlik Döneminde Gelir ve Ücret Eşitsizliği: Türkiye Örneği*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Bayraktar, S., İncekara, A., (2013). “Türkiye’nin Genç İşsizlik Profili”, *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 4(1), 15-38.
- Bayraktutan, Y., (2003). “Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(2), 175-186.
- Bedir, A., (2009). *Uluslararası Ticarete Fiyata Dayalı Rekabet Gücü İle Endüstri İçi Ticaret Arasındaki İlişki: Türk İmalat Sanayi Örneği*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Bekiroğlu, C., (2010). *Türkiye’de İşsizlik Sorununun Çözümlemesinde Uygulanan Ekonomi Politikalarının Analizi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bella, M., & Quintieri, B. (2000). The Effect of Trade on Employment and Wages in Italian Industry. *Labour*, 14(2), 291–310.
- Benicourt, E., Guerrien, B., (2017). *Neoklasik İktisat Teorisi*. (Çev.: Dönmez Mustafa, Şahin Hüseyin ve Tokdemir Ertuğrul), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Berber, M., (2017). *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*. 6. Baskı, Celepler Matbaacılık Yayın ve Dağıtım, Trabzon.
- Bergstrand, J. H. , (1990). “The Heckscher-Ohlin-Samuelson Model”. *The Linder Hypothesis and the Determinants of Bilateral Intra-Industry Trade, The Economic Journal*, 100 (403), 1216-1229.
- Berk, E., (2014). *Türkiye’de Para Talebi: Basit ve Divisia Ölçümlerle Ampirik Bir Analiz*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Pamukkale: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi.
- Bilgin, M. H., (2002). “Yeni Keynesçi Yaklaşımda Ücret ve İstihdam”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 27, 135-145.
- Biscourp, P., Kramarz, F., (2007). Employment, Skill Structure and International Trade: Firm-Level Evidence for France, *Journal Of International Economics*, 72(1), 22-51.
- Bitiş, H., (2016). *Reel Faizin Ekonomik Göstergelere ve Bist 100 Endeksi’ne Etkisi: Türkiye Uygulaması*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü.
- Bozgeyik, Y., Kutlu A., (2019). “Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri: 1992-2017 Dönemi İçin Ampirik Çalışma”, *Maliye Dergisi*, 176, 1-26.
- Bulut, E., Çermikli, A., Dikmen, F., (2018). “Türkiye’nin Uluslararası Yatırım Pozisyonu ve Yatırım Gelir-Gider Dengesi: 2000-2016”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(1), 49-77.

- Bulut, V., (2011). *Türkiye’de İşsizlik Süresini Etkileyen Faktörlerin Yaşam Çözümlemesi İle İncelenmesi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Butler, A., (2018). *Klasik Liberalizm Bir El Kitabı*. (Çev.: Arda Akçiçek). Ankara: Liberte Yayınları.
- Can, İ., (2014). *Küresel Krizin Türkiye’de Genç İşsizliğe Etkisi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Aydın: Adnan Menderes Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cengiz, S., (2018). “Kirzner’in Girişimcilik Teorisinin Avusturya İktisat Okulundaki Yeri ve Önemi”, *Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 15-28.
- Cengiz, S., Şahin, A., (2020). “Teknolojik İlerlemenin İstihdam Yaratmadaki Rolü ve Önemi: Türkiye Örneği”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi*, 1(45), 160-172.
- Channon, D.F., Sammut-Bonnici, T., (2015). “Joint Ventures”, *Wiley Encyclopedia of Management*, 1-3.
- Checchi, D., Galeotti, M., (1993). “The Relationship Between Employment And Investment: Theoretical Aspects And Empirical Evidence For Italy”, *Applied Economics*, 25(1), 13–24.
- Clark Don, P., (2008). “Scale Economies And Intra-Industry Trade”, *Economics Letters*, 108, 190–192.
- Çelik, K. (2008). *Uluslararası İktisat*. 4. Baskı, Trabzon: Murathan Yayınevi.
- Çınar, S., (2016). Environment, Society and Economic Growth, *EconWorld*, Spain, 1-11.
- Çıplak, U., (2005). *Ödemeler Dengesinde “Net Hata ve Noksan” Kalemi Üzerine Bir Değerlendirme*, TCMB Araştırma ve Para Politikası Genel Müdürlüğü Yapısal Analiz Müdürlüğü, Ankara.
- Dağ, M., Kızılkaya, F., (2019). “Türkiye’de Dış Ticaret Açığı Sürdürülebilir mi? Ekonometrik Bir Analiz”, *Yaşar Üniversitesi Dergisi*, 14, 148-153.

- Çütcü, İ., Cenger, H., (2017). Türkiye’de Dış Ticaret ve İşsizlik Arasındaki İlişki: Yapısal Kırılmalı Zaman Serisi Analizi, *III. Uluslararası Girişimcilik, İstihdam ve Kariyer Kongresi*.
- Daşdemir, E. N., (2017). “Göçün Piyasalara Etkisi ve Faktör Hareketliliğini Açıklama Gücü: Emek Piyasalarının Küreselleşmesi ve Maliyetleri”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(2) 742-764.
- Davis, D. R. , (2001). *Notes On Competitive Trade Theory*, Columbia University.
- Deardorff, A. V. (1984). “Chapter 10 Testing Trade Theories And Predicting Trade Flows”, *Handbook of International Economics*, 467–517.
- Değer, M.K., Doğanay M.A., Telatar O.M., (2015). “Türkiye'nin AB 15 Ülkeleri ile Endüstri-içi Ticaretinin Belirleyicileri: Çekim Modeli Sonuçları (1996-2013)”, *Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansı*, Kazan, RUSYA, 9-11 Eylül 2015, 105-111.
- De Vroey, M., (2016). “The Transition from Classical to Neoclassical Economics: A Scientific Revolution”, *Journal of Economic Issues*, 9(3). 415-439.
- Dellipriscoli, J., (2013). *Can Neoclassical Trade Theory Explain Congressional Voting?*, (Master’s Theses). San Francisco: Economics.
- Deviren, Vatansever, N., (2004). “Yeni Dış Ticaret Teorileri”, *Mevzuat Dergisi*, Sayı: 81, Yıl:7, <https://www.mevzuatdergisi.com/2004/09a/05.htm>, Erişim Tarihi: 18.02.2020.
- Dinler, Z., (2010). *İktisada Giriş*, 16. Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Doğan, A., (2011). *Ekonomi Politik: Kavramsal ve Kuramsal Bir Tartışma*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğan, G., (2012). *İstihdam ve Genç İşsizlik*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğangün Yasa, B., (2017). “İktisat Düşüncesinde Devlet Müdahaleciliği Kuramının Evrimi”, *Muş Alpaslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 282-298.

- Dönmez, G., (2019). *Oligopol Piyasalarında Oyun Teorisinin Rekabet Geliştirme Amacıyla Kullanılması Üzerine Bir Araştırma* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- DPT, 2001. *VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı*. “Nüfus, Demografi Yapısı, Göç Özel İhtisas Komisyonu Raporu”, Yayın No: DPT:2556-ÖİK:572, Ankara, 1-177.
- Dura, C., (2000). “Yeni Dış Ticaret Teorileri: Genel Bir Bakış”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* Sayı:16, 1-16.
- Emirkadı, Ö., (2017). “Türkiye Ekonomisinde Cari Denge Açığı Yapısal mı, Konjonktürel mi?”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(16), 229-249.
- Erden, L., Çağatay, O., (2011). “Türkiye’de Cari İşlemler ve Sermaye Hesapları Arasındaki İlişki”, *Hacettepe Üniversite İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 29(2), 49-67.
- Erdoğan, S., Bozkurt, H., (2009). “Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri: Mgarch Modelleri İle Bir İnceleme”, *Maliye ve Finans Yazıları*, 23(84), 135-172.
- Eren, E., (2009). “Yeni” İktisatta Ortak Noktalar, *Working Papers 0013*, Yıldız Teknik Üniversitesi.
- Erlat, G., Akyüz, O., (2001). “Country Concentration Of Turkish Exports And Imports Over Time”, *Topics in Middle Eastern and African Economies*, 3, 1-15.
- Ersungur, Ş. M., Kızıltan., A. (2007). “Türkiye Ekonomisinde İthalata Bağımlılığın Girdi-Çıktı Yöntemiyle Analizi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 268-278.
- Eşiyok, B. A., Kafalı, M. A., (2013). *Ankara Dış Ticaret Analizi*, Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü.
- Eygü, H. (2018). Enflasyon, İşsizlik ve Dış Ticaret Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği (1990-2017), *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 96-112.
- Ferraro, P. J. , Taylor, L. O. , (2005). “Do Economists Recognize an Opportunity Cost When They See One? A Dismal Performance from the Dismal Science”, *The B.E. Journals in Economic Analysis & Policy*, 4, 1-14.

- Fieleke, N. S. , (1976). *What Is the Balance of Payments?* , Federal Reserve Bank of Boston.
- Findlay, R. (2008). “Comparative Advantage”, *The New Palgrave Dictionary of Economics*, 1–9.
- Fisunoğlu, M., Köksel Tan, B., (2009). “Keynes Devrimi ve Keynesyen İktisat”, *Ekonomik Yaklaşım*, 20(70), 31-60.
- Frieden, J., (2012). “The Modern Capitalist World Economy: A Historical Overview”. *Oxford Handbook of Capitalism*. Ed. Dennis Mueller. Oxford University Press, New York.
- Friedman, M., (1970). “A Theoretical Framework for Monetary Analysis”, *The Journal of Political Economy*, 78(2), 193-238.
- Fu, X., Balasubramanyam, V., (2005). “Exports, Foreign Direct Investment and Employment: The Case of China”, *World Economy*, Wiley Blackwell, 28 (4), 607-625.
- Gençoğlu, A. Y., (2013). “Ticari Kapitalizmden Sanayi Kapitalizmine: Merkantilizm, Liberalizm ve Marksizm”, *Toplum Bilimleri Dergisi*, 7(14), 79-94.
- Gençoğlu, P., Kuşkaya, S., Büyüknalbant, T., (2020). “Seçilmiş OECD Ülkelerinde Sağlık Harcamalarının Sürdürülebilirliğinin Panel Birim Kök Testleri İle Değerlendirilmesi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1-15.
- Germir, H. N., (2012). *Türkiye’de İstihdam Politikalarının Etkinliği*, Birinci Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara.
- Gnangnon, S.K., (2018). “Aid for Trade and Employment in Developing Countries: An Empirical Evidence An Empirical Evidence”, *Labour*, 33(1), 77-100.
- Gözgör, G., Pişkin, Ali., (2011). “İşsizlik ve Dış Ticaret: Türkiye’deki Bölgeler İçin Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi-Dinamik Panel Veri Yaklaşımı”, *Business and Economics Research Journal*, 2(3), 121-138.
- Gudeman, S. F., (1980). “Physiocracy: A Natural Economics”, *American Ethnologist*, 7(2), 240-258.

- Güçlüoğlu, Ü. M., (2017). *Türkiye İstihdam Analizi ve Bazı Makroekonomik Değişkenlerin İstihdam Üzerindeki Etkisi*. (Uzmanlık Tezi). Ankara: T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.
- Gül, K., Kamacı, A. (2012). “Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkileri: Bir Panel Veri Analizi”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(4),23-32.
- Gülçiçek, Ö., (2007). *Cari İşlemler Dengesinin Nedenleri ve Ülke Ekonomileri Üzerindeki Etkileri (AB Sürecinde Bir Değerlendirme)*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gülmez Z., (2019). *Dış Ticaretin Ekonomik Büyüme ve İstihdam Üzerindeki Etkisi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Karaman: Karamanoğlu MehmetBey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güloğlu, T., Korkmaz, A., Kip, M., (2003). “Türkiye’de Kayıtdışı İstihdam Gerçeğine Bir Bakış”, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 0(45), 51-96.
- Gün, E., (2011). *Petrol Fiyatlarının Cari İşlemler Dengesi Üzerine Etkisi: Türkiye Uygulaması*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Günay, E., Türkmen, S., Özbek, S., (2018). “İktisadi Düşünce Üzerinde Doğa Bilimlerinin Etkisi, Klasik Fiziğin İktisadi Alana İlk Uyarlaması: Fizyokrazi”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 41-66.
- Gündem, F., (2008). *Finansal Liberalizasyonun Ödemeler Bilançosu Üzerine Etkileri: Türkiye Örneği*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Güner, H., (2010). *İstihdamın Arttırılmasında Girişimciliğin Önemi; Girişimciliği Destekleme Modeli Olarak İşgem’ler*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güney, A., (2010). “Türkiye’de Geliştirilmiş İşsizlik Oranları”, *Çalışma ve Toplum*, 24-239-252.

- Güngör, K.,(2006). “İktisadın Tarihine Kısa Bir Bakış ve Merkantilizmden Günümüze İktisadi Düşünceler”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 1-41.
- Gürak, H., (2006). *Ekonomik Büyüme ve Küresel Ekonomi*. Bursa: Ekin Kitapevi.
- Güven, A.G., (1995). *Faizsiz Ekonomi Önerisinin İktisadi Gelişme Perspektifinden İncelenmesi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güzel, A., (2007). “Büyüme Hızı Kesilmeden ve Enflasyona Sebebiyet Vermeden Dış Ticaret Açığının Kapatılabilmesi Üzerine Bir İrdeleme”, *Vergi Raporu*, 94, 23-29.
- Haberler, G., (1936). *The Theory of International Trade*, William Hodge & Company, Limited, London.
- Hallerberg, M., Strauch, R., & Von Hagen, J. (2007). “The Design Of Fiscal Rules And Forms of Governance in European Union Countries”, *European Journal of Political Economy*, 23(2), 338–359.
- Hatzichronoglou, T., (1997). “Revision of The High-Technology Sector And Product Classification”, *STI Working Papers*, OCDE/GD(97)216.
- Hepaktan, E., Karakayalı, H., (2009). “1980-2008 Döneminde Türkiye’nin Dış Ticaret Hadlerinin Analizi”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 181-210.
- Hettne, B., (1993). “The Concept of Neomercantilism, Mercantilist Economics”, *Recent Economic Thought Series*, 33, 235-255.
- Hindley, B., Smith, A., (2007). “Comparative Advantages and Trade in Services”, *World Economy*, 7(4), 369-390.
- Hodgson, G. M. , (1992). “The Reconstruction of Economics: Is There Still a Place for Neoclassical Theory?” , *Journal of Economic Issues*, 26(3), 749- 767.
- Hounsou, R., (2017). “Analysis of Current Account Deficit Determinants of Balance of Payments in Fixed and Flexible Exchange Rate Regimes: A Comparative Study

- in CFA Franc and Non-Franc Zones”, *Journal of Economics and Public Finance*, 3(3), 447-469.
- Hsiao, C., (2003). *Analysis Of Panel Data*, Second Edition, Cambridge University Press, United Kingdom.
- ILO (2005). *World Employment (Report 2004-05): Employment, Productivity And Poverty Reduction*. Geneva.
- İlkay, S. Ç., (2013). *Beşeri Sermaye ve Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İncekara, B., (2010). *Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye’de İşsizlik*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İpek, M., (2014). “Kayıt Dışı İstihdamda Küresel Etkiler ve Sosyal Örüntüler”, *Çalışma ve Toplum: Ekonomi ve Hukuk Dergisi*, 40, 163-185.
- Jenkins, R., Sen, K. (2006). “International Trade and Manufacturing Employment in the South: Four Country Case Studies”. *Oxford Development Studies*, 34(3), 299–322.
- Kadooğlu, A. G., (2017). “Ödemeler Dengesi ve Cari Açık: Türkiye’de 2014-2016 Yılları Arasında Cari Açık ve Petrol Fiyatları Etkileşimi”, *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(2), 27-66.
- Kafle, A., (2017). “Nepal’s Foreign Trade: Present Trends”, *International Journal of Latest Engineering and Management Research (IJLEMR)*, 2(1), 1-7.
- Kanca, O. C., (2012). “Türkiye’de İşsizlik ve İktisadi Büyüme Arasındaki Nedenselliğin Ampirik Bir Analizi”, *Ç.Ü. Dergisi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 1-18.
- Kapar, R., (2005). “Aktif İşgücü Piyasası Politikaları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 55(1), 341-371.
- Karabulut, G., Çelikel Danışoğlu, A., (2006). “Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Büyümesini Etkileyen Faktörler”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 47-63.

- Karabulut, A., (2007). *Türkiye’deki İşsizliği Önlemede Aktif İstihdam Politikalarının Rolü ve Etkinliği*. (Yayınlanmış Uzmanlık Tezi). Ankara: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.
- Karaçayır, E., (2014). *Cari İşlemler Hesabının Finansmanı: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Uygulama*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karaçor, Z., Saraç, T., (2011). “Dış Ticaret ile Sanayi Sektörü İstihdam Oranı Arasındaki Kısa ve Uzun Dönem İlişkisi: Türkiye Örneği (1963-2009)”, *Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 18(2), 181-194.
- Karadağ, A., (1995). *Ödemeler Dengesi Sorununa Parasalcı Yaklaşım ve Türkiye Örneği*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karagöl, V., Erdoğan, M., (2017). “Türkiye Ekonomisinde Cari Açığın Belirleyicileri ve Cari Açığa Yönelik Politika Uygulamaları”, *Ulak Bilge*, 5(10), 353-381.
- Karibayeva, D., (2006). *Kazakistan’ın Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Dış Ticaretinde Meydana Gelen Gelişmeler*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Katrak, H., (1982). “Labour-Skills, R And D And Capital Requirements In The International Trade And Investment Of The United Kingdom 1968-78”, *National Institute Economic Review*, 101(1), 38-47.
- Kaytancı, U.B., (2008). *Ücret Teorileri ve Türkiye İmalat Sanayiinde Ücretlerin Durumu Üzerine Uygulama*. (Yayınlanmış Doktora Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kennedy, O., (2013). “Kenya’s Foreign Trade Balance: An Empirical Investigation”, *European Scientific Journal*, 9(19), 176-189.
- Ketboğa, M., (2019). “Türkiye’de Dış Ticaret Açığı Sorunun Nedenleri ve Katma Değeri Düşük Ürün İhracatının Dış Ticaret Açığı İçindeki Yeri ve Çözüm Önerileri”, *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 9(2), 209-224.

- Kılıç, R., Özbek, R.İ., Çifçi, İ., (2018). “Türkiye İçin J-Eğrisi Hipotezinin Geçerliliği: Ardl Sınır Testi Yaklaşımı”, *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, 4(7), 112-128.
- Kibritçioğlu, A., (1994). “Adam Smith'in "Uluslararası İktisat Kuramı"na Katkıları Hakkında”, *Ekonomik Yaklaşım*, 5(2), 55-62.
- Kızıroğlu, A. M., (2014). “1980'den Günümüze Türkiye ve İstanbul'da İstihdam” *Çalışma ve Toplum*, 3, 61-110.
- Knight, M., Scacciavillani, F., (1998). Current Accounts: What is Their Relevance for Economic Policymaking ? , *Working Paper of the International Monetary Fund*, 98(71), 1-41.
- Koç, Y., (2014). “Marksist Emek Değer Kuramı ve Emperyalist Dönemde Kapitalist Sömürü”, *Bilim ve Ütopya Dergisi*, 239, 1-13.
- Koç, S., Gövdere, B., (2019). “Türkiye’de Para Politikasının Ödemeler Bilançosuna Etkisi: 2003-2015”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 1143-1176.
- Koçbulut, Ö., Barış, S., (2016). “Avrupa Birliği Ülkelerinde İhracat ve Doğrudan Yabancı Yatırımların Kadın İstihdamı Üzerindeki Etkisi: Panel Veri Analizi”, *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 22-39.
- Koçbulut, Ö., Altıntaş, H., (2016). “İkiz Açıklar ve Feldstein-Horioka Hipotezi: OECD Ülkeleri Üzerine Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Yapısal Kırılmalı Panel Eşbütünleşme Analizi”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 48, 145-174.
- Kol, E. N., (2007). *2001 Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve İstihdam Üzerine Etkileri*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Konaç, İ., (2018). *Dış Ticaret ve Cari İşlemler Dengesinin Türkiye'nin Ekonomik Büyümesi Üzerindeki Etkisinin Regresyon Analizi İle İncelenmesi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Konya Ticaret Borsası, Mevlana Kalkınma Ajansı (2012). *İhracatta Bölgenin Stratejik Sektörleri*, (Bölgesel Araştırma Raporları Serisi). Yayın No:3.
- Kopuz, B., (2010). *Ödemeler Bilançosu Kalemlerinin Muhasebeleştirilme Esasları*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Korkmaz, S., (2010). *Türkiye’de İstihdam ve Verimlilik İlişkisi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koutsoyiannis, A., (1979), *Modern Microeconomics*, Second Edition, St. Martin’ s Press, United States of America.
- Kökocak, A. K. (2005). “Kamu Ekonomisinin Hareket Alanı ve Teorik Yaklaşımlar”, *Mevzuat Dergisi*, Sayı: 91, Yıl:8, <http://www.mevzuatdergisi.com/2005/07a/02.htm>, Erişim Tarihi: 20.03.2020.
- Kula, F., (2003). “Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Etkinliği: Türkiye Üzerine Gözlemler”, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(2), 141-154.
- Kurt, G., (2011). *2001 Ekonomik Krizi Sonrasında Türk Dış Ticaretinin İncelenmesi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Bilecik: Bilecik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Küçükaksoy, İ., Çifçi, İ., (2014). “Dış Ticaret Hadlerinin Dış Ticaret Dengesine Etkisi: Harberger-Laursen-Metzler Hipotezinin Türkiye Uygulaması”, *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(2), 103-129.
- Küçükefe, B., (2009). *Türkiye’nin Endüstri İçi Ticareti*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Küçükkalay, A. M., (2008). *İktisadi Düşünce Tarihi*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Küçüksakarya, S., (2016). “Türkiye’nin Serbest Ticaret Anlaşmaları Kapsamında Endüstri-İçi Ticareti Üzerine Bir İnceleme”, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2) , 27-41.
- Küzeci, U., (2011). *Türkiye’de Uygulanan Tarım Politikalarının Dış Ticaret Üzerine Etkileri*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü.

- Leamer, E. E., (1995). *The Heckscher-Ohlin Model in Theory and Practice*. International Finance Section, Department Of Economics Princeton University, New Jersey.
- Leontief, W., (1953). "Domestic Production and Foreign Trade; The American Capital Position Re-Examined", *Proceedings of the American Philosophical Society*, 97 (4), 332-349.
- Li, Y., (2006), "Trade Balance: Numbers Can Be Deceiving", *China & World Economy*, 14(3), 54-70.
- Lipsey, R. G., Harbury, C., (1992). *First Principles of Economics*, 2.Baskı, Oxford Basım, New York.
- Litvin, A., Petrascu, S., (2014). "The Foreign Economic Activity - An Important Factor In Sustainable Development of the Republic of Moldova, Scientific Papers Series Management", *Economic Engineering in Agriculture and Rural Development*, 14(3), 155-162.
- Litwin, C., (1998). *Trade and Income Distribution in Developing Countries*. Department of Economics Göteborg University. Sweden.
- Majidov, N., (2010). *1980 Sonrası Türkiye’de Otomotiv ve Tekstil Sanayinde Risk Yapısı ve Rekabet Gücü*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Marshall, A. (1987). *The Pure Theory of Foreign Trade*, Augustus M Kelley Pubs, June 1,
- Mete, M., (2013). Türkiye’de İşsizlik İle Dış Ticaret Oranı İlişkisi, *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(4), 1-12.
- Mill, A., (2019). *Ekonomi 101*. (Çev. : Nurdan Soysal), 7. Baskı, Say Yayınları, İstanbul.
- Mir, M.A., Bhat, S.A., Buttan, C.K., (2017). "Performance Evaluation of India’s Foreign Trade", *International Journal of Computer & Mathematical Sciences*, 6(9), 65-75.
- Michael, G. C. (1971). "Product Petrification: A New Stage in the Life Cycle Theory". *California Management Review*, 14(1), 88–91.

- Mullor-Sebastian, A., (1983). "The Product Life Cycle Theory: Empirical Evidence". *Journal of International Business Studies*, 14(3), 95–105.
- Morawczyński, Rafał & Wach, Krzysztof, 2004. "Does Polish foreign trade impact employment? Empirical investigation," *MPRA Paper 31659*, University Library of Munich, Germany.
- Mourdoukoutas, P. (1988). "Seasonal Employment, Seasonal Unemployment and Unemployment Compensation: The Case of the Tourist Industry of the Greek Islands", *American Journal of Economics and Sociology*, 47(3), 315–329.
- Nazım, E., (2000). "Dış Ticaret Teorileri ve Gelir Dağılımı", *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 16(1), 141-151.
- Nurdoğan, A. K., Şahin, M., (2019). "Türkiye' ye Yönelen Uluslararası Göç İşsizliğin Bir Nedeni mi?" , *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 2203-2223.
- Obstfeld, M. and Rogoff, K., (1996). *Foundations of International Macroeconomics*, MIT Press, Boston.
- OECD (2016), *OECD Factbook 2015-2016: Economic, Environmental and Social Statistics*, OECD Publishing, Paris.
- Oğuz, A., (2009). *Türkiye-Avrupa Birliği Ekonomik Bütünleşmesi: Seçilmiş Endüstrilerin Endüstri-İç Ticaret Açısından Karşılaştırılması*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Oğuz, Y. E., (2017). *Reel Döviz Kurlarının Turizm Talebine Etkisi Üzerine Karşılaştırmalı Nedensellik Analizi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Oktar, S., Dalyancı, L., (2012). "Dış Ticaret Hadlerinin Cari İşlemler Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği", *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, 33(2), 1-18.
- Orhan, S., Savuk, F., (2014). "Emek-Teknoloji-İşsizlik İlişkisi", *ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi*, 2(2). 9-24.

- Ordu, M., (2008). *Ödemeler Bilançosundaki Dengesizliklerin Ekonomik Gelişme Üzerine Olan Etkileri*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Oxford Reference, <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/acref/9780199590230.001.0001/acref-9780199590230-e-1421>, Erişim Tarihi: 03.04.2020.
- Öncel, O. A., Özbay B. K., Kaya G., (2018). *Türkiye Ekonomisinde Cari Açığın Sürdürülebilirliğinin Analizi*. (Yayımlanmış Uygulamalı Ekonometri Bitirme Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi.
- Örten, R., Kurt G., Orun, S., (2011). “Muhasebede Çift Taraflı Kayıtlama ve Kitab-us Siyakat”, *Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 1, 34-69.
- Özata, E., Esen, E., (2010). “Reel Ücretler İle İstihdam Arasındaki İlişkinin Ekonometrik Analizi”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2). 55-70.
- Özel, H. A., (2012). “Ticari Serbestleşmenin Teorik Temelleri ve Yeni Ticari Serbestleşme Teorileri”, *Kırklareli Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 1(1), 4-26.
- Özel, H., (2002). “Bir “Zenginlik” Teorisi Olarak Klasik İktisadi Analizin Yöntemi”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı:4, 146-171.
- Özdemir, M. Ç., (2018). *Sakarya Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Seçme Yazılar-II İradi İşsizlik Teorisi*, Birinci Basım, Sakarya Yayıncılık, Yayın ve Dağıtım, Sakarya.
- Özdemir, Z., Noyan Yalman, İlkay., Karaköy, Ç., (2014). “Türkiye ve AB Ülkelerinde Dış Açıklığın İstihdam Üzerine Etkileri”, *Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansı*, 1-4.
- Özgür, N., Durgut, D., (2011). “Faiz Oranlarının Belirleyicileri: Türkiye İçin Ampirik Bir Analiz”, *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 3(1), 117-144.
- Öziş, M., Dönmez Atbaşı, F., (2020). “J.M. Keynes’in Analizinde “Merkantilist Doktrindeki Bilimsel Doğruluğun Esası”, *Çalışma ve Toplum*, 64, 117-145.
- Özpınar, Ş., Demir, Ö., Keskin, S., (2011). “Türkiye’de İstihdamın Yapısının Değerlendirilmesi (2000- 2010)”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(2), 133-142.

- Özkök, Ö., (2010). *Müdahaleci Devletten Piyasa Ekonomisine Değişen Refah Devleti Anlayışı*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özsabuncuoğlu, İ. H., Direkçi, T., (2012). “Şeçilmiş Bazı Makroekonomik Değişkenlerin Türkiye’de Bölgesel İstihdama Etkisi”, *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni* 2012/86.
- Özsağır, A., Akın, A., (2012). “Hizmetler Sektörü İçinde Hizmet Ticaretinin Yeri ve Karşılaştırmalı Bir Analizi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(41), 311-331.
- Özsever, Ç., Gençoğlu, T., Erginel, N., (2009). “İşgücü Verimlilik Takibi İçin Sistem Tasarımı ve Karar Destek Modelinin Geliştirilmesi”, *Dumlupınar Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 18, 45-58.
- Öztürk, N., (2003). “Dış Ticaret Kuramında Yeni Yaklaşımlar”, *Öneri Dergisi*, 5(19), 109-126.
- Pesaran, M.H., (2004). “General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels”, *IZA Discussion Paper* No. 1240, 1-39.
- Pesaran, M.H., (2006). “Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels with a Multifactor Error Structure”, *Econometrica*, 74(4), 967-1012.
- Pesaran, M. H., (2007). “A Simple Panel Unit Root Test In The Presence Of Cross-Section Dependence”, *Journal Of Applied Econometrics*, 22, 265-312.
- Hashem Pesaran, M., & Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels, *Journal of Econometrics*, 142(1), 50–93.
- Palacioğlu, T., (2018). *Mutlak Üstünlük ve Bazı Dış Ticaret Teorileri*, İstanbul Ticaret Odası, İTO/İDA Rekabetin Geliştirilmesi Yayınları, İstanbul.
- Patinkin, D., (2013). “The Indeterminacy of Absolute Prices in Classical Economic Theory”, *Econometrica*, 17(1), 1-27.
- Perçin, S., Karakaya, A., Ağazade, S., (2017). “Türk İmalat Sanayinde İhracat ve İnovasyon Arasındaki İlişki”, *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 3(2) 2017, 85-103.

- Polat, Ö., Uslu, E., (2010). “Türkiye İmalat Sanayinde Dış Ticaret İstihdam Üzerindeki Etkisi”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(3), 489-504.
- Polat Ö., Uslu E., Aydemir C., (2011). “İmalat Sanayinde Dış Ticaret ve İstihdamın Panel Veri Analizi”, *Business and Economics Research Journal*, 2(3), 161-171.
- Posner, M. V., (1961). “International Trade And Technical Change”, *Oxford Economic Papers*, 13(3), 323–341.
- Priewe, J., (2017). *Understanding Germany’s Current Account Surplus*, Berlin: University of Applied Sciences Senior Research Fellow at Economic Policy Institute (IM) in Hans Böckler Foundation, Düsseldorf.
- Recepoğlu, M., (2017). “Turizm İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: DOKAP İlleri Üzerine Ekonometrik Bir Analiz”, *Social Sciences Studies Journal*, 3(6), 1173-1182.
- Rempel, G., 1998. Mercantilism. Western New England College. Retrieved October 22, 2020. <http://www1.udel.edu/History-old/figal/Hist104/assets/pdf/readings/08mercantilism.pdf>
- Ricardo, D., (1817). *On The Principles of Political Economy And Taxation*, 3.Baskı, Batoche Books, Kanada.
- Rothschild, R. (1987). “The Theory of Monopolistic Competition: E.H. Chamberlin’s Influence on Industrial Organisation Theory over Sixty Years”, *Journal of Economic Studies*, 14(1), 34–54.
- Rössgel, J., (2017). “Labor Theory of Value”, *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social Theory*, 1-3.
- Salerno, J.T. (2004). “Menger’s Theory of Monopoly Price in The Years of High Theory: The Contribution of Vernon A. Mund”, *Managerial Finance*, 30(2), 72–92.
- Sandalcılar, A., Noyan Yalman, İ., (2012). “Türkiye’de Dış Ticaretteki Serbestleşmenin İşgücü Piyasaları Üzerindeki Etkileri”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), 49-65.

- Sandrey, R., Punt, C., Grinsted Jensen, H., Vink, N., (2011). “Agricultural Trade and Employment in South Africa”, *OECD Trade Policy Working Papers*, No. 130, OECD Publishing.
- Sarıgün, S., (2009). *Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ödemeler Dengesi Üzerine Etkisi ve Türkiye Uygulaması*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü.
- Sarıtaş, F., (2019). *2002 Sonrası Türkiye Ekonomisinde Dış Ticaret Açıklarının Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sarıtaş, H., Uyar, U., (2012). “Ödemeler Bilançosunda Ekonomik Krizlerin Yol Açtığı Yapısal Kırımlar: Türkiye Örneği (1998-2010)”. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 7(2), 76-88.
- Saydam, M.İ., (2009). “Yeni-Keynesçi Yaklaşımda Ücret Katılıkları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 59(2), 239-262.
- Sekmen, F., (2017). *Para Teorisi*, 2. Baskı, Seçkin Akademik ve Mesleki Yayınlar, Ankara.
- Sen, K., (2008). International Trade And Manufacturing Employment Outcomes In India: A Comparative Study, *WIDER Research Paper*, No. 2008/87, The United Nations University World Institute for Development Economics Research (UNU-WIDER).
- Seyidoğlu, H., (2009). *Uluslararası İktisat*, 17. Baskı, Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- Sezer Emek, A., (2007). *Türkiye Ekonomisinde Cari Açık ve Etkileri (1995-2005)*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Sichel, W., (1970). *Oligopol Piyasa Tipi Üzerine*, (Çev. : İzzettin Önder). Maliye Araştırma Merkezi Konferansları, 0(20), 77-88.
- S.N., R. R., & Sasidharan, S. (2015). “Impact of Foreign Trade on Employment and Wages in Indian Manufacturing”. *South Asia Economic Journal*, 16(2), 209–232.
- Somel, C., (2014). *Makroiktisada Giriş*, İstanbul: Yordam Kitap Yayınevi.

- Stern, R. M., (2017). *Balance of Payments: Theory and Economic Policy*, 1 Edition, South America: Routledge Publisher.
- Sugiyarto, G., (2007), “Measuring Underemployment: Establishing the Cut-off Point”, *ERD Working Paper*, No. 92.
- Süt, E., (2007). *Devlet Anlayışlarının Tarihsel Süreçte Değişmesinin İstihdam ve İşsizlikle İlişkisi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Syzdykova, A., Abubakirova, A., (2018). “Döviz Rezerv Yeterlilik Göstergelerinin Değerlendirilmesi: Kazakistan Örneği”, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(9), 119-130.
- Şahin, D., (2018). “Türkiye ve MENA Ülkelerinde Sağlığın Yakınsaması: Panel Birim Kök Testi”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 235-251.
- Şahin, D., Durmuş, S., (2019). “Türkiye’de Reel Efektif Döviz Kuru, İhracat ve İthalat Arasındaki Nedensellik İlişkisinin Analizi”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 210-223.
- Şahin, L., (2016). “Tercihlerde Benzerlik Teorisinin Sınanması: Fildişi Sahili Cumhuriyeti’ nin Waemu’ya İhracatının Panel Çekim Modeliyle Analizi”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 335-348.
- Şahin, M., Nal, M., Kaya, F., (2019). “Aktif İşgücü Piyasası Politikaları İşsizliği Nasıl Etkiliyor?, İŞKUR Eşleştirme Hizmeti Etki Analizi”, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 9(1), 161-176.
- Şentürk, C., (2007). *Dış Ticaret - Büyüme İlişkisi Üzerine Bir İnceleme: Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İhracata Dayalı Büyüme Hipotezinin Testi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şerefli, M., (2019). *Türk Dış Ticaretinin Sektörel Bazda İncelenmesi ve J-Eğrisi Etkisinin Araştırılması*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Karabük: Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Tan, M., (2019). *Kurumsal Yapı ve Arge Harcamalarının İhracat Performansına Etkisi: Çekim Modeli Analizi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tapşın, G., (2011). *İç Tasarruflar, Büyüme ve İstihdam İlişkisi*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tarhan, Ç., (2014). *Cari İşlemler Açığı - Bütçe Açığı İlişkisi: 1950-2012 Dönemi Türkiye Uygulaması*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tashtanbekova, Z., (2011). *Ödemeler Dengesi ve Döviz Kuru İlişkisi: Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taş, H.Y., Bilen, M., (2014). “Avrupa Birliği ve Türkiye’de Genç İşsizliği Sorunu ve Çözüm Önerileri”, *Emek ve Toplum*, 3(6), 50-69.
- Tatar, M., (2006). *Türkiye’de İstihdam – İşsizlik ve Çözüm Önerileri: Adıyaman İli Örneği*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tavlan, N., (2008). *Nazilli’deki İşgücü Piyasasının Demografik Yapısı ve Göçle İlişkisi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- T.C. Merkez Bankası, İstatistik Genel Müdürlüğü Ödemeler Dengesi Müdürlüğü, (2007). *Ödemeler Dengesi İstatistikleri Tanım ve İlkeleri ile Türkiye Uygulaması*, Ankara.
- T.C. Maliye Bakanlığı, Muhasebat Genel Müdürlüğü, (2019). Genel Yönetim Sektörü Mali İstatistikler Kılavuzu, Ankara. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/sites/3/2019/02/Genel-Y%C3%B6netim-Mali-%C4%B0statistikleri-K%C4%B1lavuzu.pdf>.
- Tekgöl, Y. B., (1996). “Teknolojik Değişim ve Rekabet Gücü”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(4), 197-207.

- Temel, R., Karagöz, B., (2018). “6360 Sayılı Yasa’nın Yerel Yönetimler Ekonomisi Açısından Değerlendirilmesi”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 8 Sayı: 15, 117-132.
- TMMOB (Makina Mühendisleri Odası), Dış Ticarete Giriş, 2014 Aralık, https://www.mmo.org.tr/sites/default/files/gonderi_dosya_ekleri/4474d7bacdfca44_ek_0.pdf, Power point.
- Topal, M. H., Ünver, M., (2016). “Yolsuzluğun Belirleyicileri: Kırılgan Ekonomiler İçin Panel Eş-Bütünleşme Analizi”, *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2). 58-68.
- Topcu, M., (2010). *İşsizlik ve Enflasyon Arasındaki İlişkilerin Analizi: G8 Ülkeleri Üzerine Uygulama*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Afyonkarahisar: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tosun, E., (2019). *Kulu İlçesinden Yurtdışına Göçler: İsveç Örneği*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Tezi.
- Tunç, U., (2014). *Demografik Yapıdaki Değişikliklerin İşgücü Piyasasına Etkileri ve Aktif İstihdam Tedbirleri: Avrupa Ülkeleri Politika ve Uygulamalarının Türkiye Açısından Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmış Uzmanlık Tezi). Ankara: T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü.
- Tureng Sözlük, <https://tureng.com/tr/turkce-ingilizce/technocrat>, Erişim Tarihi: 03.01.2020.
- TÜİK, http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046, Erişim Tarihi: 05.03.2020.
- Türkeş, A., (2010). *Yabancı Sermayeli Bankaların Enerji Sektöründe Faaliyet Gösteren Şirketlerin Finansmanına Etkisi ve Uygulamalı Bir Yaklaşım*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü.
- TÜSİAD Basın Bülteni, (2008). Türkiye’nin Üretim ve Dış Ticaret Yapısında Dönüşüm: *Küresel Makroekonomik Yönelimler ve Yansımalar*, 8(15), 1-2.

- Tüzüntürk, S., (2007). “Panel Veri Modellerinin Tahmininde Parametre Heterojenliğinin Önemi: Geleneksel Phillips Eğrisi Üzerine Bir Uygulama”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(2), 1-14.
- Uçan, A., (2016). *Aktif İstihdam Politikalarının İşsizlikle Mücadelesi*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uğurlu Yazıcı, H., (2018). *Türkiye’de İşsizlik ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1960-2015)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bartın: Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ukwandu, D., (2015). “David Ricardo’s Theory of Comparative Advantage and Its Implication For Development In Sub-Saharan Africa a Decolonial View”, *African Journal of Public Affairs* 8(3), 17-34.
- Unur, K., (2000). “Turizmin Türkiye’nin Ödemeler Dengesine Etkisinin Analizi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(3), 192-221.
- Ura, Ö., (2019). *Ekonomi Yönetiminin Karar Alma ve Uygulama Süreçlerinin Optimizasyonu: Etkinlik, Verimlilik ve Alternatif Maliyetlerin Ekonomi Politikasında Paradigma Değişimi*. (Yayınlanmış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Utkulu, U., (2005). *Türkiye’nin Dış Ticareti ve Değişen Mukayeseli Üstünlükler*. 1. Baskı, T.C. Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir.
- Utkulu, U., (2008). “Türkiye’de Dış Ticaretin Gelişimi ve Yapısal Değişim”. Utku Utkulu (Ed.), İsmail Aydemir (Ed.). *Türkiye’de Dış Ticaret İşlemleri ve Uygulaması (Teoriden Pratiğe)*. (ss. 1-20). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Uysal, D., Alptekin, V., (2009). “Türkiye Ekonomisinde Büyüme – İşsizlik İlişkisinin Var Modeli Yardımıyla Sınanması (1980 – 2007)”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, 69-78.
- Üstüner Türkü, S., (2017). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Ticaret Dengesini Belirleyen Faktörlerin Marshall-Lerner Koşulu Çerçevesinde Analizi*. (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Van Marrevijik, C., (2008). “Absolute Advantage”, *World Economy*, 1-6.
- Verter, N., (2015). “The Application of International Trade Theories to Agriculture, Mediterranean” *Journal of Social Sciences*, 6(6), 209-219.
- Vijayasrı, G.V., (2013). “The Importance Of International Trade In The World”, *International Journal of Marketing, Financial Services & Management Research*, 2(9), 111-119.
- Yağlı, T., Albayrak, K., (2017). Türkiye’nin Tarım ve Gıda Ürünleri Dış Ticaretinde Yoğunlaşma Düzeyleri, *30. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi*, 1722-1730.
- Yaman, B., (2003). *Uluslararası Rezervler, Türkiye İçin Rezerv Yeterliliği ve Optimum Rezerv Seviyesi Uygulaması*. (Uzmanlık Yeterlilik Tezi). Ankara: TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü.
- Yanbaşı, E., (2014). *Türkiye’de Genç İşsizliği Sorunu ve İşsizlikle Mücadelede Uygulanan Ekonomi Politikalarının Analizi*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yaylalı, M., (2003). *Mikroiktisat*, 3. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
- Yediparmak, G., (2014). *Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme İlişkisi (2003-2012)*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, A., (2015). *İstihdam Politikaları ve İşkur: Gaziantep İli Örneği*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, M. C., (2010). *Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Ödemeler Bilançosu Üzerindeki Etkileri ve Türkiye Örneği*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, S., (2006). *Avrupa Birliği’nde İstihdam Politikaları ve İşsizlik; Euro Alanında Gelişmeler*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Yıldız, Ü., (2017). “BRICS Ülkeleri ve Türkiye’ de Yüksek Teknoloji İhracatı ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Panel Veri Analizi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:53, 26-34.
- Yıldıztekin, İ., (2005). “Kalite Maliyetleri Ölçümlerinde Belirlenen Fırsat Maliyetleri”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 401-422.
- Yıldıztekin, İ., (2010). “Aşırı Kapasite Kontrolü ve Maliyet Analizi”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(3), 197-228.
- Yılmaz, A., (2015). “Yeni Dış Ticaret Teorileri”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, 40, 509-521.
- Yılmaz, T., (1985). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Ticaret Hadleri ve Ödemeler Dengesi İlişkisi*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
- Yiğit, H., (2018). *Türkiye’de Cari İşlemler Açığı Sorunu: Nedenleri, Ekonomiye Etkileri ve Çözüm Önerileri*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Çorum: Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yüceol, H.M., (2002). *Emek Piyasası Kurumları ve Türkiye’de İşsizlik Sorunu*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yüksel, E., Sarıdoğan, E., (2011). “Uluslararası Ticaret Teorileri ve Paul R. Krugman’ın Katkıları”, *Öneri*, 9(35), 199-206.
- Yüksel, F., (2019). “Vergi ve Muhasebe Açısından Paylaşım Ekonomisi”, *Mali Çözüm Dergisi*, 29(155), 105-120.
- Yüksel, M., (2015). *Eğitim-İstihdam İlişkisi Bağlamında Yükseköğretim Programlarının Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Elazığ: Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Yükseler, Z. (1998). Makro Ekonomik Hesaplar ve Ödemeler Dengesi. Erişim Tarihi: 03.02.2020. http://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2018/11/Makro_Ekonomik_Hesaplar_ve_Odemeler_Dengesi%E2%80%8B.pdf.

Welsum, V. and Reif, X. (2006), “The Share of Employment Potentially Affected by Offshoring-an Empirical Investigation”, *OECD Digital Economy Papers*, 107, 1-39.

Widodo, Tri, (2009). “Comparative Advantage: Theory, Empirical Measures And Case Studies”, *Review of Economic and Business Studies*, 4, 57-82.

World Bank (2001). *Engendering Development: Through Gender Equality In Rights, Resources And Voice*. New York: Oxford University Press.

World Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/FP.CPI.TOTL.ZG>, Erişim Tarihi: 27.05.2020

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Elifnur TİĞTEPE
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisadi Gelişme ve Uluslararası İktisat Bilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	-
İş Deneyimi	
Stajlar	-
Projeler	-
Çalıştığı Kurumlar	-
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	29.07.2020